

Europas skönaste prins

*En känslöhistorisk studie om prins Fredrik Adolf
i det gustavianska hovet*

Masteruppsats i Historia, vårterminen 2016

Författare: Estelle Sjö Dahl

Handledare: Hossein Sheiban

Examinatorer: Urban Lundberg och Karin Dirke

Historiska Institutionen

Stockholms Universitet

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

ABSTRACT.....	4
1. INLEDNING.....	5
Introduktion.....	5
Syfte och problemformulering.....	6
Frågeställningar.....	7
Källmaterial.....	7
Metod och avgränsningar.....	10
Forskningsläge, teori och definitioner.....	15
Disposition.....	20
2. UNDERSÖKNING.....	21
Introduktion.....	21
Krig.....	21
<i>Armén 1789</i>	21
I. Prinsen om vänskap och heder i krig.....	22
II. Hertiginnan om den stridslystne prinsen.....	24
III. Fredrik Adolf beklagar sig inför systemen.....	26
IV. Hertiginnan om karaktärlöshet och sårad fåfånga.....	28
V. Vänskap framför fåfånga.....	32
<i>Monarkin 1778-1792</i>	32
I. En prins är född.....	33
II. Lovisa Ulrika på Svartsjö.....	35
III. Långfredagen 1779.....	36
IV. Gustaf III:s död.....	37
V. Sensibelt bevekande i familjen.....	38
<i>Sammanfattning Krig</i>	39
Kärlek.....	39
<i>Äktenskapet 1774-1777</i>	39
I. Passionerad eller uppriktig kärlek?.....	40
II. Sensibiliteten inte en grund för äktenskapet.....	45
<i>Hovet 1779-1793</i>	48
I. Kammarherren och riksrådet.....	48

II. Hertiginnan om prinsens overksamma liv.....	52
III. Kärlek eller hovliv?.....	54
<i>Sammanfattning Kärlek</i>	56
Den sista sjukdomen.....	57
<i>Prinsens nerver och det kroppsliga lidandet 1799-1803</i>	57
I. Sensibilitetens kvinnliga sjukdom.....	59
II. Nerver som förklaringsmodell.....	61
III. Färden hem... ..	62
3. DISKUTERANDE AVSLUTNING.....	63
Sammanfattning av undersökning.....	63
Teoretiska jämförelser.....	64
Fredrik Adolf som samhällskritiker?.....	69
Att kategorisera en prins utifrån hans känslor.....	70
Frågornas besvarande.....	73
SUMMARY.....	76
KÄLL- OCH LITTERATURLISTA.....	80

ABSTRACT

This study contributes to the particular field of emotional history by exploring collective social attitudes towards affective expression. Here, the passionate behaviour of Swedish Prince Frederick Adolph is witnessed and evaluated by the country's royal court during the eighteenth-century. The perspective on contemporary elite ideals is influenced by Barbara H. Rosenwein's theory of "emotional communities". By methodologically discerning the moral values in aristocratic and royal diaries, one can fruitfully analyse the group's normative emotional ideas. Resulting from this thesis is an understanding of the royal court's approval of the prince's apparent sincere sensitivity and the disapproval of his passionate ways. Also, the importance of the culture of sensibility is understood to have an opponent in the society's traditional structures. This is a revelation of an early modern emotional group's formation based on shared European ideals in addition to social communal and individual belonging.

KEY WORDS: *history of emotions, sensibility, Sweden, royal court, Prince Frederick Adolph, diaries*

1. INLEDNING

Introduktion

Genom 1700-talets ökade förkärlek för romaner och litteratur kunde den ädla sensibilitetskulturen med rötter i moralfilosofins England spridas över Europa. Strömningarna kom att skänka en ny sorts känslsamhet till kontinenten.¹ Sensibilitetens mentalitet verkade för att särhålla samhällets olika stånd genom åberopandet av kroppens känsliga nervsystem. Det var en exkluderande kraft som även nådde Sverige.

Den här uppsatsen inriktas mot den gustavianska regeringstiden i Sverige år 1771-1792 samt ett par år fram i tiden till 1803. Skådeplatsen är den sociala gemenskap som utgjordes av kung Gustaf III:s hov. Fokus riktas mot sällskapet förhållande till konungens yngste bror. Prins Fredrik Adolf tycks vara en bortglömd och oviktig person i den svenska historien. Han avfärdas som Gustaf III:s yngste bror, kvinnotjusaren som aldrig gifte sig. En oduglig slösare som till på köpet var obildad. Fördomarna haglar över prinsen som dog, femtiotre år gammal, tård och bruten av sin sjukdom i Montpellier.

Studien betonar tre aspekter i prins Fredrik Adolfs liv. Kärleksrelationen med Sophie Hagman och förhållandet till andra kvinnor (åren 1774-1794). Vidare hans emotionella handlingar i krig, politik och betydelsen han erhöll inom kungafamiljen (1779-1794). Slutligen hans sista sjukdomstillstånd som behandlas kortfattat (1799-1803). Dessa aspekter belyses med hjälp av ett känslhistoriskt perspektiv där prinsens emotionella agerande hamnar i blickpunkten för hovets gemenskap. Det källmaterial som tillgodoser uppsatsens stoff är hovmedlemmars dagböcker och brev.

Tre motiv har föranlett denna känslhistoriska studie, där det första är teoretiskt och det andra utgör en önskan att utöka det befintliga forskningsläget om prins Fredrik. Det tredje motivet präglas av en högst personlig faiblesse för 1700-talet.

Känslornas historia är ett relativt utforskat område inom den historiska disciplinen, och dess teoretiska uppslag bidrar till historiska studier kring sociala värderingar och mentaliteter. Människors tankar och åsikter har stor betydelse för hur handlingar rättfärdigas och maktspråk uttrycks.

Sedan förhåller det sig så, att det saknas mer omfattande forskning om hertigen av Östergötland, Fredrik Adolf. Han har generellt sett förbisetts av de samtida källorna såsom en

¹ Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, 1997 Stockholm, s. 78.

trivial statist i kungens hov, antagligen på grund av sin begränsade politiska och militära betydelse. Han har främst gjort sig känd för att av samtiden ansetts ha varit ”Europas skönaste prins” samt att han dog ogift.² I historieskrivningen har föga intresse visats Fredrik Adolf, då man gärna fokuserat på hans äldre bröder, Gustaf III och hertig Carl (XIII). Eftersom prinsen är en representativ del av det gustavianska hovet i egenskap av prins bör ovan nämnda förbiseende här åtgärdas.

Slutligen föreligger en personlig lust och längtan till ämnet som driver studien framåt. Det är ju en oändligt kittlande tanke. Att *studera känslor* i hovet kring Gustaf III och hans bröder. *Ack, du ljuva utmaning...*

Syfte och problemformulering

Avsikten med uppsatsen är inte att undersöka vad 1700-talsmänniskorna i realiteten *kände* eller hur de *upplevde* händelser omkring sig. Istället studeras hur känslor *uttrycktes* och hur åsikter och värderingar kring känslor förmedlades och tolkades inom de sociala övrestandsrelationerna. Intressant är den sociala aspekten kring vilka känslor och känslouttryck som premierades och vilka som avfärdades inom hovets gemenskap. Målet är att skildra hur Gustaf III:s hovkrets bedömde prins Fredriks emotionella agerande utifrån sensibilitetskulturens ideal. Detta görs med intentionen att fånga den svenska högreståndsmiljön som emotionell gemenskap och hur dess regelverk kring känslor såg ut under det sena 1700-talet. Undersökningen ökar förståelsen kring hur Fredrik Adolf som person värderades av den kungliga och adliga krets som utgjorde ett viktigt sceneri i hans liv, och jämte denna kumulativa aspekt tillför uppsatsen de gustavianska studierna ytterligare infallsvinklar att ta hänsyn till, såsom området *känslornas historia*, vilket är ett forskningsämne som uppsatsen också bidrar till.

Studien ämnar även visa på samhällets betydelse i formuleringen av ett acceptabelt känslopråk, och hur institutioner som armén, monarkin, äktenskapet och hovet betvingade sensibiliteten trots dess popularitet inom den europeiska samhällseliten under 1700-talet. Uppsatsen söker tillföra de känslöhistoriska teorierna genom att hävda de sociala strukturernas makt på känslor. Det gustavianska hovets emotionella gemenskap styrde sitt affektiva uttryck i olika situationer baserat på den inneboende dominans som strukturerade situationen som kopplad till samhällsinstitutionen. Den som hade makt över armén, monarkin,

² Åke Ohlmark, *Alla Sveriges prinsar*, 1980 AWE/Gebbers, s. 104-105.

äktenskapet och hovet hade även makt över den emotionella normen i förhållande till institutionernas bestånd i samhällsordningen.

Frågeställningar

Den känslöhistoriska studiens frågeställningar fokuserar på hur hovmiljön som emotionell gemenskap värderade affektiva uttryck.

1. *Hur förnimmas 1700-talets sensibilitetskultur inom den gustavianska samhällseliten?* Den första frågans empiriska karaktär syftar till att identifiera de drag av sensibilitet som det gustavianska hovet besatt.

2. *Hur förstår hovets gemenskap prinsens relation till kvinnor och sin militära och politiska roll?* I källmaterialet uppenbaras hovets syn på prinsens affektiva uttryck och agerande i givna situationer. Att undersöka vilket värde de tillskrev hans känslor inom olika sammanhang syftar till att avslöja hur sociala strukturer påverkade känslor inom hovet.

3. *Hur kan det personifierade nervsystemet bidra till upprätthållandet av den gustavianska sensibiliteten?* Genom att teoretiskt ta till vara på den emotionella gemenskapens syn på kroppens nerver kan man synliggöra vilket handlingsutrymme individen hade inom hovet.

4. *Påverkas författarnas åsikter av deras ekonomiska och politiska förhållande till kungen?* Frågan har en teoretisk och empirisk aspekt, då den genom källmaterialets fynd uppenbarar emotionella gemenskaper inom hovet. Gemenskaperna tar hänsyn till makten över känslor som anpassas efter sociala restriktioner.

Källmaterial

Källmaterialet som studeras är dagböcker från perioden. Hedvig Elisabeth Charlottas, Elis Schröderheims, Gustaf Johan Ehrensvärd, Axel von Fersens d.ä. och kungens skrifter utgör i detta avseende en bra källa till normativa känsloutryck inom hovlivet, med tanke på deras utförlighet och uppkomst i anslutning till Gustaf III:s hov. Författarna hade möjlighet att bedöma och avgöra vad som var ett socialt acceptabelt känsloliv. Två av Fredrik Adolfs brev, adresserade till major Jacob Fougberg och system Sophia Albertina, studeras för att betona ett

övergripande känslomässigt ideal i krig. Slutligen medförs medresenären J.R. Bennets anteckningar kring prinsens sjukdomstillstånd i Montpellier för att belysa samtida nervsjukdomar och deras uttryck. Tillsammans med ett forskningsläge som fokuserar på samtida känslor, sensibilitetskulturen, äktenskap och sjukdomar uppenbaras affektiva ideal i det gustavianska källmaterialet. Härigenom kan även Gustaf III:s hov rekonstrueras teoretiskt i en emotionell gemenskap.

En viktig synpunkt på materialet att ta fasta på är att ovanstående källor sällan är helt tillförlitliga sett till kriterier såsom tendens, beroende och närhet. Den första aspekten kan tyckas problematisk om uppsatsens syfte var att undersöka en historisk realitet och verklighet. Men tendensen får en betydelse i det man undersöker verklighetsuppfattningar. Historiska dokument bär på högst subjektiva värderingar som färgas av den egna personens bakgrund, bildning och personlighet.³ Jämte dessa personliga faktorer vill jag betona ståndstillhörighet. Då adelsmännen rörde sig i samma sociala kretsar under den givna perioden, bör detta resultera i likartade tankemönster kring känslor. Genom dagboksanteckningar studeras adelns och de kungligas tankemönster för att komma åt hovets emotionella gemenskap.

Med tanke på den offentlighet som präglade brev- och dagboksskrivande under 1700-talet kan man nog även tala om en relativt standardiserad form av författande som förmanade det individuella uttrycket att följa kollektiva strömningar, där litterära förebilder och filosofer spelat en viktig roll i sensibilitetskulturens och brevskrivnings framställningar under 1700-talet.⁴ Rådande moraliska normer kring känslor inom samhällets övre skikt i Europa och deras tendentiösa spår i källmaterialet utgör inte en nackdel för uppsatsen, tvärtom.

Den andra och tredje aspekten, beroende och närhet, behöver inte tas hänsyn till i denna studie, då dessa inte är avgörande för hur individen framför att vissa känslouttryck är acceptabla och andra inte. Att förlita sig på rykten eller inblandades vittnesmål om en händelse förhindrar inte författaren från att referera till en händelse som emotionellt passande eller inte. Det hindrar heller inte författaren från att fälla sin dom över individens handlingar, vare sig de ägt rum eller inte. Om så berättelsen är fiktiv förmedlar författaren sina moraliska utlåtanden genom verbala utestängningsmetoder, uttryckt förvåning eller likgiltighet.

³ Jämför med Gunnar Artéus, *Gustaviansk människosyn*, 2013 Stockholm, s. 28.

⁴ Jämför Hugo Nordland, *Känslor i krig. Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788-1814*, 2015 Lund, s. 101-103, My Hellsing, *Hovpolitik: Hedvig Elisabeth Charlotta som politisk aktör vid det gustavianska hovet*, 2013 Örebro, s. 46-48 och Karin Johannisson, *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, 1997 Stockholm, s. 78, med Barbara H. Rosenweins metodologiska förhållningssätt till standardiserade källmaterial i studiet av historiska känslor: Rosenwein, Barbara H., *Emotional communities in the early Middle Ages*, 2006 New York, s. 28-29.

Uppsatsen undersöker bland annat i källmaterialet dess språkliga nyanser, dolda eller underförstådda meningar. Författaren avslöjar preferenser genom sina formuleringar. Man ser, så att säga, hur ett beteende bedöms mellan raderna och då är det särskilt viktigt att ta fasta på är förvåning och likgiltighet inför ett känslomässigt uttryck. Det som inte är förundransvärt är heller inte förkastligt, utan ett givet inslag i den emotionella gemenskapen. Omvänt är det upprörande någonting som bryter mot det socialt överenskomliga. Härmed kan vi utläsa vad hovets emotionella gemenskap anser om Fredrik Adolfs känslomässiga agerande.

Återigen kan man diskutera respektive skribents personliga förutsättningar i deras bidrag till den emotionella gemenskapens diskursiva förståelse av känslor. Det är viktigt att understryka att respektive författare av adlig eller kunglig börd rörde sig i en social miljö tätt knuten till kungen. De tillhörde samhällets övre skikt, med allt vad det innebär inom bildning, högläsning, litterära influenser, umgänge och förväntningar. Individens tankar präglade varandra skriftligt och muntligt.⁵ Denna miljöns påverkan på författarnas alster bör ha varit ofrånkomlig. De offentliga breven och dagböckernas betydelse är påtaglig för uppsatsens studie av emotionella gemenskaper i ett gustavianskt källmaterial.

Skrifter som ämnades läsas upp i offentliga miljöer hade med stor sannolikhet en övertygande normativ inverkan på mottagarna. Det är ett dubbelsidigt förhållande. Skriftens uppkomst påverkas av omgivningen och omgivningen kan i sin tur menas påverkas av skriften. Författarna kunde hysa en vilja att övertyga läsaren att axla sina respektive emotionella åsikter och sedan sprida dem. De hade en fostrande och normativ effekt på vad som i det offentliga rummet var ett acceptabelt känslomässigt beteende.

Källförfattarna

Både adel och kungligheter som var verksamma vid det kungliga hovet bidrar till uppsatsens källmaterial, och nedan följer en beskrivning författarna inom hovets gemenskap. Vad som noteras är deras sociala, politiska och ekonomiska relation till kung Gustaf III. Att inte alla var positivt inställda till Gustaf III är intressant, då motståndarnas avvikande emotionella åsikter kan tillskrivas deras förhållande till monarken och dennes dominans över sociala institutioner. Tendenserna har betydelse för syftet att undersöka emotionella strukturer inom hovet som inte enbart berodde på personlig börd. Eventuella skillnader från hovets emotionella gemenskap förklaras med ekonomiska och politiska lojaliteter som överordnades

⁵ Jämför med Rosenwein, *Emotional communities*, s. 196.

den till konungen. Detta skulle även peka på förekomsten av samexisterande emotionella gemenskaper inom det kungliga hovet.

Elis Schröderheim värderade bland annat, enligt Gunnar Artéus, ”ömhet, godhet, uppriktighet”⁶, och tycks ha varit opåverkad ”av hovkulturens värderingar”. Schröderheim var under åren 1782-1795 ”statssekreterare för inrikes ärenden”.⁷

Gustaf Johan Ehrensvärd, kammarherre hos Gustaf III mellan åren 1767-1780, uppskattade bland annat ”artighet/politesse, ’belevenhet’ (älskvärdhet), hövlighet, redlighet/hederlighet, dygd, uppriktighet, ömhet, godhet”.⁸

Hedvig Elisabeth Charlottas släktskap till kungen genom giften med hans bror, hertig Carl av Södermanland, är viktigt att betona.⁹ Hon var inte okritisk till konungens beslutsfattande.¹⁰

Axel von Fersen d.ä. och hans politiska ställningstaganden bör framhävas. Han begynte sitt arbete inom riksdagen under 1750-talet och kom att inta en central roll i hattpartiet. Han var oppositionell mot Gustaf III. Kortvarigt efter dennes första statskupp 1772, var von Fersen riksråd, åren 1772-1773. Han motsatte sig kungens förenings- och säkerhetsakt 1789 och häktades därför.¹¹

Gustaf III är en intressant skribent som berör Fredrik Adolfs kärleksuttryck. Han är den ledande karaktären i hovets gemenskap, vilket kan menas ha påverkat de övriga författarnas åsikter. Av dessa fem bör två kategoriseras som oppositionella gentemot konungen, och därigenom även mot den kungliga Fredrik Adolf. Hedvig Elisabeth Charlotta liksom von Fersen hade politiska betänkligheter gentemot konungen. Schröderheim och Ehrensvärd är knutna till konungen genom sina förtroendeuppdrag som statssekreterare och kammarherre. Diskussionen kring deras personliga ställningstaganden kring känslor i relation till Gustaf III har till syfte att besvara den fjärde frågeställningen. Detta befäster den tendentiösa aspekten som värdefull i studiet av emotionella åsikter.

Metodiskt tillvägagångssätt

Medeltidshistorikern Barbara H. Rosenwein förklarar att ett lämpligt tillvägagångssätt i

⁶ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 58.

⁷ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 57-60.

⁸ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 35-36

⁹ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 24-26.

¹⁰ Hellsing, *Hovpolitik*, s. 159.

¹¹ Nationalencyklopedins nätupplaga, sökord: “Axel von Fersen d.ä.”, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/1%C3%A5ng/axel-von-fersen-%28d%C3%A4-1719-94%29>, 2016-04-29, kl. 13:58.

studiet av känslor är att studera likartade skrifter och i dessa notera ord och åthävor som betecknande för närvarande eller frånvarande känslor. Man bör observera när, vad och varför någon föreställs känna något, och här kan det föreligga skillnader mellan män och kvinnor.¹² I studiet av det gustavianska hovets gemenskap tillämpas detta metodologiska förfarande då källorna refererar till händelser där hertig Fredrik figurerar och upplevs vara särskilt emotionell. Här syns väntade och oväntade känslor som källförfattarna nedtecknar.

Rosenwein betonar även underförstådda teorier om känslor och moral. Detta innebär alltså en samlande av källor som tillsammans utgör en grund för en i ”identifierbar grupp, knuten genom vänskap, delade texter eller institutionella förbindelser”.¹³ Här aktualiseras det exklusiva hovet som influerades av sensibilitetens strömningar under 1700-talet. Uppsatsen använder begreppet *emotionell gemenskap* som analytiskt begrepp för att klarlägga materialets utestängande mekanismer kring känslor, och hur hovet som grupp identifierar sina gränser i förhållande till samhället. Delandet av de valda brev och dagböcker som författades av hovets gemenskap förenade gruppens medlemmar och skapade samhörighet. Dokumenten speglade sensibilitetens ideal vilka utgjorde del av den emotionella gemenskapens retorik kring känslor.

Härmed bortser uppsatsen från Rosenweins kritik mot de tidigmoderna dagböcker och brev som hon anser inte nödvändigtvis uttrycker reella och ärliga känslouttryck.¹⁴ Breven visar måhända emotionell oärlighet, men de avslöjar likväl samtida tolkningar av ett naturligt eller förväntat känslouttryck bland samhällets olika individer och grupperingar.

Vidare bemöter Rosenwein fram kritik mot källors eventuella tillkortakommanden i känslöhistoriska studier. Materialet kan vara partiska eller opålitliga samt att de inte är förmögna att porträttera annat en andrahandsbild av känslor.¹⁵ En annan problematik skulle vara genren som ger en annan, ganska självständig, bild av känslor. Genren bjuder på standardfraser eller slentrianmässiga uttryck och meningar som kan påträffas ”i tidigare källor, platser och tidevarv”.¹⁶ Rosenwein förklarar dock att det ofrånkomliga i att känslor förmedlas i andrahand. Däremot krävs det av historikern att inte tolka skriftliga förmedlingar av ”gester, kroppsförändringar, ord, utrop, tårar” som känslor utan blott symptom på känslor. Skrifterna å sin sida förser med tolkningar och historikern bidrar sedan bidrar med sina tolkningar. Historikern måste förlita sig på materialets ”självutlämnande aspekter, ord och

¹² Rosenwein, *Emotional*, s. 26.

¹³ Rosenwein, *Emotional*, s. 26.

¹⁴ Rosenwein, *Emotional*, s. 27-28.

¹⁵ Rosenwein, *Emotional*, s. 26-27.

¹⁶ Rosenwein, *Emotional*, s. 27.

tystnader”.

Att en genre misstas för en emotionell gemenskap kan förhindras av ett utökat samlande av olika källor. Emellertid kan valet av en vis genre peka på den emotionella gemenskapen preferens för de stilarter som var mest förenliga med gruppens uttryckssätt. Genren som sådan är dock inte huggen i sten, utan kan utgöra formbara ”sociala produkter” utvecklade av grupper i vissa situationer och målsättningar. Genren både formar emotionellt uttryck och omformas för att skapa emotionellt uttryck.¹⁷

Att de skriftliga källorna skulle vara objektivt sannfärdiga avfärdas då historiker i allmänhet inte längre betraktar källor som renodlade verklighetsskildringar. Den som ville förmedla en sinnesstämning skildrade denna atmosfär på ett sätt som författaren trodde var övertygande och trovärdig för mottagaren av texten. Rosenwein fastslår, att sådana ”osanningar” i källorna ändå visar på den samtida mentalitetens sanning.¹⁸

Standardfraser kan också ingå i de ovan nämnda ”osanningarna”. Här menas dessa fraser, som visar på skribentens utbildning och bemästrande av språkliga konventioner, som saknar egentlig mening fylla en funktion för mottagaren av texten. Engelskspråkiga ”Dear” i formella brev som kan tyckas betydelselös. De medeltida källorna är fyllda av dessa, men tycks ändå inverka på mottagaren som smickras av eller approberar författarens uttryckssätt. Även konstlade känslor visar på konventionernas intima koppling till känslor eller förväntningar på upplevelsen av känslor. Härmed kan emotionella normer metodiskt utläsas.¹⁹

I enlighet med Rosenweins tillrådan har undersökningen metodiskt eftersökt känslobetingsade ord i källorna. Av särskild betydelse är känslouttryck som framkommer inom sammanhang som berör samhällsinstitutionerna *armén*, *monarkin*, *äktenskapet* och *hovet*. Dessa institutioner som en väsentlig del av den gustavianska eliten avslöjar inte bara gemenskapens emotionella ideal, utan påvisar även en etablerad social ordning där vissa individer eller grupperingar ges företräde i, och tillstånd till, att känna. Institutionerna definieras såsom traditionella och hävdvunna delar i det sociala samhället vilka förenar en grupp med människor i ett specifikt kollektivt syfte som bevaras av en given aktör som betraktas som ledare över institutionen. Inom armén är överbefälhavaren, kungen, den slutgiltiga beslutsfattaren och äger total makt över institutionens traditionella ordning. Monarkin är också konungens ansvarsområde, liksom hovet. Trots att adeln söker befästa och stärka sin makt vid hovet, är Gustaf III dess överman.

¹⁷ Rosenwein, *Emotional*, s. 27.

¹⁸ Rosenwein, *Emotional*, s. 28.

¹⁹ Rosenwein, *Emotional*, s. 29.

Känslor styrs av hur sociala situationer direkt berör, åberopar eller erinrar om samhällsinstitutionerna. Ledaren för institutionen är aktören som har rätt att ändra dess sociala struktur. Om strukturen påverkas genom ledarens ingrepp, anpassar sig omgivningen till ett beteende som lämpar sig till situationens struktur. Här inbegrips självklart även känslor. Hovets emotionella gemenskap kan stundom förakta, stundom uppmuntra prins Fredriks känslor beroende på om de överensstämmer med situationens sociala villkor och struktur.

Kritiken han utsätts för inbegriper inte bara Fredrik Adolfs handlingar, utan även hans person och kropp. Följden blir hovets begripliggörande av prinsens emotionella snedsteg, en förklaring till hans agerande. Fredrik gör som han gör därför att han är som han är.

Inom ramen för källmaterialets framhävda institutioner söker individen, *Fredrik Adolf*, och gruppen, *hovets gemenskap*, diktera en acceptabel känslsamhet inom ramen för situationens sociala struktur, och här behövs stöd från den sociala situationens ledande kraft. Prinsen lyckas sällan få sin vilja igenom. Hovet har sina åsikter om vad som är ett godtagbart känsloliv i olika situationer och den emotionella gemenskapen oroar sig över samhällsinstitutionernas bestånd om Fredriks tolkning av sensibiliteten får alltför fria tyglar.

Den kritiserade estradören Fredrik och hans försök att kringgå hovets affektiva krav kan bara lyckas om han har den emotionella och sociala makthavaren på sin sida, och läsaren gör rätt i att inte ta för givet att Gustaf III skulle vara allena rådande över den sociala strukturen.

Det sociala rummets begränsningar

Den sociala situationen eller rummet definieras här som en fysisk plats, ett mänskligt sällskap eller, som syns i uppsatsen, en kombination av dessa. Kungen som håller hov i sitt slott utgör en social situation, vilket syns i exemplet Gustaf III:s julfirande på Gripsholms slott. Där deltog även hovet och övriga medlemmar i kungafamiljen. Gripsholm i sig har en social prägel såsom kungligt slott, en redan då historisk symbol för kungamakten i samhället. Att vistas i de rummen var under perioden förknippat med kunglig politisk status, och även i monarkens frånvaro hade det ett symboliskt värde för hans makt. Ett socialt rum. Konungen som person är en aktör som ger slottet han bevistar en *air* och atmosfär som etablerar och befäster rummets status som maktsymbol. Kungen på sin egen legitimerade spelplan utgör en social situation. Vidare kan Gustaf III som istället kanske väljer att *inkognito* spatsera i Gamla stans gränder omedvetet förmå de bodbetjänter som känner igen honom att uppleva den sociala makt han faktiskt äger över dem, trots kungens självpåtagna maskering. Kungen kan alltså i sig själv utgöra en social situation.

Det sociala rummet relateras till hovets emotionella gemenskap genom att det ökar förståelsen för vilket handlingsutrymme hovet tillskrev individer som prins Fredrik. Begreppet har även betydelse för undersökningen om hur prinsens känslomässiga uttryck bedömdes inom ramen för samhällsinstitutionernas sociala struktur. Hans oförmåga att förhålla sig till regelverket innebar att den emotionella gemenskapen beskrev Fredrik som kroppsligt begränsad att agera känslomässigt acceptabelt i förhållande till det sociala rummet och dess struktur.

Den sociala strukturen ger fler emotionella gemenskaper

Hovets emotionella gemenskap påverkas av den sociala struktur som omger Gustaf III:s hov. Det rörde till en början en föreställning om att adelns emotionella uppfattningar grumlades i det kungliga sällskapet. Adeln som en underordnad emotionell gemenskap bör ju ha hyst andra känslomässiga normer än konungen. Dessa samhällsgrupper stod i en politiskt sårbar ställning till varandra, och monarken utgjorde under perioden en politisk motpol till adeln i det han inskränkte deras makt och inflytande. Men källmaterialet är ambivalent och en tydlig diskrepans mellan adliga och kungliga baserat på ståndstillhörighet kan inte härledas.

Vad som här kan tas i beaktande är dock, att jämte ekonomiska privilegier bör även emotionella uttryck ha inskränkts. Gustaf III bör ha haft en betvingande makt över de adligas känslomässiga ställningstaganden. Adelns socio-emotionellt underdåniga åsikter kan ha varit resultatet av dels av en vilja, eller upplevt tvång, att foga sig under konungens vilja vilket gav en med konungens åsikter synkroniserad syn på känslor.

Genom att bortse ifrån börd och ståndstillhörighet som primär beslutsfattande drivkraft och istället fokusera på ekonomiska och politiska lojaliteter och deras relation till den sociala strukturens upprätthållande, lyckas undersökningen uppdaga teoretiskt samexisterande emotionella gemenskaper inom hovet och ge en förklaring till varför adelsmän ibland uttryckte förakt för prinsens känslor, baserat på föreställningar som hystes oberoende av monarkens vilja. Vissa individer satte bevarandet av samhällsordningen före kungen.

Avgränsningar

Uppsatsens förståelse av det gustavianska hovet och dess sensibilitetskultur inbegriper alltså en jämförelse mellan samhällsinstitutionerna armén, monarkin, äktenskapet och hovet, mellan adliga och kungliga åsikter, kungafientliga och kungavänliga åsikter.

Ingen jämförelse görs mellan det gustavianska hovet och andra epoker eller länder. Studien är blott en ögonblicksbild som visar på den sociala ordningens begränsande kraft på känslor och hur den gustavianske prinsen Fredrik förhöll sig till det emotionella regelverket.

Forskningsläge, teoretiskt ramverk och definitioner

Emotionella regimer och emotionella gemenskaper

William M. Reddy utvecklar i sin *The Navigation of Feelings* en teori om känslor i historien som underkastade så kallade emotionella regimer. I sin fallstudie som ägnas åt den franska revolutionen pläderar Reddy för att styrande emotionella regimer förpassade emotionellt lidande undersåtar, som i vissa sociala sammanhang upplevde möjligheten till ett friare känslouttryck begränsat, till emotionella tillflyktsorter. När dessa växte kunde till slut den föregående regimen övertas av de tidigare tillflyktsorterna som då blev den nya regimen.²⁰ Uppsatsen brukar Reddys teoretiska begrepp emotionella regimer för att tolka resultatens som framkommit genom användandet av Rosenweins emotionella gemenskaper.

Barbara H. Rosenweins teori om emotionella gemenskaper är ett komplement till de emotionella regimer som Reddy introducerat som teoretiskt ramverk i studiet av känslornas historia. Rosenweins studie tar fasta på att känslorna med sina regelverk och verkningar har täta band till ”den sociala processen”. Hon formulerar tanken om ”emotionella gemenskaper”, som syftande till grupper vars medlemmar har gemensamma normer och värderingar kring emotionella uttryck och känslor. Flera av denna sorts gemenskaper kan verka samtidigt i ett samhälle och är föränderliga över tid, öka eller minska i betydelse.²¹ Teorins betydelse för uppsatsen är dess förmåga att systematiskt identifiera och inrama det kungliga hovets känslbruk och gruppens emotionella förhållande till samhällets institutionella struktur.

Definition av hovet som emotionell gemenskap

Kung Gustaf III med sin adliga krets är viktiga att ta fasta på, då de utgör den väsentliga grunden för studien. Den furstliga miljö som omgav Fredrik Adolf utgjordes av såväl ädlingar som kungligheter, och deras karaktärer präglade deras emotionella åsikter och hur de som

²⁰ William M. Reddy, *The Navigation of Feeling: a framework for the history of emotions*, 2001 New York.s. 315-317, 330-333.

²¹ Rosenwein, *Emotional*, s. 1-2.

gemenskap definierade en emotionell normbild. Utifrån Artéus metodiska uppdelning av periodens samhällselit i *överklassen* och *den högre medelklassen* vill jag ta fasta på hans definition av den förra gruppen. Överklassen består enligt upplägget av ”kungafamiljen, högadeln, de högsta befattningshavarna vid hovet, krigsmakten, kyrkan och civilförvaltningen”.²² Förenklat kategoriseras i uppsatsen de adliga individer, som genom sitt ämbete eller samhällsstånd regelbundet kommit i kontakt med de kungliga, som medlemmar av hovet. Med hjälp av Artéus definition kan kategorin *hovet som gemenskap* upprättas som teoretiskt begrepp i synliggörandet av gruppens känslomässiga ideal. I *hovets gemenskap* ingår alltså individer av adlig börd som rört sig bland de kungliga, mer eller mindre ofta.

Emotioner och känslor som begrepp

Den diskussion Rosenwein för angående ”emotioner” eller ”känslor” (*emotions/feelings*) och deras teoretiska definition kan vara värt att aktualisera i samband med Karin Johannissons redogörelse för den svenska karaktäriseringen av känslor under 1700-talet.

Känslor benämndes i det förflutna oftast som ”passioner, sinnesrörelser”, vilkas innebörd idag omfattas av *emotioner* eller *känslor*.²³ Rosenwein förklarar att det engelskspråkiga ”emotions” inte ska förväxlas med andra länders språkliga uppfattning kring känslor. Det franska ordet för kärlek betecknas exempelvis inte som ”émotion” utan som ”sentiment”, medan däremot ilska uppfyller kriterierna för ”émotion” då den är kortvarig och häftig. ”Sentiment” menas ha en långvarig, subtil karaktär. Detta visar på hur begreppet känslor kan variera i betydelse beroende på hur de kategoriseras och vilket innebörd de ges. Vissa tycks vara starka och mer impulsiva, medan andra är kontemplativa och långvariga.²⁴

Samuel Johnsons uppslagsverk från 1755 definierade *passioner* som samtliga av människans känslor, såsom ”kärlek, rädsla, glädje, sorg”. Hos det vanliga folket betecknade begreppet enbart ”ilska”. Detta indikerar att passioner i det förflutna kunde innebära både intensiva känslor såsom ilska, men också de mer stillsamma sinnesrörelserna. Både passioner och sinnesrörelser kan kategoriseras som en ”affektiv reaktion” trots skillnader i intensitet och varaktighet, menar Rosenwein, som härmed drar paralleller mellan passioner och franskans *émotion* samt sinnesrörelser och *sentiment*.²⁵

²² Artéus, *Gustaviansk*, s. 12.

²³ Rosenwein, *Emotional*, s. 3.

²⁴ Rosenwein, *Emotional*, 3-4.

²⁵ Rosenwein, *Emotional*, s. 4.

Karin Johannisson förklarar att känslorna historiskt har kategoriserats på olika sätt, där ”kärlek, hat, ärelystnad” är ”aktiva” och ”sorg, missnöje, fruktan” är ”passiva”. Det fanns även ”enkla” och ”sammansatta” känslor, där i den förra kan omfattas ”lust, smärta, hopp” och i den senare ”skam, harm, medömkan”.²⁶

Stilistiskt brukar Rosenwein det användbara begreppet *emotioner* då det betecknar ”känslamma reaktioner av alla sorter, intensitet och varaktighet”, och språkligt varierar hon *emotioner* med ”*passioner, känslor och sinnesrörelser*”.²⁷

Med samma sorts förbehåll som Rosenwein gör, för att *emotioner* är ett mångfacetterat begrepp ämnar även uppsatsen tillämpa begreppen *emotionellt, känslomässigt, passionerat, affektivt* synonymt med definitionen *hur man kulturellt ”agerar” en känsla*. Detta med en förståelse för den etymologiska och biologiska komplexiteten kring ”*emotioner*”. Studiens strävan är enkom att studera känslors sociala förhållande, inte deras biologiska förankring i individen. Däremot är det vara viktigt att notera den svenska samtids förståelse av känslor som impulsiva respektive varaktiga och om någon av dessa kategorier värderades högre än den andra.

Sensibilitetens 1700-tal och gustavianska värderingar

I studiet av känslor som del av en social samvaro och kommunikativ sensibilitetskontext finner uppsatsen en relevant redogörelse för det gustavianska hovets mentalitet i Gunnar Artéus *Gustaviansk människosyn*.²⁸ Artéus kvantitativa studie över människosynen under den gustavianska perioden tillför här kunskap om samtida normer kring uppskattade karaktärsdrag. Hans kategoriserande av positiva respektive negativa mänskliga egenskaper inom bland annat hovlivet kommer på ett komparativt sätt att ställas mot uppsatsens fynd.

För en vidare förståelse av den övergripande mentaliteten under perioden, läses bland annat *Melankoliska rum* av Karin Johannisson²⁹ med behållning. Häri beskrivs detaljerat den verkan sensibiliteten hade på samhällselitens självbild under upplysningstiden och efter franska revolutionen. Verket är av värde för uppsatsen vars empiriska studie fokuserar på det gustavianska hovets tolkning av känslsamhet.

²⁶ Karin Johannisson, ”Namn på känslor: Nostalgi – en fallberättelse” i *Sjuttonhundratalet*, 2004, s. 18-19.

²⁷ Rosenwein, *Emotional communities*, 4-5.

²⁸ Artéus, *Gustaviansk människosyn*.

²⁹ Karin Johannisson, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, 2009 Stockholm.

Krig, lycka, kärlek... och moraliska känslor

Forskning kring 1700-talets normer kring känslor är ett växande fält där olika teoretiska perspektiv anammats för att förstå känslors obeständiga karaktär i samhället. Följande är några betydande verk som uppsatsen stödjer sina analytiska reflektioner på.

Den nyligen utkomna avhandlingen *Känslor i krig* av Hugo Nordland behandlar officerares affektiva mönster i krig under åren 1788-1814.³⁰ Avhandlingen är av komparativ betydelse för uppsatsen då båda behandlar den svenska krigsapparatusens emotionella förpliktelser under den givna perioden. Nordlands analys av officerarkåren bidrar till uppsatsens återskapande av militära normer kring känslor och hur dessa ideal understöddes av det kungliga hovet som emotionell gemenskap.

Anna Nilssons undersöker i sin *Lyckans betydelse* skillingtryck och det föränderliga begreppet lycka under hundraårsperioden 1750-1850.³¹ Hennes verk bidrar till uppsatsens undersökning genom att tillhandahålla ett begreppshistoriskt perspektiv på lyckans känsla som knutet till sociala institutioner som krig och äktenskap. Detta är värdefullt för att dra stödande referenser till uppsatsen egna fynd om de emotionella gemenskapernas känslspråk. Skillingtryckens samtida läsare utgör för uppsatsen en måttstock för hur elitistiska ideal spreds och delades av en bredare allmänhet i Sverige under 1700-talets slut. Lycka som begrepp nyttjades för att skapa samhörighet inom samhällsliga företeelser såsom krig och kärlek.³² Nilsson bidrar konkret till uppsatsens diskussion kring hur lycka behäftades med militär heder och äktenskapets bestånd.

Brita Plancks avhandling om adliga äktenskap i Sverige under perioden belyser sociala uppfattningar som rådde inom adelsståndet 1750-1900.³³ En äktenskaplig förening var avhängig samhällsståndets relation till samhället och dess föränderlighet. För uppsatsen är detta en värdefull och fördjupad förståelse av det adliga äktenskapets sociala villkor och hur dessa påverkade det gustavianska hovets upprättande av godtagbara känslideal inom sin emotionella gemenskap.

Liksom ovannämnda verk är även Eva Joelssons avhandling om känslorna mellan hertig

³⁰ Hugo Nordland, *Känslor i krig. Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788-1814*, 2015 Lund.

³¹ Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850*, 2012 Agerings bokförlag.

³² Nilsson, *Lyckans betydelse*.

³³ Brita Planck, *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750-1900*, 2014 Göteborg.

Carl och hans vänner betydelsefullt att framhäva.³⁴ Med avstamp i William M. Reddys teori om känslor, studerar Joelsson unga adelsmäns förhållningssätt till kärlek och äktenskapet. Brödrskapet mellan hennes Carl och den här uppsatsens Fredrik Adolf kan inte frångås, och inte heller det tema som avhandlingen och uppsatsen har gemensamt gällande äktenskapet och den gustavianska elitens uppfattningar om kärlek. Verket medverkar mer specifikt till uppsatsens förståelse av sensibilitetens ideal i relation till det adliga äktenskapet och understödjer studiens rekonstruktion av hovets känslomässiga gemenskap och dess villkor i förhållande till samhällsinstitutionen som sensibilitetens äktenskap utgjorde.

Dagböcker som källmaterial

My Hellsings arbete om hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlottas omfattande dagbok betonar vikten av hur samtida dagböcker i nutida historieforskning bör kategoriseras som källmaterial. Som *journal* bär den en politisk offentlighet som beteckningen *dagbok* inte gör. Även viljan att lämna ut verk och memoarer till *eftervärlden* påverkade sättet som en sådan journal författades i syfte att läsas av andra.³⁵ Detta resonemang tillämpas i denna undersökning som till större delen består av dagboksanteckningar. De utgjorde den emotionella gemenskapens skriftliga uttryck. Hellsings resonemang kring verkens offentlighet i kombination med deras emotionella roll som tydliggör dagböckernas normativa värde som källmaterial. Dagboksförfattarna förklarar sin syn på känslor, och det faktum att skrifterna kunde spridas och läsas upp befäster deras offentliga karaktär som är relevant för uppsatsens studie. Känslor spreds genom skrifterna och hade normativa uppsåt i relation till den emotionella omgivningen.

Prins Fredrik Adolf

Fredrik Adolf av Östergötland skildras inte i någon större omfattning inom den historiska forskningen, trots att han omnämns i samtida källor. Av vikt är Carl Forsstrands *Sophie Hagman och hennes samtida* som innehåller anmärkningsvärda berättelser och rykten om den före detta dansösen som vann hertigens kärlek.³⁶ Trots att den förhåller sig källkritisk mot de

³⁴Eva Joelsson, *Den moraliska känslan. Unga adelsmän navigerar i 1700-talets sentimentala kultur*, 2016 Stockholm. Märk väl att Joelssons avhandling ännu inte publicerats, och att de uppgifter som uppsatsen här refererar till återfinns i ett opublicerat och ofärdigt manus.

³⁵ My Hellsing, *Hovpolitik*. s. 46-48.

³⁶ Carl Forsstrand, *Sophie Hagman och hennes samtida*, 1921 Stockholm.

samtida källorna avfärdas nog boken inom den akademiska världen på grund av dess romantiserande redogörelser av 1700-talet. Den är trots det en av de främsta sammanfattande källorna till Sophie Hagman och Fredrik Adolf, och boken är betydelsefull med sina skildringar av samtida aktörer och tillhandahållande av källcitater och viktiga upplysningar.

Alma Söderhjelmns bok *Gustaf III:s syskon* skildrar på ett ganska uttömmande sätt de kungliga barnens liv och beskriver hertig Fredrik utifrån ett biografiskt perspektiv, i det 36-sidor långa kapitel som ägnas honom.³⁷ Liksom Forsstrand redogör Söderhjelm för längre citat och redogörelser av Fredrik Adolfs samtid, vilket gör böckerna användbara för uppsatsens rekonstruktion av hovets emotionella gemenskap och dess tillåtna känslouttryck. Däremot har boken ingen litteraturförteckning eller detaljerad beskrivning av de använda källorna. Detta är till nackdel för Söderhjelmns redogörelse av Fredrik Adolf. Däremot har jag själv funnit och undersökt samma källor som finns tryckta och kan intyga deras äkthet och relevans i Söderhjelmns och Forsstrands verk.

Fredrik Adolf är ett perifert inslag i diverse biografier över Gustaf III, omnämnd utan djupare eftertanke och ägnas ofta enbart ett par meningar.³⁸ Det finns inte någon utförligare akademisk redogörelse över hertigen av Östergötland, bortom Forsstrands och Söderhjelmns kulturhistoriska redogörelser.

Disposition

Undersökningskapitlet består av de tre delarna, *Krig*, *Kärlek* och *Den sista sjukdomen*. *Krig* uppdelas i avsnitten *Armén* och *Monarkin*. Här undersöks armén och monarkin som samhälllig institution och prins Fredriks känslor som underordnade konungens. Reflektioner görs kring egennytta som utgörande ett hot samhällsordningen och landets välfärd i krig.

Undersökningsdelen *Kärlek* studerar i två avsnitt *Äktenskapet* och *Hovet*. Här noteras en känslomässig idealbild av äktenskapet och hur åtskillnad görs mellan adliga och icke adliga kvinnor som furstliga kärleksobjekt. Även här dras slutsatser om hur samhällsordningen bevarande, men även den elasticitet som riskerade hovetiketten när Gustaf III idkade liberala förhållningssätt till den utomäktenskapliga kärleken.

Den sista sjukdomen som slutplädering utgör ett talande exempel på hur sensibilitetens

³⁷ Alma Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon. Några spådar i tidens lösa sand*, 1945 Stockholm.

³⁸ Jämför Leif Landén, *Gustaf III – En biografi*, 2004 Wahlström & Widstrand, s. 77-78 och Erik Lönnroth, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986, s. 8, 29, 30, 32, 36, 49, 64-65, 106, 164, 177, 181, 195, 200, 206, 207, 220, 222, 242.

retorik fann legitimitet och stöd i medicinen, och här vill uppsatsen hävda att det under perioden fanns en viktig förklaringsmodell för att kunna förstå de ädla individer som misslyckades med att upprätthålla den nobla sensibiliteten i samhället.

2. UNDERSÖKNING

Introduktion

Händelser i hertigens liv som studeras i uppsatsen är hans reträtt från förpliktelse i det ryska kriget, Fredrik Adolfs roll i familjekonflikten mellan Gustaf III och änkedrottning Lovisa Ulrika, förälskelsen i fröken Sophie von Fersen och förhållandet med mätressen Sophie Hagman. Avsnittet om hertigens sjukdom avrundar undersökningsdelen med att konstatera sensibilitetens kroppsliga svagheter, jämte dess användbarhet för individer att uttrycka motstånd och ovilja mot etablerade sociala ordningar.

Krig

Armén

1788-89

I det följande diskuteras relationen mellan lojalitet, heder, glädje och vänskap i krig som ett emotionellt ideal som anammas av hovets gemenskap. Officerskåren som emotionell gemenskap inspirerar hovets i det de delar ett samhälleligt mål – rikets säkerhet mot utländska fiender. Officerarna som visade sina befälhavare lojalitet och utförde ett gott arbete, OCH var till glädje för befälhavaren, kunde vinna sina överordnades vänskap. Men trots att Fredrik Adolf i sin korrespondens visar en medvetenhet om, och erkännande av, detta emotionella krav på heders- och lojalitetskänslor i krig, misslyckas han själv att tillmötesgå normen när det kommer till den kunglige broderns glädje och vänskap. En annan problematik uppenbaras likväl. Att man bryter mot de officiella emotionsreglerna kring hur man ska bekräfta sin furste på grund av sin egen sårbarhet är visserligen negativt, men det är när man uppdagar denna personliga harm för andra som man möter omgivningens motstånd. Hovets gemenskap stödjer nämligen konungen som trumfar prinsen emotionellt i krig.

I. Prinsen om vänskap och heder i krig

Regeringsformen från 1772 förbjöd Gustaf III att starta anfällskrig. Ändå lät han som bekant sina egna soldater klä ut sig till kosacker i det ryska kriget, vilka i juni 1788 angrep den svenska gränsen vid socknen Puumala. Härigenom kunde kungen hävda att Sverige blivit angripet av Ryssland och ingå i krig.³⁹

Försöket att förmå Katarina den storas kapitulation genom att via sjövägen skicka en stor militär trupp till området utanför Sankt Petersburg fordrade dominans i Finska viken. Detta förhindrades i slaget vid Hogland då Sveriges örlogsflotta inte förmådde besegra den ryska i juli 1788.⁴⁰ Gustaf III:s officerare blev missbelåtna över den misslyckade belägringen av Fredrikshamns fästning. Hugo Nordland förklarar att ett rykte vid den tiden spreds om att kungen olovligen skulle ha frammanat kriget och snart kom Anjalaförbundet att undertecknas. Anjalamännens gripande vintern mellan 1788-89 stärkte den politiska situationen och kriget kunde fortgå.⁴¹ År 1789 vann svenskarna en ”symboliskt viktig seger” vid Porrasalmi som dock inte motade bort Rysslands offensiva styrka som drog fram i Savolax. För att understödja den svenske befälhavaren i området, som tvingats att retirera, bestämde sig befälhavaren Gustaf III för att angripa söderifrån med sitt manskap ”på 6000 man”. Efter att ha passerat Kymmene älv mötte den svenske kungen vid Uttismalm den avsevärt större ryska styrkan den 28 juni. Trots det hotade läget valde kungen att gå till anfall, vilket blev det som Nordland beskriver som Gustaf III:s ”första slag som fältherre” och där ryssarna besegrades trots deras numerära överlägsenhet.⁴²

Angående segern skriver Fredrik Adolf från Tullgarn till major Jacob Fougberg, att han ”med största glädje emotagit Eder rapport angående den affaire, som hvarit vid Uddismalm”.⁴³ Han framhäver i brevet hur han haft ”Regementets heder” som sin ”yppersta syftan” och med den ”åtgärd” hans ”Officerare och kammerater” stått för vid Uttismalm har detta ändamål fullbordats. Fredrik Adolf tackar officerarna och kamraterna för den ”största glädje” som deras arbete berett honom och intygar hur hans ”Vänskap” till dem fulländats. Hertigen skriver i sluthälsningarna att mottagaren ska vara förvissad om hans ständiga erkänsla,

³⁹ Nordland, *Känslor i krig*, s. 75-77.

⁴⁰ Nordland, *Känslor i krig*, s. 75-77.

⁴¹ Nordland, *Känslor i krig*, s. 78.

⁴² Nordland, *Känslor i krig*, s. 78-79.

⁴³ Fredrik Adolf till J Fougberg 24/7 1789, SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, ”Hertig Fredrik Adolf utgångna brev till Majoren Jakob Fougberg”, Hertig Fredrik av Östergötland, 1. Handlingar rörande hertigens person och egendom, *Svenska prinsar och prinsessor*.

vänskap och ”estime”.⁴⁴

Här ses Fredrik Adolfs förståelse av ett i krigssituationer rådande emotionellt förhållande mellan militär heder och glädjekänslor som följd av hederns uppfyllande. För att åstadkomma denna relation krävs lojalitet och viljan att bidra till seger. De strategiska insatserna vid Uttismalm uppenbarar ett emotionellt ideal som prins Fredrik är medveten om. Som befälhavare uppskattar han att de underordnade officerarna månar om att visa överheten flitighet och vilja att sträva efter gemenskapens, regementets, ära. Detta beteende är önskvärt och bereder i sig självt glädje och vänskapskänslor hos de överordnade för de underordnade. Brevet framhäver tendens att framhäva lojalitet som önskvärt i krig, självförsakelse framför allt annat. Framför självet och de egna emotionella behoven. Överheten och kungens önskan stod över de underordnade individerna i krig.

Kungen och överheten delade de drag som Nordland hävdar för det sena 1700-talets vänskap mellan officerare i krig, som inte var ”politiskt betydelsebärande” utan präglades ”av en expressiv känslsamhet”. Trots att vänskap inte kategoriserades av de samtida svenska officerarna som en känsla, så kantades vänskapsförhållandena av märkbara ”betyranden av innerlighet”.⁴⁵ Nordland framhåller, vilket verkar vara karaktäristiskt för hertig Fredriks brev, att formuleringen kring ”vänskap, glädje och förnöjelse”, visade ”på en narrativ struktur där en serie känslor framstår som konsekvenser av den aktuella vänskapsrelationen”. Relationen förväntades vara känslsam och språkligt uttryckt i en gemenskap som tillskrev känslorna stor betydelse.⁴⁶

Föreningen ”av vänskap och glädje” blev alltså ett sätt att uttrycka den goda inverkan som vänskapen hade på individen. Som Nordland menar så ”manifesterades individens innerliga vilja att vara en del av relationen”.⁴⁷ Han hävdar även begreppet vänskap som ”mekaniskt”, där benämning av en annan som ”vän” syftade till att understryka frånvaro av konflikt och ovänskap. Därmed blev begreppet en retorisk grundval för bevarandet av relationer i krig. Detta överensstämmer med Fredrik Adolfs fall, då han i en tidigare episod tvärtom förargas över sina officerares tilltag mot konungen i det de skrev under Anjaladokumentet, vilket diskuteras nedan. Det blir uppenbart att vänskapen var en relation som, precis som Nordland uttrycker det, ”både kunde omintetgöras och återupprättas”.⁴⁸

⁴⁴ Fredrik Adolf till J Fougberg 24/7 1789, SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, ”Hertig Fredrik Adolf utgångna brev till Majoren Jakob Fougberg”, Hertig Fredrik av Östergötland, 1. Handlingar rörande hertigens person och egendom, *Svenska prinsar och prinsessor*.

⁴⁵ Nordland, *Känslor i krig*, s. 150-151.

⁴⁶ Nordland, *Känslor i krig*, s. 151.

⁴⁷ Nordland, *Känslor i krig*, s. 152.

⁴⁸ Nordland, *Känslor i krig*, s. 160.

Vänskapen mellan samtliga parter i arméns helhet var ovärderlig, speciellt i krig när landets bestånd var hotat. Avsaknad på vänskaps- och lojalitetskänslor hade en farlig verkan på armén som samhällsinstitution då ovänskap hotade det hierarkiska beståndet. Hovet som emotionell gemenskap hade, liksom officerarna och övriga gemenskaper, behov att respektera den ordning som stod under konungen. Hans makt över armén sträcktes till en makt över känslorna i det givna sociala sammanhanget.

II. Hertiginnan om den stridslystne prinsen

Nordland poängterar sensibilitetens betydelse under perioden som ett sätt för övre samhällsklasser att markera status genom ett kroppsligt nervssystem vilket var både avancerat och mottagligt. Nerverna var ömtåliga och hade lätt att beröras, men det var ändå givet att nobla individer inte skulle ge utlopp ett obehärskat känslspråk. Uttrycken av känslor ”kunde lätt stämplas som hysteri och vittna om en svag ombytlig karaktär”, vilket kan ha varit en drivkraft till att man sökte begränsa den personliga smärtan till det individuella brevskrivandet.⁴⁹

Nedan följer en diskussion över individuell nyckfullhet som enligt samtiden var ett tecken på okontrollerad känslsamhet. Enligt hertiginnan av Södermanland var prins Fredrik ”karaktärlös” i krig, bland annat för att han valde att överge sin position i Finland under kriget med Ryssland. Även hans oförmåga att lägga band på sina känslor kritiseras av omgivningen, och menas vara resultatet av att hans ”välutvecklade nervsystem” fått sig en törn eftersom det gav utlopp för ”hysteri”.

I september 1788 kommenterar hertiginnan av Södermanland prinsens befäl i Finland, och hur kungen enbart lät sin yngste bror få två befäl, vilket innebar begränsat militärt inflytande: ”och uti Lovisa fick han ej ens mottaga ordena för sitt eget regemente. Trött på denna långa väntan uppsökte han kungen i Kymmenegård för att beklaga sig öfver det sätt, hvarpå han behandlades”. Men eftersom Anjalamännens sammansvärjning då utbrett sig, ”fann han kungen så nedtryckt af bekymmer, att hans goda hjärta tog öfverhand och han glömde sina egna bekymmer för sin broders”.⁵⁰

Begränsningarna i prinsens militära inflytande resulterade i besvikelse hos Fredrik Adolf. Men då kungen själv led, ”nedtryckt af beskymmer”, åsidosatte prinsen ”sina egna bekymmer för sin broders”. Däremot, när brodern Carl efteråt gjordes till överbefälhavare i Finland tog

⁴⁹ Nordland, *Känslor i krig*, s. 98.

⁵⁰ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, Carl Carlson Bonde (utg.), 1903 Stockholm, s. 345.

Fredriks känslomässiga lidande över. Hertiginnan beskriver att den vredgade prinsens begärde avsked hos konungen för att omgående få resa hem till Sverige.⁵¹ Fredrik:

förklarade det vara under hans värdighet såsom fältmarskalk vid arméen att stå under sin broders befäl. Oaktadt kungen för honom framhöll, att hertigen såväl var den äldre brodern som äfven i sin egenskap af storamiral innehafvare af ett utaf de fem högsta riksämbetena, begärde han genast sitt afsked samt förklarade sig aldrig mera vilja vara i konungens tjänst, de skildes åt fullkomligt brouillerade med hvarandra.⁵²

Förhållandet lojalitet-heder-glädje-vänskap genomsyrar inte prins Fredriks beslut att retirera från det ryska kriget. Istället styr, enligt Hedvig Elisabeth Charlottas bedömning, den personliga harmen. Nordland förklarar att ”en osjälvisk offermoral” stod över hemlängtan, och ”att lämna det militära uppdraget och återvända hem under brinnande krig innebar i praktiken att bryta sin militära ed.”⁵³ Förmågan till ”att motstå frestelsen” i detta avseende, var ett bevis för officerens ”manliga ära”. Fredrik Adolf misslyckade i detta avseende och det är tydligt, utifrån Nordlands resonemang, att det befäl som brast i lojalitet även brast i sin manligt betingade ära.⁵⁴

De emotionella normerna att visa kungen lojalitet i krig rörde inte prins Fredrik. Istället lät han sina behov ställas framför kungens. Att han fördömdes härmed berodde på att han inte respekterade att Gustaf III var den som styrde kriget. Det var kungen som hade samhällsordningens väl och ve i sin hand, och att inte anpassa sitt känslspråk i krig efter monarkens rättesnöre riskerade allas öde. Fredriks utlopp för vrede och harm kunde inte anpassas till den sociala strukturen och därmed inte till den emotionella.

Ytterligare exempel på Fredrik Adolfs märkvärdiga känslsamhet kring begränsat politiskt inflytande ses i fallet med hertig Carls interimregering. I juli år 1793, begav sig den unge kung Gustaf IV Adolf och farbrodern hertig Carl på en resa genom östra och västra Sverige. Hertig Fredrik anförtroddes då en plats som tillförordnad ordförare i interimregeringen, däri bland andra Reuterholm ingick i medlemsskaran. Han utsågs även till stadens kommandant. Enligt Lars von Engeströms vittnesmål, som karakteriserar prins Fredrik som ”en vacker men ovanligt inskränkt furste”, avgjorde denna regering inga frågor av värde.⁵⁵

⁵¹ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 345-351.

⁵² Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 345-347.

⁵³ Nordland, *Känslor i krig*, 117.

⁵⁴ Nordland, *Känslor i krig*, s. 117-118.

⁵⁵ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 98-99.

Det florerade olika uppfattningar om anledningen till att prinsen inte fick samma ansvar nästa år, då kungen och hertig Carl skulle bege sig till Skåne. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta spekulerar i om Fredrik Adolf ”låt it höra sig för [...] men fått nekande svar” om att han skulle visas samma förtroende, medan andra menade att han önskade tillbringa sommaren på Tullgarn i ledighet. Åter andra hävdade att vid ett möte på Gripsholm slott där Carl, Fredrik och kungen mötts hade en hetsig dispyt uppstått bröderna emellan gällande samma ärende.⁵⁶ Genom framförandet av rykten är det uppenbart att omgivningen intresserade sig för prinsens uttryckta upprördhet. Att hans upplåtna frustration väcker sensation tyder på att det fanns oriktigheter i att en prins visar harm när han åsidosätts.

III. Fredrik Adolf beklagar sig inför systemen

Samtidigt som Fredrik Adolf inte visar konungen den känslomässiga lojalitet som förväntas honom, är han medveten om de affektiva normerna i krig. Brevet till systemen Sophia Albertina i augusti 1788 är ett sätt för honom att urskulda sig om agerandet mot Gustaf III. ”Jag är emellertid förtviflad öfver att han icke förr haft förtroende för mig, ty nu finner jag, att jag ingalunda kan vara honom så till tjänst, som jag skulle önska.”⁵⁷ För övrigt anser Fredrik även kungens preferens för hertig Carl vara ett tecken på att han blivit ”undanknuffad på ett högst besynnerligt sätt”.⁵⁸

I brevet dikterar han även en syn på regementets ideale befälhavare som vill ”genom lugn och mildhet stilla deras oro och vinna deras förtroende och vänskap, hvilket är det enda sättet att blifva åtlydd af en trupp, inom hvilken det hvarken finnes disciplin eller subordination”. Här syns ett för Fredrik Adolf viktigt ideal, att också den överordnade ska borga för de underordnades välmående för att kunna vinna deras vänskap. Det är inte bara den höge befälhavaren som ska uppleva glädje genom sina officerares och mannars lojalitet och insatser. Här blir kungen pikad av sin yngste bror. Fredrik skriver att Gustaf III inte ”behagat hedra mig med sitt förtroende” och menar därigenom underförstått att monarken inte vunnit hans vänskap. Dessa förseelser ursäktar Fredriks reträtt från den militära eden. Om Gustaf III fortsätter på det viset gör han sig nog förtjänt av Anjalamännens uppror.

Nordland framhäver forskning som visar på ett skifte i 1700-talets svenska brevtradition, där ”den klassiska retoriken som strukturerande princip” fick en ”allt friare form”. Denna

⁵⁶ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 98-99.

⁵⁷ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, Bonde (utg.), s. 356.

⁵⁸ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, Bonde (utg.), s. 356.

förändring hade sin grund i spridningen av franska stilideal i Europa. Vardagens konversationer var idealet som skulle efterliknas.⁵⁹ Breven skulle alltså ersätta eller påminna om ”ett fysiskt samtal”.⁶⁰

Det fanns också en offentlig karaktär förknippad med breven då det inte var otänkbart att mottagaren kunde läsa upp brevet för andra. Detta menas ha varit ”ett sätt att visa uppskattning för skribenten”. Det tycks även ha funnits en medvetenhet om att breven skulle kunna ”brytas upp och läsas av andra ögon än adressaten”.⁶¹ Författarnas brevskrivande påverkades dock härav enbart i hur man framförde politiska och militära budskap, inte ”hur man porträtterade känslor”, hävdar Nordland i sin militära studie.⁶²

Intressant här är Karin Johannissons reflektion kring gråtandets orsak. Hon noterar att man inte skulle gråta offentligt över sina privata motgångar och att tårar istället skulle associeras med ”medkänsla eller andra ädla känslor”. Hon resonerar kring att fenomenet att gråta ”för abstrakta principer” kan ha syftat till att hålla det ”egna känslolivet” på avstånd. Viktigt att betona är alltså den starkt ”socialt och moraliskt” präglade tårkulturen fordrade ett behärskat användande baserat på fixerade hierarkier mellan samhällsstånd och kön.⁶³

Det utlämnande brevet där Fredrik Adolf beklagar sig är ett sätt för honom att bevisa känslomässig uppriktighet och med emfas framhäva riktigheten i beslutet att svika sin militära plikt. Han söker undkomma den emotionella normen om självförsakande underordning. Brevet blir då samtidigt, genom dess prägel av offentlighet, ett kommunikativt medel att framföra en utmanande känslomässig norm jämte den ovan nämnda. Han menade att även kungen och överhet skulle ödmjuka sig. Manskapets väl och ve skulle också prioriteras i krig.

Trots prins Fredriks önskan om att den personliga sorgen skulle få uttryckas i krig, och att befälhavaren inte skulle behöva utsätta sig för gränslös självupppoffring i konungens tjänst, kvarstod faktum att de personliga behoven och besvikelserna inte skulle yppas för omgivningen och armén. Principen i krig, som hovet understödde, var att eftersom konungens politiska beslut överordnade officerarnas, befälhavarnas och prinsarnas var det enkom emotionell anpassning som gällde för de underordnade. Det var inte ett jämlikt förhållande där båda fick uttrycka sig villkorslöst. Förhållandet baserades på en given ordning där konungen hade total makt över läget. Kriget styrdes av överbefälhavaren, vars makt var traditionsbunden och hävdad i samhället. Om andra jämte kungen fick uttrycka sorg, och dess

⁵⁹ Nordland, *Känslor i krig*, s. 100.

⁶⁰ Nordland, *Känslor i krig*, s. 101.

⁶¹ Nordland, *Känslor i krig*, s. 102.

⁶² Nordland, *Känslor i krig*, s. 102-103.

⁶³ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 108.

oberäknelighet resulterade i svikna moraliska löften, skulle framgång i krig inte kunna försäkras.

IV. Hertiginnan om karaktärlöshet och sårad fåfänga

Om man kan mena att Fredrik ”misslyckades” med uppgiften att bereda kung Gustaf glädje genom sin lojalitet i krig, missunnas han som befälhavare även konungens och överhetens vänskap. Fredrik Adolf lyckas dock ta ytterligare ett steg i en oönskad riktning. Hedvig Elisabeth Charlotta beskriver prinsens förnyade villighet att bistå kungen i kriget i oktober 1788:

Han har förklarat sig beredd att bevärna bönderna, om endast kungen ville gifva honom ett befäl. [...] Detta prinsens beslut att ånyo ställa sig till kungens förfogande har emellertid hos allmänheten ådragit honom beskyllning för karaktärlöshet och ej bidragit till att öka aktningen för hans person, ty han hade alltför öppet gifvit uttryck åt sitt missnöje.⁶⁴

Vidare berättar hertiginnan av Södermanland i dagboken om prins Fredriks tidigare ”obehag” med kungen och hur han trots sin till viss del befogade harm ändå erbjöd Gustaf III sin militära tjänst på villkor att han måtte få ett befäl. Detta beviljades honom inte, då kungen inte ansåg sig vara i behov av fler befäl med tanke på vapenstilleståndet som ingåtts. Trots dennes hövliga bemötande tycks ändå en viss långsinthet från konungens sida tydlig, då han ville poängtera för yngste brodern sin uttryckliga, måhända sagt med viss skärpa, ”glädje över att prinsen ändtligen kommit till insikt af sina plikter”.⁶⁵ Allmänheten som Hedvig Elisabeth Charlotta refererar till anser däremot prinsen skyldig till bristande moral då han återigen valt att ”ställa sig till kungens förfogande”. Att inte vara ståndaktig från början, och uppfylla plikt till konungen förtjänar epitetet ”karaktärlös” – även hos en prins.

Man kan uttyda hertiginnans åsikt gentemot prinsens affektiva agerande i sättet hon tillskriver allmänheten en avog mening mot Fredrik Adolf. ”Karaktärlösheten” han beskylls för grundas i att han ”alltför öppet visat sitt missnöje”. Detta baseras på Hedvig Elisabeth Charlottas referensramar för hur en furstlig persons ovilja till ståndaktighet och lydnad, i förening med offentlig kritik av konungens militära och politiska beslutsfattande i en statsangelägenhet som krig, är förkastligt. En prins ska i krigstider förbli sin konung trogen

⁶⁴ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 393-394.

⁶⁵ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 393-394.

och ståndaktig, och han ska, eller åtminstone bör, dölja misslynta meningar, i alla fall i det offentliga på det att han inte må anklagas för karaktärslöshet eller omoral.

Fredrik Adolf bidrar till sitt dåliga emotionella rykte i relation till den sociala strukturen som omfattar armén då han väljer att offentligt stoltsera med sin besvikelse. Han betar sig känslomässigt destruktivt då han sprider misstankar omkring sig och på så vis riskerar arméns hierarkiska struktur. Försvaret bryter ihop om inte individen tar ansvar för sina känslor och förblir vid sin sociala postering.

Vidare skriver Charlotta i ett brev till hertig Carl samma månad att Fredriks ”föregående uppträdande hade nog sitt enda upphof uti sårad fåfånga och därutaf framkallad harm.”⁶⁶ Prinsens agerande gentemot kungen under kriget tros av svägerskan bero på att hans egennyttiga inställning kommit på skam vilket skapade frustration. Det är en förklaring med sympatiska undertoner, men hertiginnan ursäktar ändå inte Fredrik Adolfs svekfulla sätt. Hans fåfånga hade sårats. Hon ger honom ett attribut som förklaring till hans tillkortakommande. Självviskheten är ett negativt drag som leder till ett ogenomtänkt beslutsfattande. Prinsen lät sig även gripas av vrede, men som tur är kan han intet mera ont göra. Han är oförmögen att revoltera mot konungens drag och väljer, i samråd med sekreteraren, att retirera till Tullgarn över vintern. Denna ”förändring” i Fredrik Adolfs åsikter lugnar hertiginnan. Det var viktigt att inskränka ett oönskat emotionellt beteende och tillflyktsorten Tullgarn var ett bra sätt att hindra den passionerade prinsen från att göra varken riket eller hans goda rykte mer skada.

Enligt Artéus visade hertiginnan en tydlig aversion mot ärelystnaden vilken, som en manligt kodad egenskap, historiskt ansetts vara ”en självskriven dygd”. Ärelystnaden var enligt Hedvig Elisabeth Charlotta ”en farlig kraft med ofta förödande verkningar i samhället”.⁶⁷ Hennes avoga inställning till högfärdighet bör också här poängteras.⁶⁸ För män i krig märks i de patriotiska sångerna från början av 1800-talet exempel på hur manlighet bands ”till förmågan att försvara landet med vapen” och att för mannen stod äran i centrum.⁶⁹ Vid århundradets början jämfördes begreppet lycka med ”högmot, girighet och falskhet” och de utgjorde tillsammans en motpol till dygden och äran.⁷⁰

Fredrik Adolf hade låtit sig harnas av konungens negligeraande sätt. Denna upprördhet kan ha haft sin grund i en brinnande ärelystnads besvikelse. Att Fredrik Adolf inte lät förnuftet tygla hans passioner riskerade ödeläggande följder för kriget och samhällets bestånd.

⁶⁶ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 394

⁶⁷ Artéus, *Gustaviansk*, s. 28.

⁶⁸ Artéus, *Gustaviansk*, s. 29.

⁶⁹ Nilsson, *Lyckans betydelse*, s. 187.

⁷⁰ Nilsson, *Lyckans betydelse*, s. 133-134.

Vidare förkastade hertiginnan av Södermanland karaktärsdragen hämndlystnad och ombytlighet.⁷¹ Detta kan kopplas till ärelystnaden och den sårade fåfångan. Fredrik Adolfs agerande tyder på en i hertiginnans mening osympatisk känslomässig läggning som angränsar till en opålitlighet som kunde förmå prinsen att vilja hämnas på sin bror genom att svika sin plikt.⁷² Under 1700-talet menade Adam Smith i sin moralfilosofiska lära att människan på ett naturligt sätt kände sympati och medlidande för andra, sin egen själviskhet till trots.⁷³ I linje med sensibilitetens ideal bör dessa tankar ha haft en viss makt över Fredrik Adolf, som initialt faktiskt valde att åsidosätta sina sorger till förmån för konungens. När sedan den äldre brodern Carl bemyndigades ansvar på bekostnad av Fredriks värdighet, valde han att låta sin sorg överordnas kungens. För en prins var anseendet oerhört, om inte oändligt, viktigt.

Hertiginnans ovan nämnda lugn till trots klandrades prinsen två månader senare, i december, för att han föll för sina officerares påtryckningar då de ville underteckna Anjalaupproret. Detta förfarande ”är onekligen särdeles tadelvärdt, i synnerhet från en broders sida, ty om man nu också ej kan gilla alla kungens åtgöranden, är det bra orätt att på detta sätt uppträda som hans motståndare och öppet angripa honom.”⁷⁴ Detta är en kommentar som går i linje med Artéus mening om att Hedvig Elisabeth Charlotta uppskattade mod och tapperhet i det ryska kriget mellan åren 1788-1790, och det var underförstått ”att de svenska officerarna aldrig får visa feighet”.⁷⁵ Fredriks eftergivande för de feiga soldaterna var föraktligt.

Hertiginnan fördömer hertig Fredriks handlingar gentemot sin bror. Att han låter sina officerare visa sitt ogillande gentemot konungen är ett familjärt svek. Trots att hon tillstår och förstå att en konung kan fatta oriktiga beslut, rättfärdigar inte det att en broder öppet låter honom angripas likt en ”motståndare”.

I relation till tidigare kritik om inkonsekvent ståndaktighet i krig och ”öppet visat missnöje” är Fredrik Adolfs handlingar i Anjalaupproret om än värre.

Att detta fick ske och att inte ens prinsens ”förargelse”, som hertiginnan beskriver det, lyckades skrämna officerarna gjorde inte saken bättre.⁷⁶ Vreden tycks nästan vara anledningen till att Fredrik Adolf inte förmådde hindra sina officerares tilltag mot kungen. Nordland förklarar, angående bestraffning inom det militära under den tidigmoderna tiden, att

⁷¹ Artéus, *Gustaviansk*, s. 28.

⁷² I avsnittet om kärlek längre ned i undersökningskapitlet, påpekar riksrådet von Fersen prins Fredriks ombytliga sätt.

⁷³ Annika Sandén & Joachim Östlund, ”Medkänslans makt och gränser – Nya linjer i känslornas historia”, *Historisk tidskrift (Sweden)*, 130:4, 2010, s. 594.

⁷⁴ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, Bonde (utg.), s. 461.

⁷⁵ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 29.

⁷⁶ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, Bonde (utg.), s. 461.

regementschefen inte skulle gå till överdrift i sin noggrannhet och stränghet, då kärleken till honom då ”kunde ersättas med motsatserna avsky och hat”. Befälhavaren skulle inte vara oskäligt utdela alltför hårda bestraffningar. Det fanns uppfattningar om att den drivkraft som ärelystnaden utgjorde på manskapet gick om intet genom överdrivet stränga tillrättavisningar.⁷⁷ Officerarna i Fredriks fall kan inte kallas för manskap, men oviljan hos prinsen att låta officerarna möta för hårt motstånd av honom var kanske ett sätt att låta dem hållas för att undvika värre tilltag än författandet av protestlistor.

Hertiginnan av Södermanland likställer det uppenbara motståndet mot monarken med förräderi. Med sina svekfulla och medgivande åtgärder i krig styr prinsen bort ifrån vänskaps- och lojalitetsidealen och han undergräver arméns sociala betydelse, till följd av sin egennyttiga fåfänga. Han uttrycker inte en sensibilitet som går i linje med det gustavianska hovets emotionella regelverk.

Hennes överlag fördömande av prinsen förklaras med att Fredrik Adolf agerat felaktigt på grund av sårad fåfänga, harm, karaktärlöshet, etc. I denna repertoar av känslor fanns inget legitimt motiv i att opponera sig kungens vilja i krig, men den ger sken av personliga svagheter som förmår de kroppsliga nerverna att fela mot den sociala ordningen.

Det märkvärdiga är att prinsen själv tycks medveten om en befintlig norm kring vänskap och lojalitet som kopplade till den större gruppens ära. Därför blir kontrasten mellan Fredrik Adolfs teoretiska medvetenhet om sensibiliteten och hans praktiska handlingar mot kungens auktoritära önskemål om än större. Hertiginnans reaktion på hans bristande lojalitet bekommer honom inte, då Fredrik inte anser sig ansvarig för konungens välbefinnande. Trots omgivnings fördömande, ser sig prinsen gärna njuta av sina officerares insatser, men han ämnar själv inte bidra till arméns hierarki.

Under 1700-talet ska *lyckan* begreppsmässigt utgjort ”något föränderligt, ostadigt och flyktigt”, menar Anna Nilsson som undersöker samtida skillingtryck. Den hade en dubbelsidig karaktär som betonade hur lyckan lätt kunde övergå eller följas av olyckan.⁷⁸ Med en samtida retorisk inställning till känslan, kunde alltså Fredriks lycka innebära konungens, och till slut även prinsens egna, olycka. Den egennyttiga lyckan och vinningen kunde mycket väl bli individen till förfall.

Det tycks existera en överordning inom krigets känsloliv som grundlades genom en förnimbar hierarki präglad av vänskap och lojalitet. Denna norm valde Fredrik Adolf att gå emot. För sin försyndelse förklarades han vara karaktärlös, ombytlig och tadelvärd. Hans

⁷⁷ Nordland, *Känslor i krig*, s. 180-183.

⁷⁸ Nilsson, *Lyckans betydelse*, s. 96-98.

beslut fattas på grund av inneboende själsliga tillkortakommanden. Härigenom tillskrevs även nerverna betydelse för hur kroppen agerade ut respons på yttre oros- och irritationsmoment.

V. Vänskap framför allt

Det fanns en koppling mellan åstadkommandet av regementets och den militära gemenskapens heder och begreppen lycka och vänskap. Dessa överordnade den personliga värdigheten och sårade fåfängan som hotade ordningen. Förhållandet mellan officerare, prinsar och konungen var viktigt att bevara för att inte krigets framgångar skulle riskeras.

Gustaf III som arméns överbefälhavare var aktören som besatt fullständig makt inom institutionen. Han hade rätten att kontrollera, begränsa och ändra dess struktur. Det empiriska materialet visar på givna regler som prins Fredrik bröt mot i krig. Det faktum att han kunde förbryta sig mot arméns struktur genom emotionella utspel, visar på institutionens makt över sensibiliteten. Därmed framträder konungens makt över institutionen som en makt även över känslorna.

Vissa känslor överordnades andra i krigssammanhanget. Lojalitet och vänskap med kungen och officerarna ansågs viktigare, än att upprätta den egna värdigheten. Att regementets heder bereder vänskap, som Fredrik Adolf själv skriver till major Fougberg, visar på att den militära helhetens värdighet var viktigare för den enskilda krigaren än dennes ärelystna behov att skilja sig från mängden.

Trots sina hårda domar över prinsen, erkänner ändå hertiginnan av Södermanland Fredriks rätt äga känslor som sårad fåfänga, vrede och ovilja, då kungars tvetydiga beslut kan drabba individen personligen. Men hon prioriterar rikets säkerhet före prinsen och hon anser det klokast att dölja opassande känslor som ifrågasatte konungen som den sociala situationens överman. Att känslorna förmådde prinsen att offentligt svika konungen var inte godtagbart.

Monarkin

1778-1792

I det följande syns en annan aspekt av Fredrik Adolfs känslolösa förhållande till konflikter. Födelsen av konungens son, Gustaf IV Adolf, orsakade missämja inom kungafamiljen, och med sin sensibla medkänsla vinner där Fredrik Adolf konungens förtroende. Prinsens förmåga att övertyga och beveka syns även vinna gehör hos den döende modern Lovisa Ulrika. Döden

var ett upprörande ämne och känsliga nerver kunde betyga vänskapsförhållandet mellan de furstliga bröderna. Hans känslighet tillät Fredrik Adolf att släta över forna misstag med äran i behåll. Här läggs inte fokus så mycket på ord som vid handlingar, kroppsspråk och emotionella tecken, såsom tårar och svimningsanfall. I familjekonflikter och intimare situationer än krig, var det känsliga jaget ett välkommet verktyg för att betyga lojalitet och befästa sin plats inom kungafamiljen. Avsnittet visar även ytterligare tendenser på hur Fredrik Adolf personligen kategoriserades utifrån sin emotionella läggning.

I. En prins är född

Konungen och drottning Sophia Magdalena hade efter flera års äktenskap äntligen fått sitt första barn, den blivande Gustaf IV Adolf, 1 november år 1778. Men det cirkulerade ett rykte om att kungen inte var barnets fader. Ryktet nådde änkedrottning Lovisa Ulrika som inte tycks ha gjort något för att stävja dem, snarare tvärtom. Relationen mellan henne och sonen Gustaf försämrades härmed påtagligt och när änkedrottningen ville resa in till Stockholms slott hindrade han henne brevlades. Fredrik Adolf försökte då ”medla för sin moder och understöddes härvidlag af flera utaf de närvarande” när kungen med beska ord meddelat sin moder om kronprinsens födelse.⁷⁹ Dock, när Lovisa Ulrikas brevsvaret anlände med orden ”Jag hoppas af tiden, att det täckelse, som skymmer edra ögon, skall sönderslitas. Det är då, som i skolen göra mig rättvisa och ångra den hårdhet, hvarmed i hafven behandlat en moder” chockerades Fredrik som ”knappast hunnit läsa det, innan han förlorade medvetandet, fick konvulsioner, som han har mycket lätt att få, och störtade i kungens armar samt drog honom med sig, så att de båda föllo omkull”. Gustaf III, som enligt hertiginnan av Södermanland ”hyst misstankar, att prinsen tagit parti för modern, framkallade af dennes ifriga försvar för henne”, sade när han tagit sig upp, att Fredrik med sin reaktion var ”rättfärdigad”.⁸⁰ Till modern skriver kungen att ”det häftiga och plötsliga intryck, som läsningen af edert bref gjorde på min bror Fredrik, helt och hållet rättfärdigade hans hjärtelag i mina ögon”.⁸¹ Anledningen till att Gustaf III misstrodde sin broders lojalitet kan förklaras med Fredriks ord redan i maj månad: ”eder ställning kommer att likna Cromwells, ej för att i hafven begått sådana gräsligheter som han men därför att i förföljt en moder, som aldrig visat eder annat än

⁷⁹ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782, Carl Carlson Bonde (utg.), 1902 Stockholm, s. 141.

⁸⁰ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782, Bonde (utg.), s. 142.

⁸¹ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782, Bonde (utg.), s. 147.

den största ömhet”.⁸² Han yttrade även de ofta citerade orden: ”det är inte änkedrottningen, som hittat på detta, hela staden talar härom, och det tros allmänt, att I ej ären helt och hållet karl, samt att det är af denna anledning som I hafven lockat drottningen härtill för att kunna få en arfvinge till riket”.⁸³

Man ser att prins Fredrik inte hyste några betänkligheter när det kom till att anklaga kungen framför de närmaste familjemedlemmarna. Det tycks ha varit som om titlarna lades bort i familjens närvaro, och för Fredriks del var det inte avskräckande att anklaga konungen för att brista i rollen som ”karl”. Prinsen tar alltså änkedrottningens parti i början av konflikten, och han bortser ifrån Gustafs politiska makt över honom och henne. Kanske tror han själv på ryktena och vill att sanningen ska fram. I familjekonflikter precis som i krigskonflikter sätter inte prins Fredrik den socialt överordnade konungen i första rummet. Men tvister om arvsrätt och tronföljden är ju trots allt en statsangelägenhet där monarkins roll stärks.

Slående är då, att när änkedrottningens brev når kungen, reagerar Fredrik Adolf häftigt. Han svimmar. En upprördhet som bär tydliga drag av sensibilitetskulturen. Han tycks plötsligt hysa sympatier för konungen. Var det ordvalen i Lovisa Ulrikas brev som upprörde? Snarare kan det nog ha varit det alltför frispråkiga och definitiva ställningstagandet i frågan om kronprinsens börd. Frågan brände och att välja sida kunde innebära politiskt självmord. Källor vittnar om prinsens ekonomiska bekymmer och behov av Gustaf III:s stöd.⁸⁴

Fredrik Adolf väljer den regerande monarken med ekonomiska och politiska medel framför den trotsiga modern. Kungen menar i sin tur att prinsens medkänsla för honom är uppriktig och upprättande. Fredriks känslsamhet vinner gehör och blir berömvärd om den stödjer makthavaren i den givna sociala situationen. Konungens förlorade tillit återvanns genom ett sensibelt svimningsanfall. Känsliga nerver försäkrade makt.

I familjegrädet såg sig prinsen förlorad och nödsakad att stifta fred och ursäkta sig sina hårda ord. Svimningsanfallet, uppriktigt eller inte, blev ett sätt att blidka och underordna sig konungen som framstått som orättvist förödmjukad av Lovisa Ulrika.

⁸² *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782*, Bonde (utg.), s. 115.

⁸³ *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782*, Bonde (utg.), s. 117.

⁸⁴ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 76, 89-90.

II. Lovisa Ulrika på Svartsjö

Gällande politiska ställningstaganden inom den närmsta familjen, hävdar vissa författare på att hertig Fredrik Adolf öppet tog sin moders parti och att detta var någonting Gustaf III, enligt utsagor, sökte undvika genom att uppmuntra Fredriks relation med mätressen Sophie Hagman och det eventuella giftet med fröken Wrangel.⁸⁵ Ovan vittnade Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok om Fredrik Adolfs oppositionella meningar gentemot kungen, men också om hans förmåga att uttrycka sympatier för honom.

Lars von Engeström beskriver hertigens emotionella makt på modern Lovisa Ulrika som låg döende på Svartsjö slott. Kungen hade anlant för att träffa henne och stifta fred efter flera år, men änkedrottningen ”afslog det tvärt [...]. Ändtligen, på hertig Fredriks förböner, lät hon beveka sig och konungen kom in”.⁸⁶ Redogörelsen visar på den roll som Fredrik Adolf spelade under konflikten mellan Gustaf III och Lovisa Ulrika och hur det var han som lyckades ”beveka” änkedrottningen att ta emot äldste sonen på sin dödsbädd. Fredrik Adolf utgör här en försonande kraft som länkar kungen till sin moder. Det står måhända i kontrast till den tidigare incidenten kring kronprinsens födelse. Kanske ångrade Fredrik Adolf uppträdet och ville bevisa detta för konungen, eller så ansåg han inte att döden skulle få stå i vägen för en försoning mellan mor och son. Genom handlandet framställer sig prins Fredrik som en godhjärtad fredsstiftare.

Vittnesmålet om Fredrik Adolfs sympatiska inverkan på modern visar på hur prinsen med sitt emotionella handlande i privata situationer sökte vända opinioner till sin fördel inom familjen. Även inom andra institutioner, som i armén i kriget mot Ryssland, söker Fredrik övertyga sin omgivning om det rättmätiga i sitt handlande. Där lyckas dock inte känslorna vinna omgivningens förtroende, då de framstår som fåfänga. I kungens krig eftersträvades medkänsla. Men Fredriks vilja att framhäva sin militära duglighet överskuggade hans förmåga att visa vänskap och lojalitet med Gustaf III. Han erhåller därför epitet som ”karaktärslös”. I familjerelationen ställde han kanske inte samma krav på sig själv att briljera på andra områden än de sympatiska och lojala, vilket ökar hans förmåga att anpassa känslspråket efter hovets emotionella gemenskap, den sociala situationen samt deras affektiva regelverk. Prinsens upplevde ett större behov att ge konungen medhåll rörande tronföljden än i krig. Tronföljaren var en del av monarken, vilket gjorde det viktigt att inte ifrågasätta den tradition som så intimt knöts till Gustaf III:s kropp. Prins Fredriks affektiva agerande visar hur han gav

⁸⁵ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 95-97.

⁸⁶ Lars von Engeström, *Minnen och anteckningar*, bd 2, Elof Tegnér (utg.), Stockholm 1876, s. 38-39.

monarkin företrädde framför armén som samhällsbärande institution.

III. Långfredagen 1779

Elis Schröderheim beskriver hertig Fredrik som en "lätrörd" person. Denna känslighet blev en chans för prinsen att skuldmedvetet visa vänskapskänslor för sina bröder Gustaf och Carl i samband med en visit hos Plommenfelt vid Kyrkobrinken, Långfredagen år 1779. Händelsen kan vara svår att analysera, då den utspelar sig i ett sådant specifikt sammanhang inom ramen för mysticism. Men låt oss fokusera på dess anspelningar på andar, vålnader och döden. Bröderna Gustaf, Carl och Fredrik begav sig dit med "åtskilliga af oss andra", skriver Schröderheim. Sällskapet anlände vid elvatiden på kvällen till Plommenfeldt som "påstod sig hafva haft de största uppenbarelser och syner, äfven af det högsta väsendet, att han kunde framkalla andar, utleta tankar och förutsäga hvad som ske skulle". Schröderheim beskriver hur sällskapet hos mannen fick i en sal samlas omkring en cirkel ritad med kol på golvet. Seansen menas vara resultatlös, "några starka slag hördes i väggarne, hvilka sades vara annonser af närvarande andar". För Schröderheim är sällskapets reaktioner mer fångslande:

Efterpjesen blef mera intressant i mina ögon. [...] Hertig Fredrik med sin fromma och lätrörda själ intagen däraf och ytterligare frapperad af dessa anstalter, omfamnade, så snart vi återkommit uti förmaket, konungen och med tårar besvor att ifrån den stunden förnya den broderliga vänskap, hvilka omständigheter, dem han både ångrade och beklagade, så ofta brutit. Han adresserade sig på samma sätt till hertig Carl och njöt icke allenast af dem bägge den ömmaste retour, utan uppväckte därigenom äfven flere reciproque explikationer. [...] Man öfverlemnade sig åt transport af den ömmaste vänskap; alla embrasserade hvarannan i flere omgångar, och kungen sparade allra minst dess kärleksbetygelser.⁸⁷

Mötet med Plommenfelt resulterar i någonting som kan liknas en tävling i ömhetsbetygelser. Den samtida kontakten med andevärlden utgör en specifik social kuliss för hur brödernas relation kunde uttrycka sig. Händelsen gjorde starkt intryck och väckte former av rädsla för död och straff. Förnimmelserna föranledande Fredriks uppvisade ömhet och lojalitet till bröderna. Beskrivningen av slagen i väggarna och andarnas närvaro i huset skapar en tryckt, mystisk stämning vars upprörande förnimmelser var omtumlande för en sensibel, kanske något lättskrämd, herreman. Prinsen stimulerades till att söka stärka de familjära

⁸⁷ Elis Schröderheim, *Skrifter till Gustaf III:s historia*, Elof Tegnér (utg.), 1892 Stockholm, s. 87-88.

lojalitetsbanden. Situationen är dock inte helt avskild, då sällskapet är brödernas publik. Att det hela kan ha rört sig om spelad affektion inför hovmännen kan man inte bortse ifrån. Iakttaga måste de kungliga auktoriteterna visa sig välvilligt inställda till varandra, men likväl innebar situationen att den lättörde Fredrik kunde försonas med sina bröder.

Till skillnad från hertiginnan av Södermanlands skildring av hans karaktärlöshet baserat på fåfänglighet var, enligt Schröderheim, den känslighet Fredrik visade under sagda Långfredag inte negativt laddad. Seansen på Kyrkobrinken frammanar inte vrede, utan positiva ömhetskänslor hos prinsen. Händelsen uppenbarar även förekomsten av en emotionell gemenskap bestående bland annat av de kungliga bröderna, som hade behov av att visa sig vara ödmjuka furstar med viljan att förlåta. Tydligt jämte detta är dock att samtida åskådare betraktade hertigen av Östergötland som en lättpåverkad och emotionellt mottaglig person.

IV. Gustaf III:s död

Vid meddelandet om kungens bortgång ges Fredrik Adolf ytterligare ett tillfälle att visa broderlig affektion. Schröderheim beskriver brödernas reaktion inför budet att Gustaf III dött av de skador han erhöll under attentatet på operan 16 mars 1792. Hertig Carl närmar sig den väntande Fredrik i audiensrummet med orden ”Konungen är död” varpå han önskade att han och Fredrik skulle ”med lif och blod försvara det barn, som Försynen lämnat i våra händer”. Schröderheim skriver:

Om tillfället upprörde den bittraste sorg, så uppväckte därunder H. K. Höghets tal den lifligaste kärlek, tillförsigt, lydnad och tacksamhet. Alla trängdes omkring dess person, alla sökte förklara sin underdåniga tillgifvenhet; en allmän gråt och snyftande afbröto H. K. Höghets ord; men efter någon tystnad och sedan H. K. H. flere gånger omfamnat samt sökt att consolera sin herr broder, förmanade H. K. H. alla närvarande till nit, enighet och fullgörande af sina skyldigheter”.⁸⁸

Såväl hertig Carls ord som åhörarnas handlingar framhäver här en känslöstämning som en konungs död skulle väcka hos den närmaste familjen och undersåtarna. Återigen bör den offentliga aspekten här betonas i förståelsen av att vissa känslor skulle uttryckas i vissa lägen och en bevittnande människoskara bör ha gjort Fredrik benägen att, som undersåte, prins och broder, manifesteras sin sorg över den hädangångne konungen. Hovets emotionella krav på

⁸⁸ Schröderheim, *Skrifter till Gustaf III:s historia*, Tegnér (utg.), s. 176-177.

täta familjeband var påtagliga för prinsen. Hertig Carls försök till att ”consolera sin herr broder” visar på att Fredrik Adolfs sörjande krävde särskilda ansträngningar från hertigens sida, måhända var prinsens sorg var livligare uttryckt än väntat. Däremot, enligt sensibiliteten, var de tårar som gjöts av medlidande de allra noblaste, och de var avsedda att gestaltas i offentligen för att indikera att man blev *synbart* påverkad. Deras kommunikativa karaktär betecknade sinnesrörelse.⁸⁹ Men det var en konst att bemästra tecknen. Tårar, suckar och skälvningar var ett språk för sig som kunde riskera att genomskådas eller anses förfalskat.⁹⁰ Det är påtagligt att Fredrik Adolf i sin sorg måste ha varit influerad av den rådande sensibilitetskulturen och förstod att utnyttja sina tårar för att visa upp sin nobless samt sitt starka förhållande till konungen som var institutionens herre. Med hjälp av sitt sensibla sinnelag kunde prinsen som inte alltid följde reglerna kring gustavianska känslor upprätta sitt anseende. Hans sorg och smärta i familjen var vädjande och utlämnande. Tårar och konvulsioner var ett sätt att hävda trovärdighet, goda avsikter och emotionella allianser.

V. Sensibelt bevekande i familjen

Fredrik Adolfs roll i familjesfären hade bevekande undertoner. Skillnaden mellan hans politiska ställning och den i familjen är märkbar. Hans lidande i krig hade sin grund i en egenkärlek som inte var acceptabel när konungen behövde militärt stöd. Fredriks känslor var ett hot mot ordningen och kunde inte accepteras av den emotionella gemenskapen. Uttrycken av osjälvisk medkänsla var vida mer attraktivt för det gustavianska hovet än egennyttan och fåfänga. I kungafamiljen, där tronföljden präglade dess sammansättning och legitimitet, fanns brödraband som inte fick klippas. En ordning som absolut inte kunde raderas. Konungens son var den enda legitima arvingen till tronen. Ifrågasattes rätten till tronen riskerades Gustaf III:s styre och Fredrik som var beroende av honom ekonomiskt hade inte råd att stöta sig med monarken. Med detta i baktanke ser man hur Fredrik bortser ifrån rikets utrikes säkerhet och hellre ser inrikes struktur. Han månar om sin egen och familjens trygghet.

⁸⁹ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 78, 107.

⁹⁰ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 104.

Sammanfattning Krig

Efter att ha sökt och nekats militärt och politiskt ansvar uttryckte Fredrik Adolf tydlig upprördhet inför omgivningen. Detta var inte förenligt med den rådande sensibiliteten som krävde behärskning och måtta för att framstå som uppriktig. För att uppnå dess ideal krävdes även förmåga till uppvisat medlidande. Krig, som kan försätta hela samhället i fara, kräver total lydnad och upprätthållande av den militära hierarkin. Individer får inte förglömma sig eller ifrågasätta sin givna plats. En prins ska inte låta sin sorg överskugga konungens i krig. De egna ambitionerna ska inte styra hans känslor i fel riktning. Prinsen ska med lojalitet vinna konungens vänskap och bereda honom heder.

Även tronföljden var en ordning som till varje pris skulle bevaras. Dess inflytande på affektiva uttryck tydliggörs av prins Fredrik. Han förstod det allvarliga i att ifrågasätta Gustaf III:s faderskap till tronarvingen. I detta fall var prinsens ekonomiska lycka var kopplad till konungens familjelycka. Altruistisk kärlek och sympati var därmed nödvändigt.

Med den naturliga känslighet som Fredrik, enligt omgivningen, besatt lyckades han vända negativa situationer till sin fördel och övertala och beveka familjemedlemmarna att sluta fred. När en viss traditionell eller social struktur råder i ett visst sammanhang, såsom i krig eller i kungafamiljen, påverkas synen på prins Fredriks känsloliv och person. Han kategoriseras som karaktärlös om han inte respekterar krigets faror och hierarki. Han stämplas som lättrörd när han i mörka och mystiska situationer uttrycker lojalitet och vänskap. Prinsens affektiva uttryck har, enligt källorna, sin förklaring i hans själsliga och kroppsliga kapacitet, en reflektion som utvecklas i sin helhet i avsnittet *Den sista sjukdomen*.

Det är tydligt att sensibilitetskulturens regelverk anammats av det gustavianska hovet, och Fredrik Adolfs sensibilitet möter olika reaktioner beroende dess relation till de samhälleliga institutionernas strukturer.

Kärlek

Äktenskapet

1774-77

I det följande undersöks hur hovets gemenskap dikterade en syn på furstlig kärlek som genuin och uppriktig. Den skulle inte uttryckas alltför häftigt. Om kärleken gick till överdrift fick den

en tvetydig karaktär vars manifestation inte uppmuntrades. I källförfattarnas språkliga tolkning framstår denna otyglade kärlek som en utifrån kommande sjukdom, en besatthet som övertar den förälskades förstånd.

I. Passionerad eller uppriktig kärlek?

Som ung man förälskade sig Fredrik Adolf i Ulrika Eleonora, även kallad Ulla, von Fersen. Hon var brorsdotter till riksrådet von Fersen som var far till ryktbara Axel och Sophie von Fersen. En gång i Drottningholmsparken när de var ute och promenerade, friade prinsen till Ulla som, enligt utsagan, utan tvekan tackade ja. Hennes familj tillsammans med farbrodern motsatte sig, och förmådde Ulla att återlämna ring och juveler som hertigen skänkt henne. Hon kom istället att bortgiftas med sonen till riksrådet von Höpken.⁹¹

Fredrik Adolf kom sedermera att tjasas av Ullas kusin, Sophie, som han skulle ha mött vid tiden för brodern Carls giftermål. Alma Söderhjelm skriver att prinsens ”intensiva kärlek till henne har blivit historiskt ryktbar liksom hans enträgna försök att hos riksrådet Axel von Fersen, begära henne till hustru.” Söderhjelm bedömer Sophies väninna, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta som ett mer tillförlitligt vittne än fadern då hertiginnan skrivit en anteckning om händelsen redan 1779, som ligger till grund för den minnesruna hon lämnat över Sophie.

Enligt historien blev prinsen ”över alla gränser kär i Sophie” och flickan ”besvarade hans känslor”.⁹² Hon anförtrodde sig till Hedvig Elisabeth Charlotta och berättade om sin förälskelse, hans ”ärliga avsikter” och hennes egen farhåga om att fadern skulle motsätta sig giftermålet”. Vänninnorna var underförstådda med att både Sophies far och kung Gustaf III kunde tänkas avslå förbindelsen med tanke på att flickan var ”en enskild”. I januari 1774 förklarade sig riksrådet ovillig att tillåta en sådan olämplig union som skulle vara kungahuset och fäderneslandet till fördärv. Han hade istället Adolf Ludvig Piper, kammarherre i tjänst hos drottning Sophia Magdalena, i åtanke för sin dotter. Underlättande för valet var även familjen Pipers rikedom och nära vänskap med familjen von Fersen.⁹³

Önskan och förslaget från Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas sida om att Sophie von Fersen först och främst borde få bli statsfru hos änkedrottningen och därmed få bli introducerad vid hovet, var enligt riksrådet ett sätt för konungen och hans moder att låta den unga Sophie,

⁹¹ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 78.

⁹² Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 80-81.

⁹³ Söderhjelm, s. *Gustaf III:s syskon*, s. 81-82.

knappt 17 år, utsätts för en miljö där hon kunde förledas till ”att bliva hertigens mätress”. ”Nådebeviset”, som riksrådet bitande betecknar det, avslogs.

”Hertig Fredrik - - ville uppriktigt gifta sig med min dotter och hans litet romantiska lynne, som styrde hans steg, blef förtvifladt öfver min dotters, som mitt afslag” skriver riksrådet Axel von Fersen i sina memoarer. ”Hertigen friade till henne tvenne gånger under loppet av år 1774 i januari och juli, samt företog t. o. m. till Mälsåker en mer löjeväckande än egentligen glansfull friarfärd.” Om orsaken till avslaget hävdar riksrådet att hans dotter ”alldeles intet var böjd för denna förbindelse, så väl på grund af prinsens ombytliga och häftiga lynne, som till följd af hela kongl. familjens böjelse för trakasserier”.⁹⁴ Med sina ord skapar riksrådet distans till hertigen och den kungliga familjen som beskylls för att ha en fallenhet för att gräla. Man kan hävda att von Fersen önskar förlöjliga den man som han anser vara dottern ovärdig med uttrycket ”löjeväckande”. Det avslagna frieriet legitimeras med att flickan var motvillig. Källorna gör här inte veterligt hur insatt fadern egentligen var i sin dotters känsloliv.

En förening med kungafamiljen var inte önskvärt för von Fersen och på grund av denna motvilja roas han inte heller av prins Fredriks opassande kärleksuttryck inom hovets gemenskap.

Riksrådet von Fersens åsikter kring Fredrik Adolf känslomässighet är kopplade till prinsens personlighet. I dagboken betonas hans ”ombytliga och häftiga lynne”. I förening med den kritiska synen på kungafamiljen utgör formuleringarna ett emotionellt och politiskt ställningstagande hos von Fersen. Han hade, i egenskap av riksråd och sympatisör av hattpartiet, en mot konungen oppositionell läggning. Även Eva Joelsson betonar att riksrådet von Fersen var motvillig till äktenskapet bland annat på grund av hans ogillande av kungafamiljen, samt att Fredrik Adolf var oförsiktig med pengar.⁹⁵

Han erkänner dock hertigens uppriktiga känslor och hans ”litet romantiska lynne”, den sporre som styr Fredrik Adolf. Riksrådet ifrågasätter inte hertigens genuina förtvivlan. Fredriks romantiska natur avfärdas dock med adjektivet ”litet” och karaktärsdraget driver tyvärr prinsen till ett alltför upprörande agerande.

Det tycks med andra ord tydligt, att riksrådet Axel von Fersen i samspråk med sensibiliteten ringaktar ett ”häftigt lynne” och han misstänkliggör ”ombytlighet”. Detta är en inställning han delar med hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta, vilket därmed indikerar en konsensus kring vad äktenskapets emotionella uttryck inte skulle bestå i. Riksrådet urskuldande av Fredriks romantiska lynne är dock inte att förglömma, och hans uppskattning

⁹⁴ *Axel von Fersens dagbok*, 1bd, Alma Söderhjelm (utg.), Stockholm, s. 9-10.

⁹⁵ Joelsson, *Den moraliska känslan*, s. 71 fotnot 268.

av uppriktighet en samtida värdering som av Gunnar Artéus antas ha rötter i en ”kvarlevande äldre moralsyn”.⁹⁶

Karin Johannisson skildrar sensibilitetens uttryck under 1700-talet i boken *Melankoliska rum* och förklarar att tidens känslamma romaner, såsom Rousseaus *Julie*, utgjorde känslomässiga förebilder som även hade en inverkan på läsarens upplevelse och förståelse av självet, vilket resulterar i sammanblandningen av realitet och fiktion. Man kom att kunna uppvisa sårbarhet och brista i gråt.⁹⁷ Under perioden konstruerades en offentlighet för känslorna som fick synliggöras och affektiva uttryck var kommunikativa medel som utmärkte individen. De rätta emotionella uttrycken som visades på rätt sätt vid rätt tidpunkt och situation gjorde skillnad på ”en öm själ från en rå, förfining från plumphet”. Den ömsinta individen kunde känna lidande, för sig själv och för andra. Den själ som inte var tillräckligt känslig räknades som enkel.⁹⁸ Sin uppriktiga sorg till trots framstod prins Fredrik för hovets gemenskap som en alltför intensivt kännande själ. Hans passionerade sätt och temperament blev honom till förfall och befläckade hans emotionella ärbarhet. Risken fanns att han kunde betraktas som rå, och passionen kunde anses rentav fysiskt skadlig eller ohälsosam.

Enligt Anna Nilsson idealiserade inte skillingtrycken under perioden ”den passionerade eller begärande kärleken” som äktenskapets grund. Vänskapsrelationen skulle istället vara den väsentliga komponent i den äktenskapliga institutionen där ”förtrolighet och förnöjsamhet” skulle råda.⁹⁹

Hedvig Elisabeth Charlotta berättar att prinsen och brodern Carl umgicks med planer att låta ”bortföra den unga Sophie Fersen till Tullgarn, där en präst skulle vänta”. Sophie begärde väntetid och under denna bestämde hon att ”avstå från den romantiska planen”. Med sitt stöd i hertiginnans skildring refererar Söderhjelm till det rörande brytningen under en maskerad där prinsen ”med förtvivlan” får höra Sophies beslut. Han ska då ömsevis med ”mildhet och häftighet” ha försökt övertala henne om att gå med på enleveringen. Uppgivet bad Sophie sin väninna ”om hjälp mot sina egna känslor” för att inte ge efter för hertigens vilja. Genom att föra henne till sina privata rum på festen gav hertiginnan väninnan Sophie en chans att ”lugna sig under ymniga tårar”. Kort efter händelsen lät hon tillkännage förlovningen med Piper och gifte sig en tid därefter. Som greven av Öland skickades hertig Fredrik Adolf inkognito på en utlandsresa till Italien i sällskap med baron Taube, som senare skulle bli Sophies älskare.¹⁰⁰

⁹⁶ Artéus, *Gustaviansk*, s. 97.

⁹⁷ Johannisson, *Melankoliska rum*, 2009, s. 93-94.

⁹⁸ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 95.

⁹⁹ Nilsson, *Lyckans betydelse*, s. 123.

¹⁰⁰ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 83-84.

Fredriks våldsamma förtvivlan vid avslaget erinrar om tidens litterära känslöideal.¹⁰¹ Hans besvikelse över den förlorade kärleken är prinsens tolkning av den rådande sensibilitetskulturen, men den står i dissonans till synen på vilka grundvalar ett äktenskap skulle vila på.

Kungens reflektioner kring prinsen, i brevet till grevinnan de Boufflers, aktualiserar problematiken med bejakandet av sensibiliteten vid beslut om adligt gifte:

Min bror [...] är ute på en resa sedan maj månad. Det är inte så mycket för att lära sig saker och ting som för att glömma, som han gör en rundresa. Det blev nödvändigt att skingra hans tankar och få dem bort från den stora passion som han hade fått för fröken Fersen. [...] Jag måste hålla med om att hon har allt som kan framkalla en flammande kärlek. Utöver ett ytterst angenämt utseende äger hon alla behag och ett fint intellekt. Alla dessa behag har hon förstått använda för att fångsla min bror till den grad, att han sedan två år tillbaka bara tänker på hur han skall kunna få gifta sig med henne.¹⁰²

Vidare beskriver han att änkedrottningen, som var emot giftermålet, givit Fredrik rådet att fara bort på det att han ”skulle kunna utplåna alltför ömma känslor”. Men kungen har en annan mening:

Jag för min del har inte samma idéer beträffande sådana giftermål, [...]. Jag föredrar unga damer ur mitt rikets främsta familjer framför små tyska prinsessor som bara för i boet högmod och fattiga föräldrar, [...].

Visserligen önskar jag inte själv det giftermålet av politiska skäl. Jag kan vara lugn på den punkten, ty fröken [von Fersen] kommer att gifta sig, innan min bror återvänder hem.¹⁰³

Gustaf III motsätter sig enligt brevet inte ett gifte mellan kungliga och högreståndspersoner ur adeln. Detta kan menas vara utslag av hans spirituella sinnelag som är så typiskt för det gustavianska samhället. Artéus undersökning av monarkens preferenser i den mänskliga naturen är kvickhet, snille och esprit viktiga egenskaper.¹⁰⁴ Gustaf III ville låta påskina den upplysthet som var del av tidsandan, vilken började ifrågasätta äldre mentaliteter, institutioner och värderingar. Kungligheter kunde nog skämtsamt föreslå giften över ståndsgrensarna, åtminstone när det gällde mellan medlemmar ur kungafamiljen och adeln. Om detta även

¹⁰¹ Se exempelvis Planck, *Kärlekens språk*, s. 136.

¹⁰² Gunnar von Proschwitz, *Gustaf III – Mannen bakom myten*, Förlags AB Wiken 1992, s.148-150.

¹⁰³ von Proschwitz, *Gustaf III*, s. 148-150.

¹⁰⁴ Artéus, *Gustaviansk*, s. 23-24, 46-48, 104-105.

gällde monarken själv eller närmaste tronföljare låter vi förbli osagt. Men bortsett från de gäckande uttalandena är det tydligt att Gustaf III ansåg det lämpligt att överkomma en ”stor passion” och ”flammande kärlek” genom att resa geografiskt långt bort från l’objet d’amour. Den invaderande kärleken har i kungens brev sin förklaring i att flickan har ett ”angenämt utseende”, ”behag” och ”intellekt”. Egenskaperna är åtråvärda, men de bör inte genom en adelsdams kropp lyckas ”fängsla” en prins och locka honom till oönskade äktenskapsplaner. Fröken von Fersen tycks inte anklagas för sina tjuvningsförmågor, men Gustaf III väljer att så markant särskilja parterna. Yngste brodern skickas utomlands för att komma över sin förälskelse sedan två år tillbaka. Att resa iväg på längre sträckor för sin hjärtesorgs skull tycks inte ha varit ovanligt. Brita Plank som undersöker svenska adelspersoners reflektioner kring äktenskapet för åren 1750-1900 förklarar att ”hjärtefel” var ett incitament för Hans Henrik von Essen att företa en längre ”medelhavsresa” år 1841.¹⁰⁵

Två händelser tycks föranleda landsförvisningen av prins Fredrik. Till synes är det främst prinsens sensibla sinne vars känsliga nerver slått slint och övergått i socialt underlägsna manér. Men underförstått tycks problemet bestå i att Fredrik förälskat sig i ”fel” adelsdam. Om flickans far inte visat sig vara så motvillig till en förening med den kungliga familjen och utgjort en sådan enträgen politisk motståndare, hade kanske prinsen inte varit tvungen att resa bort. Han hade inte heller karakteriserats som handlöst fångslad av sina passioner, utan istället betraktats som enbart romantisk. Om politiska förhinder inte förelegat skulle Fredrik Adolf bedömts vara taktisk som inte förmäldes med en högmodig ”tysk prinsessa”.

Senare underrättas Fredriks resesällskap Evert Vilhelm Taube av kungen, att skälen ”som förmådde mig att gå med på min brors resa, finns för övrigt inte längre. Det existerar således intet hinder för hans återkomst. Fröken von Fersen gifter sig just i kväll.”¹⁰⁶ Raderna till Taube vittnar om Gustaf III:s värdering av Fredriks känslor. Att Sophie skulle gifta sig var en garant för att brodern inte skulle missköta sig. Han tycks anta, att prinsens känslor per automatik skulle svalna vid kunskapen om Sophies gifte med en annan man, eller att han skulle gå med på att underställa sig en outtalad social förväntan på att avstå den gifta kvinnan. Att Sophie von Fersen gift sig var en förvissning om att Fredriks olämpliga passioner skulle begränsas. Om Gustaf däremot upplevde broderns närmanden mot fröken von Fersen som intet annat än vinningslystnad och planer att realisera ett ekonomiskt eller politiskt lyckat gifte så visar brevet likväl på att konungen inte väntade sig några drastiska utspel från prinsens sida, såsom hetsning till duell eller om än ivrigare fririer till fru Piper. Gustaf III

¹⁰⁵ Planck, *Kärlekens språk*, s. 43.

¹⁰⁶ von Proschwitz, *Gustaf III*, s. 151.

väntar sig tvärtom att Fredrik inte låter känslor eller ambitioner gå socialt överstyr. En gift kvinna står bortom överdrivna passioner och äktenskapliga närmanden. Däremot utesluter inte detta ett konungsligt tillstånd till en utomäktenskaplig förbindelse mellan prinsen och fröken von Fersen. Bara de inte gifte sig med varandra.

II. Sensibiliteten inte en grund för äktenskapet

Brita Plank förklarar skillnaden mellan arrangerade äktenskap och resonemangs- eller konvenansäktenskap, där det förra ordnas av någon utifrån och godkänns av de två som ska vigas, medan det senare är ett ”äktenskap som ingås av andra skäl än kärlek”.¹⁰⁷ I hennes undersökning förekom under perioden inte många arrangerade äktenskap vilket kan visa på att det rådde en uppfattning om att äktenskapet blir harmoniskt först när parterna hade gemensamma målsättningar och ”kände någon form av sympati för varandra”.¹⁰⁸ I anslutning till exemplet Axel von Feren d. ä som inte ville låta Sophie gifta sig med prins Fredrik och ”lyckades övertala dottern att i stället gifta sig med greve Adolf Piper”, hävdar forskning att den klädsel som Sophie fick bära på sitt bröllop ”var nästan dubbelt så dyr som den system fått [...] några år tidigare”. Detta ska ha varit ett utslag av riksrådets samvetsqual då ”dottern inte ville gifta sig med Piper”.¹⁰⁹

Ett fritt val i äktenskap tycks ha varit en önskan hos Fredrik Adolf. Även Eva Joelsson menar i sin avhandling att tanken på ”ett kärleksfullt äktenskap” fanns i prinsens medvetande.¹¹⁰ Detta visar betydelsen av sensibilitetskulturen på individens föreställningsvärld. Att han, så att säga, fick för sig att fria till adelsfröknar framför tänkbara prinsessor av blodet, är ett utslag av önskan att framhärda i rätten till att gifta sig efter eget tycke och inte på den kungliga familjens inrådan. Men trots att Fredrik tycks motvillig till arrangerade äktenskap kan inte möjligheten uteslutas att han velat ro ett resonemangsäktenskap i hamn.

Planck berättar om fallet Margareta Sofia Silfverskiöld som menades ha ett ”häftigt sinne och ostyrd begärelser” då hon blev förälskad i moderns betjänt, detta som exempel på unga ädlingar som hängivit sig åt förbjuden kärlek och önskat äkta olämpliga kandidater.¹¹¹ Kan hovets beskrivning av Fredrik Adolf som passionerad och temperamentsfull haft sin grund i

¹⁰⁷ Planck, *Kärlekens språk*, s. 32.

¹⁰⁸ Planck, *Kärlekens språk*, s. s. 33.

¹⁰⁹ Plank, *Kärlekens språk*, s. s. 34-35.

¹¹⁰ Joelsson, *Den moraliska känslan*, s. 72

¹¹¹ Planck, *Kärlekens språk*, s. 43.

att hans känslor var förbjudna? Kategoriserades han som hetlevrad därför att han fallit för frestelsen att äkta en kvinna under sin börd? Under 1700-talet var det ju otänkbart att äkta en underordnad, och trots att de unga hade rätten att välja fanns där ekonomiska och känslomässiga medel att dirigera parterna till ett för föräldrarna önskvärt val. Lyhördheten till föräldrarnas vilja var också en grundligt inpräntad uppfattning.¹¹² Att Gustaf III tycks ha givit sitt stöd till brodern att välja sin egen brud, antas av både samtida skribenter och senare författare ha berott på konungens önskan att separera Fredrik Adolf från änkedrottningens inflytande och få dennes stöd i sin politik.¹¹³ Det fanns fler grunder och incitament till äktenskapets institution än den känslomässiga, och det gustavianska hovets gemenskap såg mer till dessa faktorer än sensibilitetskulturen.

Ett fritt val tilläts alltså i teorin, men i praktiken fanns många variabler för ädlingar att ta hänsyn till. Fredrik motarbetades när han ville gifta sig med den nobla Sophie von Fersen. Oavsett adelsmännens märkbara rörelsefrihet på äktenskapsmarknaden, var en överenskommelse med föräldrarna samt samtycke från kvinnan nödvändiga för att giftermål skulle kunna uppnås, menar Planck som drar slutsatsen att alla parter måste komma överens innan alliansen kunde bildas.¹¹⁴ Trots att både Fredrik, kungen och Sophie till viss mån tycktes samtycka till prinsens och Sophies förening, motsatte sig fadern – och därmed även Sophie och Gustaf III. Vissa ståndsmässiga och ekonomiska förhållanden skulle bevaras, och riksrådet von Fersen åberopade just dessa argument för att undvika att länkas till kungafamiljen.

Under perioden var det viktigt inom adeln att ”välja den rätta” och i detta beslut ingick inte sällan faktorer som ”börd, rikedom och kärlek”. Ekonomiska och sociala fördelar kunde locka en adelsman med begränsade medel att gifta sig med en ”rik brud av hög börd”.¹¹⁵ Män och kvinnor som var ”besuttna”, alltså de med jordinnehav eller de med framtida lantegendomar, var mest attraktiva på äktenskapsmarknaden. Planks forskning pekar på att inkomsterna från jordbruket var den mest betydande delen i inkomsten för ”ett framstående adelshushåll”.¹¹⁶ Hon aktualiserar även Bourdieus teori om individens ”kapital som kan placeras och förvaltas på olika områden” som jämförs med den fattige adelsmannens giftermål med dottern till en bemedlad köpman. Utbytet består i ”ekonomiskt kapital” mot

¹¹² Planck, *Kärlekens språk*, s. 45-46.

¹¹³ Se exempelvis Söderhjelm m.m.

¹¹⁴ Planck, *Kärlekens språk*, s. 46.

¹¹⁵ Planck, *Kärlekens språk*, s. 49.

¹¹⁶ Planck, *Kärlekens språk*, s. 55-56.

”symboliskt kapital i form av en adelstitel”¹¹⁷. I Fredrik Adolfs fall, en prinsesstitel. Detta tycks ha varit en konstellation som föga lockat riksrådet von Fersen som redan hade en säkrad ekonomisk status han som inte ville riskera i hoppet om att vinna en krona åt dottern.

Prinsen respekterade inte den sociala och ekonomiska struktur som riksrådet önskade bevara. Det var provocerande att Fredrik var nära att påtvinga den kungakritiske von Fersens familj ett släktskap med Gustaf III:s. Att kungen då valde att retirera och i farten dra Fredrik med sig, visar på monarkens begränsade inflytande i det för tiden så fria valet i äktenskap. Han respekterade oppositionens vilja och valde istället att låta Fredrik resa bort. Här var inte kungens känslor och böjelse att låta brodern förenas med den kvinna han älskade inte nog för att ändra på äktenskapets institutionella struktur. Det här var inte en militär hierarki där Gustaf III fick sista ordet. Tvärtom låg strukturella makten hos de två enskilda familjerna, och trots att kungen ingick i en av de familjerna utgjorde han inte föreningens överman. Det var den fria viljan som styrde. Äktenskapet var en social struktur och sakrament som kungen och prins Fredrik inte maktade förändra genom sin blotta vilja.

Man kan konstatera att av adelsmannen Axel von Fersen d.ä., hertiginnan av Södermanland och kungen som individer inom hovets emotionella gemenskap, mellan åren 1774-1777, ansåg prins Fredrik vara passionerad och temperamentsfull. Samtiden fann de inte någon anledning att betvivla prinsens romantiska läggning. Den övertygade omgivningen i sin uppriktighet, men förälskelsen lyckades inte gottgöra ett undermåligt temperament. Detta var också den påstådda anledningen till det avslagna frieriet. Fredriks handlingar har alltså sin grund i hans kännande jag. Hans kroppsliga sammansättning reagerade på omgivningen. Denna kroppslighet både förklarade och ursäktade hans överilade agerande. Det är heller inte bara en förklaring, utan en bedömning av hans person. Prinsen värderades utifrån sättet han valde att känna. Fredrik Adolf respekterades för sin trovärdiga förmåga att älska.

Men kärleken övergick i en för långt dragen passion, så till den milda grad att kungen lät brodern resa bort ett tag, vare sig tillståndet var en följd av medkänsla för broderns lidande eller en vilja att bli kvitt ett icke önskvärt socialt beteende. Att till och med modern anser den älskade sonen alltför ömhjärtad talar för det olämpliga i prinsens affektiva handlande.

¹¹⁷ Planck, *Kärlekens språk*, s. 57.

Hovet

1779-1793

Den utomäktenskapliga kärlek som förhållandet mellan prinsen och Sophie Hagman utgjorde resulterade i varierande omdömen från omgivningen. Detta visar på hur hovets individer genom sina respektive politiska och ekonomiska lojaliteter formerade emotionella åsikter som skiljde sig åt från konungens. Den kunglige kammarherren formulerade den utomäktenskapliga kärleken som triumferande över hovetiketten, medan det oppositionella riksrådet betraktade förhållandet som ett hot mot de gamla hovsederna. Hertiginnan fann mätressens makt över prinsen förkastlig då den förmådde honom att avvika helt från hovets sammankomster. Hovets sociala umgänge sattes i skakning när prins Fredrik fick sin vilja igenom. Att konungen menades vara positivt inställd till sin yngste broders umgänge med Hagman är intressant och kan ses ett sätt för Gustaf III att knyta alliansband med Fredrik Adolf genom att låta honom hållas med mätress och forcera sin sociala makt i hovets institutionella struktur, och därigenom hålla bångstyriga motståndare som riksrådet von Fersen i schack, åtminstone kulturellt sett.

I. Kammarherren och riksrådet

Efter hemkomsten från Italienresan träffade Fredrik Adolf kvinnan som blev hans mätress för många år fram i tiden. Alma Söderhjelm hävdar att Sophie Hagman skulle komma att bli långt mer respekterad och accepterad i kungafamiljen än hertig Carls mätresser. Den främsta anledningen härtill är att Fredrik Adolf var ogift. Kungafamiljens godkännande av Sophie motiveras även med att omgivningen ansåg båda parter känslor uppriktiga och att den ofrälse kvinnan, till skillnad från den gifte hertig Carls mätresser, var anspråkslös.

Gustaf III:s välvilighet mot Sophie beskrivs dock som ”tämligen märkliga”. Den kungliga behandlingen vittnas om i Gustaf Johan Ehrensvärds anteckningar från 1779-1780, då kungen ska ha gett Hagman en bekväm bostad när Fredriks vistades på Drottningholms slott: ”Min bror behöver inte genera sig; jag vill att alla skola vara à leur aise, och jag har befallt Munchen, såsom le gouverneur du château, at låta ge henne ett convenabelt rum”.¹¹⁸

Enligt Ehrensvärd hade hertig Fredrik nyåret 1780 utverkat tillstånd hos konungen att få presentera sin mamsell för kronprins Gustaf Adolf som då var ett år gammal. Introduktionen

¹¹⁸ Forsstrand, *Sophie Hagman*, s. 20; Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 88-89.

ägde rum på Gripsholms slott och visar på Fredrik Adolfs vilja att inte låta sin Sophie komma på skam i hovet och istället legitimera relationen vid Gustaf III:s hov. Hertig Fredrik presenterade Sophie för kronprins Gustaf Adolf:

Mamsell Hagman kysste hans hand och började konversation med damerna, för vilka hon även blev presenterad. Hennes konversation var otvungen och behaglig; hon visade mycken modesti och respekt, men ingen blyghet och undergivenhet. Hertigen satte sig icke under hela tiden, så att de närvarande damerna även måste stå, på det att hans mamsell ej bleve den enda, som i annat fall måst stå. Hon hade icke kunnat sätta sig i kronprinsens närvaro. Grevinnan Rosen, som märkte detta, bad hertigen sätta sig, men han låtsade icke höra, förföljde sin konversation, och sedan denna visiten räckt en halv timme, retirerade sig både hertigen och den sköna, nöjde och intagne av glädje över detta första steg.¹¹⁹

Prinsen som inte lyckades vinna Sophie von Fersens hand några år innan, söker här vinna ett erkännande för mätressen Sophie Hagman. Han vill inte låta henne generas inför damerna vid hovet och vill själv inte generas genom att ge efter för grevinnan Rosens sluga tilltag.

Att kungen gav sitt uttryckliga tillstånd till Fredrik att han fick introducera sin kärlek inom den sociala sfären visar på vilken makt Gustaf III hade över känslor i hovets institution. Eftersom hovet var ett utrymme för individer med skiftande intressen när det kom till dess institutionella värde som spelplan för adelsmännen och de kungliga, där villkoren var annorlunda än de var för armén, monarkin och äktenskapet. Hovet var en plats för utbyte av politiska tjänster och uppvisandet av social status. Där gällde inte riket som helhet, kungafamiljen, släkters allianser. Här upplevde vissa adelspersoner farhågor inför begränsat handlingsutrymme. Det är alltså värt att notera de skilda åsikterna som medlemmar i hovets emotionella gemenskap uttryckte inför konungens emotionella tilltag.

Ehrensvärd redogör för hur ”modesti och respekt” triumferar över hovetiketten och ställer prinsen och hans kärlekskänslor i ljus dager. My Hellsing menar i sin *Hovpolitik* att en kvinna av högre börd ”hade [...] ofta informella resurser som personlig utstrålning och kunskap om hur det sociala livet fungerade” samt förväntades ”vara anständig och anspråkslös men utan att vara blyg eller tillbakadragen”.¹²⁰ Hos Ehrensvärd märks det att den ofrälse mamsell Hagman förvånansvärt nog lyckas uppträda på ett gentilt sätt, jämförbart med de närvarande

¹¹⁹ Forsstrand, *Sophie Hagman*, s. 3-4, Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 90-91.

¹²⁰ Hellsing, *Hovpolitik*, s. 28.

hovdamernas. Det var nog provocerande för somliga adelspersoner att en utomäktenskaplig och ståndsöverskridande kärlek tilläts glänsa genom utnyttjandet av adliga verktyg.

Av riksrådet von Fersen kritiseras Hagman vid Gripsholms julfirande 1779. "Det var även verkligen opassande att i den Kungl. familjens boning inhysa en sköka, av lägsta klass (...)." Vidare ska kungen i sin "galenskap" ha varit tydlig med, att om Hagman födde hans bror ett barn skulle detta legitimeras och mätressen få en titel.¹²¹ Däremot kom von Fersen några år senare, att se blidare på Sophie Hagman som enligt honom "visade förtjänst och ett gott uppförande i sitt förhållande till denne furste". Prins Fredrik föredrog att spendera sin tid bortom hovet på sitt eget slott, Tullgarn, där han och mätressen levde tillsammans och där prinsen "förlorade mycket penningar" på spel. Han sysslade även med jakt, måleri, rökte tobakspipa och reste och promenerade i omgivningarna. Riksrådet fann att "man kunde aldrig se en kungason vid hans ålder mindre tracassier och mer stillsam: hans hjärtas godhet tillskyndade honom allmänhetens deltagande".¹²² Uttalandet hävdar, att om en kärleksrelation resulterade i ett höviskt och föredömligt uttryck och ett stillsamt leverne kunde den ses på med blidare ögon, trots att kärleken var utomäktenskaplig. Fredriks sociala makt omintetgjordes också genom att Sophie Hagmans kärlek förde honom bort från hovets spelplan, bort från alliansen med kungen. Kungen, som så gärna visade upp sin sociala makt över hovets struktur genom manifesterandet av utomäktenskaplig kärlek kunde inte göra det om prins Fredrik drog sig tillbaka till Tullgarn.

Bortsett från den förundrade och nästintill beundrande tonen i Ehrensvärds redogörelser för händelserna vid Gripsholm och Drottningholm, där Fredrik Adolf och Gustaf III månade om mätressens sociala anseende och välbefinnande, står det klart att den kungliga behandlingen av Sophie Hagman, trots dess prägel av nobless och taktkänsla, ändå sågs som socialt oacceptabel, i det hon erhöll mer värdighet än de högre stående adelsdamerna vid hovet. Att hon fick sig givet "de rum som ställts i ordning åt kronprinsen", som von Fersens påpekar, antyder olämpligheten i konungens inbjudande sätt gentemot Hagman. Hon var inte värd denna omtanke och, här sträcks kritiken till kungen personligen, att Gustaf III sökte inkorporera "franska seder" vid det svenska hovet var bortom riksrådets förstånd.¹²³ Hårdnackat kan man dra det så långt att riksrådet, jämte de kränkta adelsdamerna, upplevde de kungligas sätt att bryta mot de sociala och emotionella normerna som ett principiellt brott mot den samhällsliga ordningen. Kombinationen av emotionellt och socialt inkluderande av

¹²¹ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 93.

¹²² Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 92-94.

¹²³ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 93-94.

mätresser av ofrälse rang var någonting oerhört vämjeligt.

Riksrådets och Ehrensvärds olika tankar om Hagmans framskjutna position, aktualiserar frågan om den egna personens värderingar och åsikter. von Fersen hade en annan ställning till kungahuset och Gustaf III än den kammarherren Ehrensvärd hyste. Medlemmar i hovets gemenskap närde alltså särskiljande åsikter om den kungliga mätressens rättigheter. Det politiskt självständiga riksrådet är negativt inställt till en kärleksrelation mellan prinsen och dansösen. Den kungliga kammarherren håller sig avvaktande nyfiken. Deras olika beroendeställningar till kungen tycks här ta sig uttryck. Man kan här hävda att den kungliga oppositionen som von Fersen tillhör utgör en emotionell gemenskap som känner sig tvungen att ta sig ton i det aktuella fallet med utomäktenskaplig kärlek mellan kunglig och ofrälse, då den symboliserade det svenska hovets förfall. Hovet, som var ett viktigt politiskt spelutrymme för adeln fick inte övertas av ofrälse mätresser. Här kommer Hellsings alternativ till Norbert Elias beskrivning av hovmiljön väl till pass. Hon vill inte, liksom Elias, hävda att monarken under den tidigmoderna perioden utnyttjade hovmiljön och aristokratin som sina ”personliga maktinstrument”. Snarare betonas kungens och adelns ömsesidiga ideologiska behov av varandra i försöket att ”legitimera sin status”.¹²⁴ Kungen ”gav levebröd (...) åt samhällseliten som kunde använda hovet som arena för att främja sina egna intressen”, samtidigt som de adliga kunde ”kunde utnyttja rivaliteten mellan kungafamiljens medlemmar för att spela ut dem mot varandra och på så sätt uppnå egna fördelar”.¹²⁵ Riksrådet tyckte inte om att se att de kungliga bröderna förenades i en kupp mot adeln.

Den av kungen avlönade Ehrensvärd tillhör en gemenskap med adliga tjänare som inte tycks motvilliga till att approbera och modelleras efter kungens till synes nyckfulla agerande. Det bar inte kammarherren emot att konungen uppmuntrade sin broders utomäktenskapliga förbindelse. Ehrensvärd fick sin lön av konungen, och hans plats vid var inte hotat såsom von Fersen och adelsdamernas var. Det är alltså slående hur personliga, sociala och politiska faktorer spelar roll för utformandet av de känslomässiga normer normerna.

Därför blir anmärkningsvärt att riksrådet von Fersen senare kom att se mer positivt på relationen mellan Fredrik och Hagman. Hagman menas ha ”ett gott uppförande” och Fredrik ett hjärta som förtjänade ”allmänhetens deltagande”. Hertigens stillsamhet och brist på ”tracassier” är föredömligt för en ”kungason”. Kanske var det den geografiska förflyttningen av det politiska hotet Hagman från hovets direkta närhet som möjliggjorde en omvärdering från von Fersens sida. Att kungens kärlekstörstande spelbricka, Fredrik, försvann från hovet

¹²⁴ Hellsing, *Hovpolitik*, s. 24-25-

¹²⁵ Hellsing, *Hovpolitik*, s. 25.

var också en lättnad för riksrådet. De skiftande värderingarna kan tillskrivas hans moralsyn som uppskattar ett gott och lugnt uppförande, vilket står i motsatsförhållande till de franska hovsederna, samt söker bevara adelns traditionellt givna plats inom hovet.

von Fersen hade inga intima lojalitetskänslor för Gustaf III, och i hans rädsla för införandet av alltför magstarka ”franska seder” kan en större farhåga utläsas. Det kungakritiska riksrådet upplevde måhända att de franska influenserna inom det svenska hovet riskerade att urholka den svenska adelns position först inom hovet, sedan inom samhället. Sederna kunde smitta av sig på det svenska styrelsesättet. Inte många år efter 1779 inskränktes mycket riktigt adelns privilegier i Förenings- och säkerhetsakten 1789. Om kungen lyckades svänga tidens och hovets opinion till ett gillande av fransk hovetikett var steget inte långt till en allmän svensk favör av Frankrikes absoluta monarki. Man kan inte kategorisera Gustaf III:s övergång till att bli en enväldig monark som en slump.

Hovets sociala roll kunde fördäras av kungens tolererande, rent av inbjudande, sätt mot den ofrälse kvinnan. Sensibilitetskulturen riskerade de seder som bevakade adelsdamernas intressen och adelspersoner kunde förlora sin statusfyllda roll inom hovet. Men att prinsen agerade höviskt i det offentliga rummet gentemot kvinnan han levde med, hans hänsynsfullhet, var ändå föredömligt menade vissa. Kungen hade ändå lovat en Hagman en titel om kungafamiljen genom henne tillökades, och han var enligt egen utsaga inte motståndare till att hans bror skulle gifta sig med en adelsdam.

II. Hertiginnan om prinsens overksammas liv

Hedvig Elisabeth Charlotta beskriver Fredrik Adolfs relation med Sophie Hagman som stötande då den leder till att göra prinsen overksam och håller honom borta från hovets sociala kretsar, vida bättre än mätressens sällskap. Till skillnad från riksrådet uppskattar hon inte prinsens frånvaro från hovet:

Jag kan ej underlåta att fästa min uppmärksamhet vid prins Fredriks högst egendomliga och overksammas lif; han är nämligen uteslutande upptagen af sin kärlek till sin älskarinna, en före detta dansös, uti hvars skönhet han blifvit så betagen, att hon fått fullkomligt herravälde öfver honom, och han har helt och hållet dragit sig från allt annat umgänge och bättre sällskap samt tillbringar hela dagen med henne på ett nästan rent af anstötligt sätt. Kungen gifver honom aldrig något uppdrag, så att man med skäl kan säga, att hans lif hvarken är staten till gagn eller

hans omgifning till behag.¹²⁶

Han beskrivs som trollbunden av sin ofrälse älskarinnas skönhet och denna kärlek, eller besatthet, gör även prinsen oförmögen att tjäna konungen som då låter bli att ge honom några uppdrag som är till nytta för staten.

Hertiginnans dagboksanteckning uttrycker missnöje över prinsens amorösa relation. Att kvinnan inte nämns vid namn har nog sin grund i dennas ofrälse ståndstillhörighet, och bisatsen ”en före detta dansös” markerar med emfas hur viktigt det är att poängtera hennes tidigare sysselsättning, oavsett om det sker med viss aktning eller tydlig brist därpå. Hagman är och förblir en dansös i hertiginnans ögon. Hon kan aldrig ingå i hovets emotionella gemenskap, då hennes känslomässiga inflytande på prinsen var så negativt.

Apropå Sophies skönhet kan denna tolkas dubbeltidigt. Å ena sidan erkänner Hedvig Elisabeth Charlotta att mätressen har ett tilltalande yttre, eftersom det måste vara det som prinsen är så ”betagen” i. Å andra sidan görs det med förakt i samma andemening. Skönhet är inte någonting hedervärdigt då den bringar en kunglig person i fördärvet genom tarvligt leverne, bortom ”omgivningens behag”. Liksom Sophie von Fersen trollband hertigen, utövade även Sophie Hagman makt över Fredrik Adolf. Studier, liksom den Karin Hassan Jansson bedrivit, visar på att 1600-talets bestämda uppfattning om att mannen med sitt förnuft skulle kunna motstå den frestande kvinnan övergick under 1750-talet i en syn på mannens begär som en naturlig och obetvinglig kraft. Mannen sågs som ”offer för sin lust” och det var kvinnan som lockade fram dessa uttryck hos mannen och det var hon som tilldelades ansvaret för konsekvenserna.¹²⁷ Denna syn går i linje med hovets, där ädlingen som lockades av en kvinna under sitt samhällsstånd var ett offer för hennes ”behag”.

Att brista i sin plikt för staten gör inte prinsen dygdig. Fredriks uteblivande från ”bättre sällskap” och hans osynliggörande i det offentliga rummet är moraliskt förkastligt. Företeelsen är förvånande och det är bortom hovets förväntningar på vad en prins borde sysselsätta sig med. Ett kungligt liv måste fyllas med mening och rättfärdigas i statens och den sociala samvarons tjänst. Hertiginnan betonar den sociala förpliktelsen framför sensibla kärleksuttryck.

I sin undersökning av den gustavianska samhällselitens människosyn visar Gunnar Artéus att det var viktigt för Hedvig Elisabeth Charlotta med den sociala samvaron.¹²⁸ Han betonar

¹²⁶ Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788, Bonde (utg.), s. 148-149

¹²⁷ Karin Hassan Jansson, ”Lust som last: manlig åtrå i våldtäktsmål från 1700-talet”, *Sjuttonhundratalet*, 2004, s. 52-62.

¹²⁸ Artéus, *Gustaviansk*, s. 11, 27.

de samhälleliga influenserna på hennes åsikter. ”Det sociala livets dygder” någonting utpräglat för hovets normvärld under Gustaf III:s tid. Ytterligare ett utslag av denna normbild är hertiginnans avståndstagande från ”ohövlighet och häftigt humör”, som riskerade att påverka sällskapslivet under det sena 1700-talet. Att vara ohövlig och temperamentsfull stred mot de sociala reglerna, de sociala dygderna.¹²⁹ Fredriks undvikande beteende kontrasterade mot den gustavianska gemenskapen och att denna isolering var följden av en förbjuden kärlek, innebar att sensibiliteten än en gång bröt mot ett större socialt kontrakt, där hovets skådeplats behövde sina aktörer för att befästa givna sociala ordningar. Fredrik och hans Sophie hotade radera det som adeln kämpade så hårt för att bevara. Gustaf III hade redan begränsat deras privilegier i samhället. Hans nyckfullhet skulle även kunna spela ut adelns status inom hovet.

Men hertiginnan var inte adlig, utan kunglig, och hon mistyckte inte till att prinsen skulle närvara vid hovet, tvärtom. Föraktet riktades mot olämpliga känslor och omoraliskt leverne. Varken hennes sociala eller politiska status inom hovkretsarna hotades av kungens sociala maktspel. Gustaf III skulle aldrig låta Hedvig Elisabeth Charlotta förbigås av prinsens mätress. Hertiginnan var förvissad om att hennes handlingsutrymme inte skulle inskränkas, vilket var en uppfattning som vissa adelspersoner däremot tycktes dela.

Sensibilitetens ideal skavde mot hovets emotionella normer när Fredrik tilläts uttrycka sin kärlek. Brita Planck menar att sensibiliteten omtolkades genom att en tydligare skiljelinje mellan det offentliga och privata rummet drogs vid 1800-talets början. Kärleken och en feminiserad känslsamhet förpassades i högre grad till det privata.¹³⁰ Fredrik Adolfs val att dra sig tillbaka till slottet Tullgarn med den älskade mätressen kan ha varit ett sätt att respektera ett hårdnande klimat och strängare regelverk kring den utomäktenskapliga kärleken. Alternativt ville prinsen utnyttja den stramare inställningen till känslsamhet som en ursäkt för att välja bort ett det krävande umgänget vid hovet.

III. Kärlek eller hovliv?

Den adliga synen på Fredrik Adolfs relation med Sophie Hagman påverkas alltså av den ställning som källförfattarna ansåg sig ha i förhållande till kungen. Empiriskt gestaltar det en viss tvetydighet i materialet. Ehrensvärds nyfikna anteckningar förkastar inte kungens och hertigens vänliga behandling av Hagman. Sättet som von Fersen misstänkliggör både kungen

¹²⁹ Artéus, *Gustaviansk människosyn*, s. 27-28.

¹³⁰ Planck, *Kärlekens språk*, s. 136.

och Hagman bevisar hans politiska ovilja mot sensibilitetens intåg i det gustavianska hovet. Den emotionella gemenskapen tjänar inte på att inkorporera fri kärlek i det hov där adeln skulle få åtnjuta status och exklusivitet. Sensibilitetskulturen gav ofrälse kvinnor frihet och rätten att begränsa adelsdamer. Förmildrande omständigheter uppstår först senare, när riksrådet lär känna Hagman och bevitnar Fredriks avståndstagande från hovlivets negativa sidor. Kungen kunde inte utnyttja sin bror för att hävda sin sociala makt över känslor inom hovet som institution. Hedvig Elisabeth Charlotta är inte ense med von Fersens uppskattande av prinsens frånvaro. Hon bibehåller en kylig distans och för en indirekt kritik mot Hagman som tillskrivs skönhetens förhäxande kraft på prinsens hovmannamässiga, politiska och militära plikter. Hertigens ”overksamma lif” tjänar inte någon, och hertiginnan stämplar sin svåger som egendomlig. Hennes motvilja består i en farhåga mot de sinnesrörelser som Fredrik tillåts uttrycka i sin relation till Sophie Hagman. Han skulle vara en del av den sociala strukturen, men valde bort att hävda sig själv och möta sina officiella förpliktelser.

Hovet som emotionell gemenskap skiljde sig från hovet som samhällsinstitution. Den exklusiva institutionen, spelplanen för vinningslystna adelsmän, tvingades att ta emot en ofrälse dansös i sitt sociala rum. Detta för att kungen råkade vara den ledande kraften inom hovet som institution. Detta innebar intressegrupper inom hovets *emotionella* gemenskap upplevde sig hotade av förändringarna i det sociala rummets struktur. Genom att framhäva individers respektive förhållande till Gustaf III som institutionens ledare, kan uppsatsen framhäva emotionella gemenskaper inom hovet som vågade uttrycka andra åsikter som inte överensstämde med konungens. Hovets emotionella gemenskap klyvs genom det förhållande källförfattarna har till kungen och hans familj. Relationen är viktig för hur man bedömer utomäktenskaplig kärlek. Känner man ekonomiska, sociala eller känslomässiga band till monarken, accepterar man hans beslut inom hovets krets.

Farhågorna om ett hotat hov till trots, grumlades Sophie Hagemans kärlekslycka år 1781, då Fredrik Adolf beslutade att förlova sig med fröken Margareta Lovisa Wrangel, som ”väckte mindre uppseende genom skönhet än genom en skön dans”, skriver Söderhjelm. Kungen gav sitt tillstånd till giftermålet, om hertigen var villig att se tiden an i ett år. Om känslorna för flickan förblev oförändrade, skulle de få vigas i Slottskapellet. Som källorna gör veterligt, tröttnade hertigen dock och efter hennes återkomst från en resa till Skåne fann sig fröken Wrangels åsidosatt av mamsell Hagman.¹³¹

Under det ryska kriget reste kungen och hertigen av Östergötland till Finland, men när

¹³¹ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 95-97.

hertigen insåg att Gustaf III inte ämnade ge honom det befäl han önskat valde Fredrik Adolf samma år att resa hem. Under tiden för denna bortavaro hade Sophie fått leva på Tullgarn och kom där att stifta bekantskap med ”en ung possessionat” i trakten som hon ville ingå äktenskap med. Då Fredrik Adolf enligt Söderhjelm inte ”såg några hinder för henne att gifta sig” skulle det ha varit naturligt för henne att knyta denna förbindelse. Relationen med den unge mannen tog likväl slut, tydligen inte för att hertigen faktiskt motsatte sig Hagmans planer, utan för att han önskade bege sig ut till landet för att införskaffa en egendom. Söderhjelm skriver att oaktat ”scener med förebråelser och förlåtelser” skulle förhållandet mellan hertigen och hans dansös aldrig bli sig likt och det tog slut 1793. Relationen varade åtminstone 14 år. Båda parter kom att finna nya svärmerier.¹³²

Sammanfattning Kärlek

Kärleken skulle vara uppriktig och osjälvisk. Den skulle inbegripa stillsamhet, men inte social tillbakadragenhet. Den gjorde skillnad mellan fräse och ofräse kärlek. Fröken von Fersen var måhända politiskt oåtkomlig för äktenskap, men inte ståndsmässigt. Att hon uppväckte prinsens kärlek gav henne heller inte epitetet ”sköka”, till skillnad från dansösen Sophie. Ståndsmässigt är det då förundransvärt, att kungen valde att låta separera Fredrik från den nobla fröken von Fersen, men inte från mamsell Hagman. Respektive kärlekar innebar ju ett oönskat emotionellt agerande hos prinsen som bedömdes vara alltför passionerad i sin kärlek. Äktenskapsutsikterna var ljusare för Sophie von Fersen än för Sophie Hagman. Var det inte bättre med ett ärbart förhållande än ett oäkta? Ett gifte med mellan prins och adelsdam var ju inte otänkbara i sensibilitetens tidevarv. Men det kanske var just det som var beklämmande för kungen och riksrådet von Fersen. Att rubba på hovetiketten genom att låta en mätress inlogeras i fina rum kan vara chict och spirituellt. Fredriks kärlek till Sophie Hagman kunde utnyttjas av konungen för att tänja på hovetiketten och binda sin bror till sig politiskt. Att riskera politiska och ekonomiska relationer var däremot inte acceptabelt och trots brudgummens sensibla och uppriktiga läggning, låg ett legitimt äktenskap med fröken von Fersen inte i riksrådet och monarkens intresse. För övrigt var kungens och prinsens inflytande i frågor om äktenskapet relativt begränsat. Om riksrådet vägrade att tillåta äktenskapet var det inte omöjligt att dottern och andra parter tvekade. Här möter en politisk rationalitet sensibilitetens emotionella kärleksuttryck, och kärleken lyckas inte övertyga hovets

¹³² Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 97.

gemenskap om det rätta i att tumma på äktenskapets sociala gränser.

Men införandet av utomäktenskaplig kärlek i hovets emotionella gemenskap låg inom kungens makt att åstadkomma. Här betydde den fria viljan som präglade äktenskapet ingenting. Gustaf III styrde över hovet som institution, och han ville att brodern skulle få uttrycka kärleksuttryck som av andra sågs som olämpliga. Kungen kunde ju möta kritiken med varken äktenskapets ordning, eller ekonomiska relationer skadades av mätressens närvaro i hovet.

Men retoriken kring kvinnornas amorösa inflytande visar gemensamma ståndslösa drag och antyder att den kärlek de inspirerade hos prins Fredrik var en utomstående betvingande kraft som han inte kunde värja sig mot. Kungen beskriver sin bror som fängslad av von Fersen, och hertiginnan av Södermanland hävdar Hagmans herravälde över prinsen. Här utgör de kittlande externa intrycken en sådan betvingande och osund ansträngning av kroppens nervsystem att förnuftet inte kan förmås styra över kärlekkänslorna.

Den sista sjukdomen.

Prinsens nerver och det kroppsliga lidandet

1799-1803

Sensibilitetens förening med medicinen var användbar för samhällseliten, då de känsliga nerverna betingades med status. Karin Johannison förklarar att man ”producerade raffinerade symtom med känsla för etikett”. Det var oerhört viktigt att bibehålla nervernas balans för att undgå att betraktas som okultiverad.¹³³ Nervsystemets förfining sökte åtskilja 1700-talets samhällsklasser.¹³⁴ Sensibilitetens känslor bearbetades under århundradets senare del till ”sociala koder” som var viktiga för att kunna tolka människan.¹³⁵

I det följande redogörs för prins Fredriks plats inom hovet och de karaktärsdrag som gemenskapens medlemmar attribuerar honom. Dessa drag utgör i källorna förklarande omständigheter till prinsens känslomässiga agerande. Avsnittet visar på hur kategoriseringen av nervsjukdomar brukades i det gustavianska sammanhanget för att begripliggöra den

¹³³ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 103-104.

¹³⁴ Johannisson, *Kroppens tunna skal*, s. 112-113.

¹³⁵ Johannisson, ”Namn på känslor”, s. 19.

diskrepans som rådde, när Fredrik Adolfs känslor inte överensstämde med den sociala struktur som omgav samhällsinstitutionerna, såsom armén och äktenskapet.

Alma Söderhjelm kategoriserar hertigens liv i två delar. Den friska perioden och tiden som präglades av ohälsa. Fredrik Adolfs sjukdomssymtom visade sig redan vid maj 1799. Hans ensamhet och lidande motiverade honom att på nytt uppta sina planer att förmälas med en förnäm kvinna. Av kung Gustaf IV Adolf erhöles tillstånd 1797 att begära en av den engelske kungens döttrar, men fadern tackade artigt nej.¹³⁶ Med hjälp av Gustaf Mauritz Armfelt, som skulle fungera som förespråkare åt hertig Fredrik, tillfrågades 1801 änkehertiginnan av Kurland om hon ville gifta sig med den svenske hertigen. Söderhjelm framhåller att detta parti svårligen kunde tilltala hertiginnan med ”sina stora egendomar i Schlesien och palats i Prag”.¹³⁷ Att den jordägande kvinnan ”hade råd att vara kräsen” och att det inte var en omöjlighet att därför hon avstod från att gifta sig, hävdar även Brita Planck.¹³⁸

År 1799 belönade den till synes tillfrisknande Fredrik Adolf i december månad professorn Tingstadius som tålmodigt hade tagit hand om honom under en lång period av ”opasslighet”, där han varit tvungen att vandra med kryckor eller ledsagare. Sjukdomen förvärrades dock ett år senare, vilket förmådde hertigen att resa utomlands till de varma baden. I sällskap med älskarinnan Eufrosyne Löf företog den försvagade hertigen resan, men det rådde tvivel hos ”medici” om att han skulle klara en sådan expedition.¹³⁹

Under sjukdomstiden tycks hertigens hela uppenbarelse och även hans uppträdande mot andra förändrats. Efter ett möte i Leipzig år 1800 uttrycker Gustaf Mauritz Armfelt sin förvåning: ”Han var bält artig mot mig och talade galant om kungen, om regeringens principer etc. Han har undergått en stor omvändelse sedan 1780. Då var han så elak som trots någon av bröderna vid Anjalaförbundet. Om mig och mina personliga öden talte han även beskedligt. Stackars herre, han är bält eländig”. Enligt Axel von Fersen d.y., som också råkat honom, var Fredrik Adolf ”mycket förändrad och utmärklad”.¹⁴⁰

Efter att ha besökt systemen Sophia Albertina i Quedlinburg begav sig prinsens först till Karlsbad ”för att göra en badsejour” och sedan till den franska södern och Montpellier.

¹³⁶ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 99-101.

¹³⁷ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 100-101.

¹³⁸ Planck, *Kärlekens språk*, s. 56.

¹³⁹ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 101.

¹⁴⁰ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 102.

I. Sensibilitetens kvinnliga sjukdom

Prinsens sista resa och sjukdomstillståndet i Montpellier skildras av medresenären J.R Bennet. Han berättar om prinsens lidande klockan elva på kvällen, efter dagens promenader och de ”spectacles” som gästats i maj 1803. Prinsen fick ”en Attaque af spasmer i Bröstat, åtföljd med ganska starcka Convulsioner, som räckte i 5 timmar; medelst tjenliga medels nyttjande, fick Hans Konglig Höghet änteligen Ro”. Vidare meddelar Bennet att ”Doctorerne anser det, som en svaghet i nerf systemet, och suponerar, at Hans Konglig Höghet har någon kvinnlig chagrin”.¹⁴¹

Fram till mitten av 1700-talet fanns hos patienterna en vana att beskriva sjukdomssymptom, enligt rådande modell kring kroppens vätskor som flödande, med exempel som att ”det rinner, strömmar, ilar och viner”. Uttryckssätten förändrades med nervmodellen, som bland annat talar om ”spända” och ”vibrerande” nerver.¹⁴² Fredrik Adolfs försvagade nerver reagerar med ”spasmer” och ”convulsioner” på grund av en ”kvinlig chagrin”. ”Chagrin” beskrivs år 1775, enligt SAOB, som orsakande ”en själssjukdom” och ”i stånd att åstadkomma en rubbning”.¹⁴³ Det kvinnligt betingade tillståndet ger upphov till kroppsliga obehag för den noble mannen och kunde rubba hans hälsotillstånd.

Den manligt betingade åkomsten under perioden var *hypokondrin* som ansågs vara av en mer kontrollerad art än kvinnans *hysteri* som tog sig mer utagerande uttryck med skrik- och skrattanfall och konvulsioner. Liksom hysterin kunde också hypokondrin uttrycka symptom som överdriven gråt, men utan att ses som ”ett irrationellt och obehagligt beteende, utan snarare ett tillstånd av förhöjd andlighet”, förklarar Karin Johannisson.¹⁴⁴ Detta betonas av Bennet några månader senare, att ”Hans Konglig Höghet är dock ännu vid sin fulla sans och ögonen äro lifliga hvilket gifver mig något hopp”.¹⁴⁵ Trots läkarnas antaganden kring hertigens lidande vars kvinnliga förtecken utgjorde en fara för hans nervsystem, visar hertigen ändå på själslig förmåga att bibehålla sig manligt besinnad.

Doktorerna varnade patienterna för att en alltför utpräglad ömtålighet som kunde få självdestruktiva följder och sjukdomar. Men känslighet förknippades likväl med social

¹⁴¹ J.R. Bennet, Montpellier 15/5 1803, ”Underdånigste Rapport!”, SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, ”J. R. Bennets rapporter från hert. Fredrik Adolfs sista resa och likfärd (1803; 1804)”, Hertig Fredrik av Östergötland, 1. Handlingar rörande hertigens person och egendom, *Svenska prinsar och prinsessor*.

¹⁴² Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 99-100.

¹⁴³ Svenska Akademiens Ordbok, sökord: ”chagrin”, och ”schagräng”, www.saob.se, 2016-04-22, kl 13:45.

¹⁴⁴ Johannisson, *Kroppens tunna skal*, s. 122-123.

¹⁴⁵ J.R. Bennet, Montpellier 22/10 1803, ”Underdånigste Rapport”, SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, ”J. R. Bennets rapporter från hert. Fredrik Adolfs sista resa och likfärd (1803; 1804)”, Hertig Fredrik av Östergötland, 1. Handlingar rörande hertigens person och egendom, *Svenska prinsar och prinsessor*.

upphöjdhed.¹⁴⁶ *Sensibilitet* var något som förunnades eliten, betonar Johannisson.¹⁴⁷ En ”klassmedveten bräcklighet” fick en definierad nervfysiologisk mening genom sensibiliteten. Vetenskapligt förenades kroppens organ genom nervtrådarna.¹⁴⁸ Dessa trådar hade sitt utlopp ”i kroppens yta” som tog upp ”intryck i det yttre rummet” tack vare egenskaperna ”sensibilitet och irritabilitet”.¹⁴⁹

Nervansträngning uttryckt genom exempelvis kramp- och svimningsanfall var alltså ett effektivt sätt att gestalta den egna personens förfining.¹⁵⁰ Fredrik Adolfs sjukdomssymptom pendlar dock på gränsen till det förbjudet kvinnliga, vilket riskerar att frånskriva honom hans nobless och mandom. Jämte rädslan för samhällsinstitutionernas omintetgörande genom okontrollerad sensibilitet tolkade hovets emotionella gemenskap prins Fredriks känslor även som symptom för kroppslig försvagning och reträtt från hans naturliga plats som furste och herreman. När prinsen agerade obehärskat visade han tendenser på att ha ett svagt nervssystem som drev honom att förglömma sin fysiska överhet och sociala tillhörighet.

Men de smärtsamma konvulsionerna var kanske ett sätt för Fredrik att skapa en legitim fristad från hovets tillvaro kantad av stränga krav och normer. Medicin- och historietutbildade Michael Stolberg menar att sensibilitetens inverkan på kroppen gav patienterna, vanligen kvinnor, ett sätt att undkomma sociala prövningar som stundvis var dem övermäktiga. Den medicinska nervmodellens samhällskritiska drag förkastade det tidskrävande och ohälsosamt stimulerande hovlivet. Nerverna reagerade starkt på miljön, menade läkarna. Samtidigt utgjorde då nerverna en möjlighet för motvilliga medlemmar i sällskapet att ursäkta sin frånvaro från aktiviteterna och alla måsten genom att åberopa ansträngdhet. Det var inte ovanligt att patienter självmant bad om att få ordinerats avskildhet, ett önskemål som läkarna gärna tillmötesgick i det de föreskrev vistelser till landetbygden. Rousseaus ledord om att återvända till naturen var frestande för de sjuka.¹⁵¹ Prins Fredrik Adolf, som stördes av sin politiskt begränsade tillvaro sökte måhända med de påfrestade nerverna undfly ytterligare social skam förknippad med inskränkningarna.

Fredrik utgör ett medicinskt exempel på överspända nerver som utarmats av livets och hovets alla märkliga intryck. Han personifierar den romantiska och förtvinande sorgen. Hans oerhört offentliga tårar, konvulsioner och svimningsanfall var en del av tidens strömningar

¹⁴⁶ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 96

¹⁴⁷ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 96.

¹⁴⁸ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 96.

¹⁴⁹ Johannisson, *Melankoliska rum*, s. 96.

¹⁵⁰ Johannisson, *Kroppens tunna skal*, s. 112-113.

¹⁵¹ Michael Stolberg, *Experiencing Illness and the sick Body in Early Modern Europe*, 2011 Köln, s. 181-187.

och prinsens gestaltning av sensibiliteten är anmärkningsvärd i det gustavianska sammanhanget. Hovets emotionella gemenskap hade svårt att acceptera Fredriks sensibilitet, då den utgjorde ett hot mot givna traditioner och sociala relationer. Hans person överensstämde inte med hovets dikterade känslor och sociala förväntningar, och prinsens frustration lockade honom att bege sig av, långt bort. Genom att efterlikna de litterära förebilderna, förtvinas av kärlek i Italien eller hänge sig åt sin älskarinna på det avskilda Tullgarn kunde Fredriks romantiska sinnelag undfly hovets förpliktelser i Rousseaus natur.

I en gustaviansk sensibilitetskultur uppskattades alltså inte Fredriks affektiva formuleringar om de utgjorde ett hot mot samhällsordning och förpliktelser till monarken och riket. Vissa relationers sociala, politiska och ekonomiska strukturer hade inte råd att präglas av en alltför häftig känslsamhet.

Sinnesrörelser var vackra när de gick bortom en själv och framstod som självupppoffrande och harmoniska för omgivningen. När den offentliga känslan hade sin upprinnelse i egennyttan ådrog den sig istället klander. Fredriks privata sorg var fåfängan personifierad inom hovets gemenskap, där känslor skulle vara ädla och osjälviska.

Gränserna suddas ut för vad som är genuina uttryck av sensibilitet och vad som enbart var ett spel för gallerierna. Fredriks sista sjukdom och lidande behäftades med symptom som i sociala situationer förknippade med monarkin eller äktenskapet kunde misstänkliggöras för att vara skenbara. Offentlighetens inverkan på hovets emotionella gemenskap förmådde individerna att uttrycka känslor som de upplevde var förväntade och överensstämmande med gemenskapens affektiva normer.

II. Nerver som förklaringsmodell

I undersökningens delavsnitt *Armén, Monarkin, Äktenskapet* och *Hovet* uppenbaras en hierarkisk samhällsordning och elitistiska ideal kring sociala, militära och politiska institutioner upplevs stå på spel i mötet med sensibilitetskulturen. Dessa institutioner var betydelsefulla för fastställandet av acceptabla känslor inom hovets gemenskap. En emotionell hierarki skapas härmed genom institutionerna, där känslomässiga uttryck värderas olika högt beroende på deras kompatibilitet med den sociala ordningens normativa struktur. Hovets gemenskap förhåller sig till samhällets bestånd, och gruppen hyser uppfattningar om att aktören eller aktörerna med makt över, och makt att justera, samhällsliga byggstenar såsom armén, monarkin, äktenskapet och hovet även har rätt i att diktera de emotionella villkoren. Det rädde måhända spretighet i individuella intressen, lojaliteter och åsikter, men överlag

dominerar i källmaterialet en kollektiv önskan och generellt intresse att bevara dessa samhälleliga byggstenar. Den sociala ordningens dominanta prägel påverkar de emotionella uttrycken.

Apropå prinsens känslighet och uppvisade sjukdomssymptom som aktualiserats i detta avsnitt, vill uppsatsen betona att det medicinska nervsystemet kan vara användbart teoretiskt, då det utgjorde en samtida förklaringsmodell tillämpad av hovet och prins Fredriks närstående, för att begripliggöra hans affektiva misslyckanden inom den givna emotionella gemenskapen. Hans sista sjukdom utgör ett påtagligt exempel på hur sensibilitetskulturens upprätthållande tillskrivs den fysiska kroppens beskaffenhet. När idealen kring känslor inte uppnås på ett framgångsrikt sätt hänvisar man till kroppslig svaghet och bristande kapacitet. Prins Fredriks hela liv tycks präglas av dessa försvagade eller felkonstruerade nerver, som aldrig upphör att förmå hans sensibilitet att övergå i ett av passionerna underkastat handlande som gör honom till en viljelös, fängslad karaktär.

De medicinska nerverna som förklaringsmodell kan även integreras i Rosenweins teoretiska ramverk såsom ett verktyg för Fredrik Adolf att söka kringgå den samhälleliga ordningens begränsningar av honom. Genom att hävda sina överspända och känsliga nerver, som i hans sista sjukdom uppvisar ”hypokondriska” symptom, legitimerar Fredrik sin enskilda emotionella gemenskap i en medicinskt auktoritär grund. Nerverna kan användas för att distansera individen från den övriga emotionella gemenskapen.

III. Färden hem...

När Fredrik Adolf nått Montpellier ”hade han genom sin mildhet och älskvärdhet vunnit mycken vänskap och tillgivenhet” och klimatet där tycktes ha en positiv inverkan på hans välmående. Trots det dog prinsen av sin sjukdom den 12 december 1803, och ”sörjdes både av främlingar och där befintliga svenskar”.¹⁵² Söderhjelm rapporterar att hans död väckte ”sensation” på den plats ”där dess person hade intagit allas sinne. Man ser folk av alla stånd med tårar i ögonen beklaga hans alltför tidiga död”.¹⁵³

På grund av den hårda vintern nådde det kungliga liket med briggen *Delphine* Stockholms slott först vid natten den 2 september 1804. Enligt riksmarskalken Axel von Fersen d.y. önskade Gustaf IV Adolf ”att liket skulle [...] anlända sent för att dess incognito skulle bevaras och därigenom all folksamling undvikas”. Härom kommenterar Söderhjelm att

¹⁵² Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 102-103.

¹⁵³ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 103-104.

Fredrik Adolf ”som levat sitt liv vid sidan av de stora händelserna, fick sålunda också anlända till sin sista färd utan att väcka uppseende”. Den 4 september 1804 begravdes hertigen av Östergötland och hans lit de parade och kyrkans dekorationer berömdes för att vara ”utmärkt vackra och ceremonin gjorde sig synnerligen bra”.¹⁵⁴

3. DISKUTERANDE AVSLUTNING

Sammanfattning av undersökning

Det svenska hovet under det sena 1700-talet bevittnade prins Fredrik Adolfs känslomässiga rörelser inom elitens sfär. Enligt omgivningen visade prinsen viss förmåga att följa de emotionella regler som hovet upprättat i samklang med sensibilitetens ideal. Ibland var han dock farligt nära att gå bortom det tillåtna. Hans affektiva uttryck riskerade att gå överstyr. När han inte kunde acceptera Gustaf III:s beslutsfattande inom det militära, reagerade han starkt. Han övergav sin plikt inom armén och han förmådde inte visa den obligatoriska lojaliteten till monarken. Själv ansåg prinsen inte att han gjorde någonting fel.

Inom familjen visade Fredrik däremot förmåga att visa både lojalitet och medkänsla med konungen som led då sonens legitimitet ifrågasattes. Tronföljden fick inte hotas och det var en samhällsinstitution som prins Fredrik förstod att stödja.

Den äktenskapliga kontra den utomäktenskapliga kärleken var farliga på olika sätt. I fallet Sophie von Fersen nödgades prinsen resa utomlands för att dölja sin socialt olämpliga förälskelse. Det föraktliga kärleksförhållandet med Sophie Hagman begränsade adelns handlingsutrymme inom hovet.

Fredriks sjukdomstillstånd i franska Montpellier år 1803 var ”kvinnligt” präglad, och hans symptom uttryckte vissa feminint hysteriska drag. Detta berodde, enligt samtiden, på ett fysiskt felande nervsystem som inte förmådde behärska hans emotionella uttryck.

I källmaterialet inordnas känslor hierarkiskt beroende på deras lämplighet inom givna situationer, och generellt tycks det finnas en preferens för lojalitet, medkänsla, uppriktighet, ödmjukhet, altruism och stillsam och uppbyggande kärlek i krig, familjerelationer och kärlek.

Vidare är det märkbart, att när Fredrik som individ inom gemenskapen inte lyckas

¹⁵⁴ Söderhjelm, *Gustaf III:s syskon*, s. 104-106.

upprätthålla det sociala kontraktet kring godtagbar sensibilitet, kräver omgivningen en förklaring härtill. De kroppsliga nerverna var en väsentlig del av tidens förståelse av det kännande jaget. Det gustavianska hovet närde värderingar kring känslor som var relaterade till denna nervmodell. Dess vetenskaplighet legitimerade hovets emotionella gemenskap i det gruppen åberopade den medicinska diskursen för att avfärda oönskat känslomässigt beteende. Den som bröt mot de affektiva reglerna förklarades ha fysiska brister i form av nervsvaghet.

Teoretiska jämförelser

Rosenweins relaterar sina teoretiska begrepp till Reddys, Foucaults och Bourdieus, men hon upprättar ändå sina egna, och det är dessa som ligger till grund för uppsatsen.¹⁵⁵ Rosenwein problematiserar Reddys teori och förståelse av känslor som förklaringsmodell för historisk förändring. Reddy föreslår som bekant ”emotional regimes” och ”emotional refuges”, vilka jag här väljer att översätta till *emotionella regimer* och *emotionella tillflyktsorter*. Rosenwein positionerar sig till dessa begrepp i det hon lyfter fram de teoretiska svagheter som de medför i diskussionen om känslornas historia. De tar inte hänsyn till djupt rotade vanor och traditioner där exempelvis känslor som smärta kopplats till begrepp som heder.¹⁵⁶ De emotionella regimerna bör inte, som Reddy vill mena, vara avhängiga ”statsbildning och hegemoni”.

Jämte denna kritik påpekar Rosenwein att en historisk period knappast bör vara indelad i enbart två emotionella stilar, i *regim* och *tillflyktsort*.¹⁵⁷ Hon vill införa det mer dynamiska begreppet ”emotional communities”, som i uppsatsen översätts till *emotionella gemenskaper*. Rosenwein beskriver det som cirklar i cirklar, där en övergripande cirkel kan symbolisera en större emotionell gemenskap, sammanhållen genom ”fundamentala antaganden, värderingar, mål, känsloregler och accepterade uttryck”. Mindre cirklar som fördelas inom den större cirkeln symboliserar underordnade emotionella gemenskaper som agerar inom den större och ger uttryck för sina möjligheter och begränsningar. Även dessa cirklar kan indelas i mindre.

Rosenwein menar att en emotionell gemenskap, liksom en social grupp, präglas av sina ”ömsesidiga intressen, värderingar och målsättningar”.¹⁵⁸ Den adliga-kungliga gemenskap som i uppsatsen studeras möter kriterierna för socialt ömsesidiga målsättningar. Visserligen

¹⁵⁵ Rosenwein, *Emotional*, s. 20-25.

¹⁵⁶ Rosenwein, *Emotional*, s. 21.

¹⁵⁷ Rosenwein, *Emotional*, s. 23

¹⁵⁸ Rosenwein, *Emotional*, s. 24-25.

hyser gruppens individer med sina personliga erfarenheter och värderingar inte alltid överensstämmande åsikter med den större gruppens allmänna uppfattningar och ekonomiska och politiska lojaliteter kunde skapa nya emotionella gemenskaper inom hovet. Däremot har dessa individer behov av, och anknytningar till, hovets gemenskap. Detta utmärker sig i källmaterialet genom en utifrån sett enad emotionell fasad.

Särskilda sociala mål förenar de adliga individerna till en emotionell gemenskap. Likadant med kungligheterna. Även att ståndssamhället var reglerat i riksdagen indikerar att det hos vissa eller flera intressegrupper bör ha funnits befästa uppfattningar om att samhällets sociala uppdelningar var naturliga eller rättmätiga.

I det emotionella gustavianska samhället är den adliga gemenskapen en till synes underordnad cirkel i relation till den kungliga gemenskapens cirkel. De adligas förhållande till de kungliga är dock inte helt okomplicerat, och inte heller helt undergivet. I vissa sammanhang visar konungen, hans svägerska och änkedrottningen åsikter som är förenliga med de adligas uppfattningar. Förväntningarna på materialet var annorlunda. Gustaf III har ju gjort sig berömd i historieskrivningen för att han begränsade adelns privilegier. Alltså borde han ha representerat en social, politisk och emotionell överlägsenhet utan dess like. Kungen och hans familj borde ju ha utgjort en emotionell gemenskap som överordnade sig adelns, trots att båda parter umgicks tätt i hovet. De likartade yttrandena om känslor kan därför förklaras med att konungen usurperade eller rentav dikterade, dessa adliga uppfattningar. Gustaf III kunde kontrollera och begränsa adeln emotionellt. Tjusarkonungen underlade sig ett känslomässigt regelverk såsom en åtgärd att bibehålla sin överträffande makt och status över adelsståndet.

Men, det är ändå ett märkvärdigt drag i den aktuella undersökningen att konungen och hertiginnan av Södermanland ansluter sig till de adligas skara och fördömer en av de sina, prins Fredrik. De kungliga och adliga är ense i frågor gällande samhällsinstitutionerna armén och äktenskapet. Fredrik Adolf hotade en samhällelig ordning genom sina emotionella utspel. Att ifrågasätta konungens val av furstliga och adliga härförare för landets armé, eller överskrida äktenskapets sociala gränser genom att bortse från börd och allianser var en upprörande för såväl konung som adel. Delade sociala intressen innebar delade emotionella intressen. Kungen och adelsmännen förenas i hovets emotionella gemenskap när samhällsordningen står på spel.

En viktig aspekt att ta till vara på är att kriterierna som Rosenwein upprättat för de emotionella gemenskaperna kan behöva revideras för att kunna förklara de gemensamma emotionella åsikter som de kungliga och adliga hyser. Gustaf III:s målsättningar och

värderingar var inte faktorerna som dikterade hovets känslor i olika sociala situationer. Det var bärande institutioner i samhället som kopplade till de sociala situationerna som avgjorde det acceptabla affektiva uttrycket.

Att adeln ”följde” monarkens emotionella ideal efter hans outhärdliga inskränkningar av deras politiska och ekonomiska handlingsutrymme är härmed kanske inte så remarkabelt, trots att Gustaf III utgjorde en farlig motståndare för de förtryckta aristokraterna. Deras emotionella samspelthet berodde inte på kungens enväldiga styre, utan ett gemensamt godtagande av vilken roll samhällsinstitutionerna hade för rikets ordning. Farliga känslor fick inte fördärva institutionernas bestånd.

Däremot bör man nog inte underskatta de adligas upplevda behov och önskan att eftersträva de kungligas sätt och uppfattningar trots sitt sociala lidande. Här aktualiseras Reddys *emotionella regimer*, men inte med resultatet att samhället förklaras som uppdelat i två väsensskilda delar. Här betonas istället den inneboende prägel av dominans som regimerna står för. Undersökningsresultaten kan vara ett tecken på att Gustaf III stod för en social och politisk dominans som adeln självmant rättade sig efter. Konungens emotionella åsikter var ett uttryck för socialt inflytande som ville efterföljas av den maktörstande adliga gemenskapen.

Den hotade samhällsordningen som är synlig i det empiriska materialet tycks ändå vara en given förklaring till att adeln och kungahuset förenades mot den känslomme prins Fredrik. När han frångick samtligas sociala behov, frångick han även deras emotionella behov. Han skulle foga sig för regelverket, men han utnyttjade istället det rådande sensibla känslopråket för att undfly den emotionella gemenskapen. Det var ett i hovets synvinkel förrädiskt och ombytligt agerande.

Konungen dominerade vissa områden, såsom armén och monarkens legitima plats i hierarkin. Här skulle omgivningen, hovets gemenskap, följa hans emotionella order. Även sällskapslivet inom hovet dikterades av Gustaf III, men här knotade adeln. Hovet utgjorde ett viktigt handlingsutrymme för dem, och de kunde inte riskera att kungen begränsade det såsom han sedan begränsade deras ståndsmässiga privilegier i samhället. Turligt nog för adeln rådde i alla fall inte monarken över äktenskapet, och eftersom makten istället utgick från brudparet och deras närmaste familjer tvingades kungen att ödmjukt ta ett steg tillbaka och gå med på att skicka iväg den kärleksranke prinsen som avvisats av brudens familj. Aktören med makt att hävda eller påverka den givna sociala strukturen styrde även dess emotionella struktur. Här inkluderas drag av Reddys begrepp *emotionella regimer* och Rosenweins *emotionella gemenskaper*. De förenas genom accepterandet av att en inneboende dominans präglar den

emotionella gemenskapen; gemenskapen som anpassats efter traditioner och givna sociala strukturer. Rosenwein teoretiska hänsyn till vanor, social status som förknippat med vissa känslouttryck och dess flexibilitet gentemot statens herravälde kommer här till sin rätt.

För den gustavianska periodens hovmiljö är Rosenweins teori på det hela användbar. Den sociala status som tillmäts vissa känslouttryck noteras i undersökningsdelen, där Fredrik Adolfs känsloliv bedöms som beundransvärt eller klandervärt beroende på känslouttryck, hävdad orsak och den sociala situationens begränsningar. Här bär Reddys begrepp emotionella regimer på viss relevans, men dess brukbarhet som förklaringsmodell avfärdas dock av Rosenwein.

Rosenweins kriterier kring emotionella gemenskapers sociala struktur tycks otillräcklig vid anblicken av två fientliga aktörer som förenas i en emotionell gemenskap i Sverige under det sena 1700-talet. Men teorin tillåter att en gemenskap innehåller andra, mindre gemenskaper som var mer eller mindre underordnade varandra. Kungen tjänade på att hålla adeln nära sig i en tät gemenskap i hovet. Adeln fann det nog det lika tjänligt att svälja sin stolthet och närma sig konungen i önskan att erhålla förmåner och förhindra fler omvälvande revolutioner. Adeln och kungligheterna förenades under Gustaf III:s ledning i en "hovets gemenskap".

Att känslor påverkas av invanda mönster märks hos källförfattarna som förhåller sig till de uppriktiga och passionerade känslorna. Dessa gustavianska tolkningar av Fredriks känslor överensstämmer med 1700-talets sensibilitetideal. Gemenskapen präglades av sin kunskap om kulturella och vetenskapliga strömningar då ordval och uttryck rörande prinsen är kompatibla med den rådande synen på känslor och nerver.

Teoretiska paralleller

Rosenwein drar med sina emotionella gemenskaper paralleller till Foucaults diskurser, Bourdieus habitusbegrepp och sociologins idéer om "gruppstilar".¹⁵⁹

Diskursivt menas gemenskaperna ha ett kontrollerande syfte genom sättet som de tänker och talar på. Disciplinering uppstår genom dessa inneboende begränsningar.

Successivt har källmaterialet visat på en etablerad social miljö som hovet diskursivt upprätthåller genom sina nischade domar över gruppens individer. I dagböckerna och breven formulerar författarna givna emotionella regler att förhålla sig till. Disciplinerande åtgärder syns i sättet hovets gemenskap nedvärderar vissa känslösamma uttryck, och med uppbackning

¹⁵⁹ Rosenwein, *Emotional*, s. 25.

i en medicinsk kroppsmodell kan gruppen hävda att individers feltolkningar av känsloreglerna som beroende av störningar i nervsystemet. Sensibilitetens ädelt förfinade aristokrater var en etablerad grupp vars kulturella strukturer och internaliserade åtbörder och fysiska känslighet skilde sig från en bredare massa.

De emotionella gemenskaperna liknar även det habitus som Bourdieu framför eftersom de är ”internaliserade normer som avgör hur vi tänker och agerar och kan skifta från grupp till grupp”. Begreppet kan kopplas till sättet som känslomässiga strukturer bildats, vilka tyder på ett etablerat sätt att förhålla sig till känslor. De emotionella normerna såg ut på ett visst sätt i förhållande till den sociala ordningen, och även om urvalet och utbudet av känslor kan tyckas begränsat, så upprätthölls normerna inom hovets gemenskap.

Sociologiska gruppstilar antyder underförstådda kulturella strukturer som språkligt och symboliskt präglar grupptillhörigheten och ”filtrerar kollektiva representationer”.¹⁶⁰ Med användning av sensibilitetens språk, kroppsliga gester och tecken eller symboler, upprätthölls hovets emotionella normer och skapade bilden av exklusiv sensibel gemenskap som var en ädel blandning av adel och kungligheter. Det är här som Rosenwein vill betona att *emotionella gemenskaper* visar på den ”sociala och relativa” karaktär som känslor besitter och att begreppet visar på individernas förmåga att anpassas efter de ’de emotionella konventioner’ som dikterar olika gemenskaper.¹⁶¹

Uppkomsten av fler emotionella gemenskaper

Undersökningen av Gustaf III:s hov som emotionell gemenskap har genom hänsynstagande till fler faktorer än börd, såsom ekonomiska, politiska och sociala, uppenbarat flera gemenskaper som verkat inom hovets. Bland annat en adlig, en kunglig, en politisk och en ekonomisk emotionell gemenskap upptäckts i materialet, men fler kan säkert återfinnas. Dessa gemenskaper präglades av en vilja och behov av att förhålla sig till sin roll i samhällsordningen och dess institutioners struktur.

Man kan måla upp bilden av adelsmän som i ett rum i slottet hyste alternativa tankar kring känslor, underställde sig konungens emotionella krav när han inträdde i rummet på grund av dess förändrade sociala struktur. Undersökningen har sökt ta vara på en del av denna atmosfär i hovet, då tre adliga författare (*von Fersen d.ä., Ehrensvärd, Schröderheim*) studerats jämte två kungliga (*hertiginnan av Södermanland, Gustaf III*). Det har varit en tudelad

¹⁶⁰ Rosenwein, *Emotional*, s. 25

¹⁶¹ Rosenwein, *Emotional*, s. 25

undersökning med fokus på två sociala grupperingar, i tätt umgänge med varandra, och deras emotionella värderingar, och där det framstår som påtagligt, att individerna inom hovet inte identifierade börd som det enda kriteriet för beslutsfattande kring känslor.

Fredrik Adolfs emotionella misslyckanden tycks bero på en konsekvent ovilja att följa hovets fordringar. Hans bror konungen verkar bitvis stödja hans provokativa kärleksuttryck, samtidigt som han ändå instämmer med de andras mening att Fredrik går för långt i sina utspel. Här gynnas inte prinsen av sitt medlemskap i den kungliga gemenskapen. Hovets vilja överordnar konungens när det kommer till äktenskapsförbindelser med adelsflickor. Ofräse dansöser får dock spatsera fritt inom hovet då konungen får sin vilja igenom. Genom införandet av mätressen Sophie Hagman kunde ju inte de adliga kvinnorna och deras fäder hotas av politiskt farliga allianser med kungafamiljen.

Fredrik Adolf som samhällskritiker?

Meningsskillnader uppstår i hovets gemenskap när prins Fredrik inte vill inse de rätta känslorna i krig och kärlek. Både adelsmän och kungligheter var stundom ense stundom oense om huruvida Fredrik agerat acceptabelt, men när de väl enades mot prinsen tycks denne ha bildat sin egen gemenskap med sina egna normer kring känslor. Han hängav sig åt sensibiliteten och utnyttjade dess föreskrivna affektiva uttryck för att söka övertyga och beveka omgivningen till att inse det rättfärdiga i hans handlingar och sociala behov. Ibland lyckades det, såsom i kungafamiljens interna konflikter och introduktionen av Sophie Hagman i hovet. Andra gånger mötte han motstånd, som i kriget mot Ryssland och äktenskapsplanerna med Sophie von Fersen.

Medicinskt var det socialt överdrivna uttrycket av känslor resultatet av att Fredriks tolkning av sensibiliteten nått en övre gräns och framstår som orimligt, förklenande eller rentav sjukligt. Det var enbart när hans känslor var respektabla som han undgick att karaktäriseras som kroppsligt svag eller otillräcklig. Det var ett krav att medlemmarna skulle bemästra den sensibilitet som hovet förespråkade under det sena 1700-talet. Men Fredrik kan ha utnyttjat just denna medicinska svaghet som omgivningen belade honom, för att hävda sina behov, och för att slippa underordna sig de övrigas emotionella gemenskaper. Han beskrivs ju vilja självmant dra sig tillbaka till sitt Tullgarn. Att åka till landsbygden, vilket var en eftertraktad läkarordination under perioden, var ett sätt för Fredrik att undslippa gemenskapens dom över honom, genom att åberopa nervös utmattning. Att bege sig till ensamheten och lugnet var, så att säga, ett sätt för nervsjuka att dra sig tillbaka med hedern i behåll, vilket märks i riksrådet

von Fersens kommentar om att Fredrik Adolfs stillsamma leverne på Tullgarn var berömvärd. Prinsens frustration över att förbli sina bröder politiskt och militärt undergiven tycks ha varit honom övermäktig, och oviljan att foga sig under dessa begränsande sociala strukturer manifesterades genom hans emotionella utspel.

Att kategorisera en prins utifrån hans känslor

Rosenweins teori ser till känslor som signaler och symboler som brukas av den emotionella gemenskapen för att skapa exklusivitet.¹⁶² Med detta i åtanke har uppsatsen noterat hur känslor såsom kärlek, harm och sorg emottagits av det gustavianska hovet och hur dess gemenskap hade en exkluderande kraft på individer som inte möter de affektiva idealen.

1700-talets känslor kan delas in i fyra kategorier som beskrivs av Karin Johannisson, och där *kärlek* och *ärelystnad* är två aktiva känslor¹⁶³, medan *sorg* och *missnöje* är passiva. *Lusten* jämte *smärtan* är enkla känslor. *Harm* och *medömkan* är i sin tur sammansatta känslor.¹⁶⁴

Fredrik Adolf uttryckte känslor ur vardera av dessa kategorier, och möttes av olika reaktioner. Om samtidigt tillskrev vissa känslor olika värde bör detta alltså kunna förnimmas i situationen som de verkar i. Återigen är det den sociala strukturen som präglar känslans natur och utlopp.

Nämnevärt att notera är att även om vissa känslor ur vissa kategorier ansågs rättfärdiga att upplevas, gavs de inte alltid tillstånd att uttryckas. Upplevelsen likställdes inte med ett tillstånd att uttrycka, trots att sensibiliteten var så angelägen att låta individen känna.

Den svenska elit som rörde sig i Gustaf III:s hovkrets hävdade inte att rättfärdiga känslor var uppmuntrade känslor. Fredrik Adolf möttes ibland av sympati för sina känslor, men eftersom dessa stred mot givna strukturer som var bortom hans sociala kapacitet att övervinna, skulle hans emotionella upplevelser tystas ned. I de nämnda samhällsstrukturerna armén, monarkin, äktenskapet och hovet, invävdes då sensibilitetens trådar och tolkningen av känslor kom att anpassas till strukturernas sociala ordning.

I tabellen nedan syns hur passiva, långsamt verkande känslor generellt föredrogs framför aktiva, hetlevrade känslor. Sammansatta känslor som harm baserades på ett motiv och förekomsten av ett givet objekt. Fredriks frustration riktades mot Gustaf III i det ryska kriget, men hans harm hotade inte bara kungen, utan hela armén och dess prestationer. Prinsens

¹⁶² Rosenwein, *Emotional*, s. 25

¹⁶³ Johannisson, ”Namn på känslor”, s. 18-19.

¹⁶⁴ Johannisson, ”Namn på känslor”, s. 18-19.

affektiva agerande och hans destruktiva känslor var inte föredömliga för de underordnade. Känslorna tycks vara smittsamma, och även Anjalaupprorets officerare som hyste missnöje mot monarken och konflikten riskerade Sveriges seger i kriget. Känslorna är invecklade, dunkla och involverar olika parter. De ifrågasätter givna hierarkier och strukturer. Eftersom deras natur på sätt och vis är mångfacetterad, kan de sammansatta känslorna väcka viss sympati. Det är svårt att avfärda logiska känslor trots att de hotar ordningen. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta ansåg att prinsen hade rätt att vara besviken på kungen i krig, men hon ogillade att Fredrik valde att yppa detta missnöje och riskera allas säkerhet i krig.

Tabell 1. Hovets syn på affektivt beteende. Osjälviska känslor som lojalitet och vänskap överordnades sårad fåfänga under krig. Kärlek skulle vara uppriktig och inge lugn, medan den passionerade sågs som olämplig.

Situation	Uppmuntrat		Förkastligt		
<i>Krig</i>	Vänskap, lojalitet	Heder, ära	Fåfänga, harm	Vrede	Karaktärslöshet
<i>Kärlek</i>	Lugn, stillsam	Uppriktig	Passionerad	Overksam	

Källa: Undersöknings empiriska slutsatser, samt terminologiskt inspirerad av Johannisson, Karin, ”Namn på känslor: Nostalg – en fallberättelse” i Sjuttonhundratals, 2004, s. 18-19.

Kärleksrelationer med en kvinnlig partner skulle resultera i ett lugnt och stillsamt leverne hos prinsen. Känslorna skulle uppfattas som uppriktiga, men intresset och uppvaktningen fick inte övergå i ett passionerat, okontrollerat emotionellt agerande. Kärleken var en aktiv känsla och lusten en enkel. Fredriks känslor för Sophie von Fersen framstår i källorna som en kärlek som är intensivt brinnande. Dess aktiva prägel avfärdas inte, men när den blir alltför häftig är den skadlig för någonting så viktigt som det förnuftiga äktenskapet som har politiska och ekonomiska grunder att ta hänsyn till. Kärleken skulle inte sätta sig över den sociala ordningen inom hovet. Fredriks lustfyllda känslor för Sophie Hagman stör adeln. Deras hovmiljö förpestas av den ofrälse mätressens närvaro. Kärleken är så provocerande att det ädla riksrådet von Fersen först vid hennes geografiska distans förmår uppskatta Hagmans kvaliteter och det faktum att hon faktiskt inspirerar prinsen att föra ett stillsamt liv vid Tullgarn.

Här blir det åter så tydligt att den som har makt över den sociala strukturen styr över ett godtagbart emotionellt agerande. Hertiginnan av Södermanland har inte så mycket politiska

aspekter i åtanke när hon fördömer prinsens kärlek till Sophie Hagman. Det är det sociala umgänget som blir lidande och det undergräver hovets institutionella struktur. Känslan framstår som ett gift som sipprar in i prinsens nervssystem och förmår honom att tanklöst bortse ifrån kutym och samhällliga förpliktelser. Kärleken tolkas alltså utifrån behov och anpassning till traditionernas ordning.

Det är påtagligt att sensibilitetens intåg under 1700-talet var ett välkommet inslag för samhällets elit. De litterära hjältarnas känslouttryck övertogs av adeln och de kungliga, vars sirliga nervtrådar manifesterade gemenskapens medicinska upphöjdhet. Men trots dess kulturella och sociala status, förmådde inte sensibilitetens ideal förändra och överordna sig samhällliga institutioner såsom armén och äktenskapet. Dessa präglades av hierarkiska hävdvunna ordningar. Istället utgjorde känsligheten blott inslag i institutionernas samhälliga bestånd. Armén mottog med glädje den osjälviska medkänslan för furstens bekymmer, och äktenskapet accepterade fler grunder än de rent ekonomiska. Men kärleken, som den krydda den var, tilläts aldrig vara den enda bevekelsegrunden för äktenskapliga allianser. Sensibiliteten var gångbar så länge den begränsades och kvarstod inom de styrandes emotionella gemenskaper.

Hovet karaktäriserade alltså prins Fredrik affektiva uttryck utifrån ett spektrum som grovt sett kan indelas i två större fält. *Uppmuntrat* respektive *förkastligt* emotionellt agerande. Exempelvis erhöll den känslomässiga uppriktighet prinsen demonstrerade faktiskt i retur bitterljuvt medlidande, och andra känslouttryck erkändes även som befogade i den situation som åstadkom dem. Fredrik Adolf var i sin rätt att känna som han gav sken för att göra, men ändå förkastades manifesterandet av dessa rättmätiga känslor av omgivningen. Känslorna gick för långt uttrycksmässigt, vilket resulterade i att han landsförvisades eller retirerade till Tullgarn slott. Känslor mötte motstånd och det fanns inga kompromisser att hävda sin rätt att utagera sinnesrörelser som inte fann stöd i den sociala strukturen.

En samtida utestängningsmekanism

Enligt den europeiska elitens sensibilitetskultur, fick de uttryck av känslor som antogs vara överdrivna eller konstlade en prägel av olämplighet. Män som misslyckades emotionellt kategoriserades som kvinnliga och de misslyckade adliga stämplades som underlägset sentimentala. I uppsatsens undersökningsdel aktualiseras hur prins Fredrik Adolfs personliga karaktär var avgörande i bedömningen av prinsen och hans emotionella ageranden. Hans person menades ligga till grund för hans emotionella reaktioner. Hans agerande förklaras med

hans personliga förutsättningar och tillkortakommanden, såsom hans sårade fåfänga, karaktärslöshet, ombytliga temperament, etc.

Det fanns alltså en viss tendens och behov hos omgivningen att kategorisera prins Fredriks handlingar med motivet att urskulda eller förklara hans tvetydiga uppträdande.

Karaktärsdragen är en förklaringsgrund, och här spelar den medicinska nervmodellen, som var så nära knuten till sensibiliteten, roll. Prinsens personlighetsdrag intensifierades genom hans ”lätrördhet”, känsliga själ och nerver som genom en frustrerande livssituation förvärrades och skapade spänningar på hans nervssystem. Hans negativa sidor förvärrades och till på köpet kom hans nerver honom att till synes brista i sin manlighet och nobla upphöjdhet. Hans roll ifrågasattes genom denna nervsvaghet. Prins Fredrik framstod som ett instabilt inslag i den stränga ordningen, som krävde sådan emotionell behärskning, trots dess hyllning av känslighet. Prinsens sinnesrörelser gick för långt och härtill bidrog hans svaga karaktär.

Frågornas besvarande

Inledningsvis ställdes fyra frågor som skulle möta uppsatsens syfte om att undersöka det gustavianska hovets upprättande av emotionella normer. Frågeställningarna har besvarats genom att ett känsloteoretiskt perspektiv anlagts på källmaterialet. Med ett forskningsläge som fokuserat på känslor under 1700-talet har uppsatsen kunnat förankra sensibiliteten inom ramen för den gustavianska samhällseliten. Ädlingarnas uppfattningar om hur en furstlig person skulle agera känslomässigt korrelerar med den kontinentalt spridda sensibilitetskulturen. I det följande ges kortfattade reflektioner kring frågeställningarnas besvarande genom undersökningens kombination av empiri, teori och forskningsläge.

1. *Hur förnimmas 1700-talets sensibilitetskultur inom den gustavianska samhällseliten?*
Gustaf III:s hov som gemenskap upprättar normer kring känslor i genklang med sensibilitetens ideal, språkbruk och kroppssyn. Empiriskt formuleras känslors betydelse som avhängiga individens inneboende känslighet och kroppsliga förutsättningar som reagerar på omgivningens alla nervpåfrestande intryck. Denna sensibla retorik tydliggörs i materialet som beskriver prins Fredrik Adolf som ”lätrörd” med en ”svaghet i nervsystemet”. Beskrivningen finner stöd i forskningsläget, då han uttrycker förnimmelser av samtidens ”konvulsioner” och ”spasmer” som var typiska nervösa besvär under perioden. Sensibilitetens teoretiska användbarhet för hovets gemenskap inbegriper ett symbol- och kroppsspråk som anammats av gruppen för att avgränsa tillträdet till gemenskapen. Hovet upprätthöll sin version av sensibiliteten för att kunna hävda en social upphöjdhet i relation till övriga samhällsstånd och

vårdade sitt specifika känsleregister för att kunna bevara sina sociala institutioner struktur.

2. Hur förstår hovets gemenskap prinsens relation till kvinnor och sin militära och politiska roll?

Undersökningens resultat visar på emotionell uppriktighet uppskattades när det gällde äktenskaplig kärlek. Kärleken uppskattades när den inspirerade till lugn och föraktades när den övergick i ett passionerat och häftigt agerande. I krig och politik kritiserade hovet att harm och fåfänga styrde Fredrik Adolfs steg, inte medkänslan och självuppoftande lojalitet till konungen. Teoretiskt kan man knyta dessa känslomässiga ideal till den sociala ordningen och farhågan att okontrollerad passion bortom den tillåtna sensibiliteten skulle omkullkasta en bräcklig social och politisk ordning. En ordning som Gustaf III sökte manipulera genom sin statskupp år 1772 och reducerandet av adelns privilegier år 1789.

3. Hur kan det personifierade nervsystemet bidra till upprätthållandet av den gustavianska sensibiliteten?

Fredrik Adolfs sista sjukdom kopplas till samtidens syn på nerverna som förmedlande känslor. Dessa känslor är mer eller mindre kompatibla med den gustavianska sensibiliteten. Hovet ställer prinsens nerver jämte hans karaktäristiska lättrördhet, och betonar genom kombinationen de kroppsliga tillkortakommanden han besitter. Hans avvikande agerande beror på hans känslighet som förstärks genom ett överansträngt nervsystem. Omgivningen begripliggör prinsens besynnerliga handlande genom att återropa det medicinska nervsystemet. Trots att det skulle borga för en naturlig nobless skild från de lägre stående i samhället, drivs prins Fredriks nerver till ett oförnuftigt och ovärdigt sätt. Istället för att uppnå en perfekt sensibel balans, tappar prinsen kontrollen. Han faller utan förmåga att resa sig. Hans handlingskraft sinar när han begår felsteg. Det enda sättet att undfly fördömmelsen är att bejaka svagheten och retirera när man misslyckas socialt. Hovets teoretiska förståelse för hur sensibilitetskulturen skulle upprätthållas sträckte sig till nervernas fysiska bestånd och individens kroppsliga förmåga att hålla dessa nerver.

4. Påverkas författarnas åsikter av deras sociala och politiska förhållande till kungen?

Källförfattarna omfattar både adel och kungligheter, men framhävandet av de adligas åsikter uppenbarar även andra emotionella gemenskaper än hovets. Hovets individer influeras av ekonomisk och politisk lojalitet, snarare än enbart deras sociala status i egenskap av adelsman eller kunglighet. Den känslomässiga åsikten tycks vara beroende av det fria valet, snarare än börd.

De som stod Gustaf III nära, genom förtroendeuppdrag och avlöning, uttrycker nyfikenhet inför konungens och prinsens emotionella åtgärder inom hovet. Närvaron av

Fredriks mätress Sophie Hagman inom hovets kretsar till en följd av konungens välvilja inför prinsens illegitima kärlekskänslor är ett exempel som avslöjar hovmedlemmarnas olika åsikter. Monarkens kammarherre Ehrensvärd betraktar händelserna förbehållslöst, rentav med tillbakahållen iver. Hans ekonomiska relation till kungen kan diktera hans emotionella ställningstaganden. Politiska motståndaren Axel von Fersen d.ä. motsätter sig de tendenser inom hovet som bryter hans adliga traditioner, och att kungen ämnar förändra hovets sociala struktur är vedervärdigt. Hertiginnan av Södermanland, som är en del av kungafamiljen, störs av att Fredriks kärlekskänslor håller honom borta från det obligatoriska hovet och sina förpliktelser. Hon störs av att det traditionella hovets sfär inte upprätthålls, och hertiginnan känner inget tvång att underordna sig konungens emotionella vilja.

Genom att belysa författarnas förhållande till konungen ser man hur teoretiska faktorer, såsom ekonomiska och politiska, kan spela roll för hur man bedömer känslor. Detta uppenbarar i sin tur andra emotionella gemenskaper som verkar inom hovets gemenskap. Det visar även på, att hur man emottog känslomässiga manifestationer bestämdes av att man underordnade sig den man ansåg hade rätten att kringgå etablerade sociala strukturer. Den som hade den sociala och politiska makten hade den känslomässiga.

SUMMARY

The thesis has shown aspects of how emotional expression was considered in the eighteenth century Swedish court, where the nobility and members of the royal family formed a close emotional society.

During the period the cult of sensibility was connected to the medical discovery of the intricate nervous system within the body. This association in the hands of the European elite made sure to differentiate between noble nerves and plebeian ones. Sensitive nerves displayed in the right way became a language of signs and expression of status. Nervous disorders indicated social belonging and gender differences.

The study has brought to attention the social situations that comprises King Gustave III's war against Russia, the Royal family's internal relationship and Prince Frederick's marriage proposals and illicit amorous relation at court. Here it becomes apparent in the midst of the royal and noble opinion, the tendencies to appreciate emotional sincerity and altruism whilst there existed a marked disregard for emotional exaggeration and self-interest.

Through the employment of Barbara H. Rosenwein's theory of emotional communities in history, the thesis has been able to relate Sweden to the European culture of sensibility and investigate how emotional norms and medical ideas of the bodily nervous system were incorporated in Gustave III's court in the late eighteenth century.

The Gustavian court adapted the idea of sensitive nerves according to social, political and economic structure of its society, and this adaption of sensibility worked as a way of excluding social behavior that did not correspond to the royal court's social community. The sensitive nerves became a tool to define the emotional outlines of court life and they were a disciplinary mechanism for explaining which community member was succeeding and which one was failing to live up to the standards of emotional propriety.

Another important aspect highlighted by the usage of Rosenwein's theoretical framework is the multiple emotional communities preexisting within the royal court. The nobility formed one feature of the society beside the royal community. Also, emotional groups could base their alliances on common interests such as economy, politics and social traditions. This meant that individuals with seemingly different stakes could unite thanks to common needs in marriage alliances or status at court.

The answering of the questions posed initially in the study illustrate the Gustavian court members' understanding of affective sensibility.

The first question, *How was the eighteenth century culture of sensibility discernible within the Swedish elite?*, finds its solution by the means of language and how the noble and royal individuals explained certain events in which Prince Frederick partook. They commented upon his emotional reactions as being the result of a sensitive character. His soul was easily moved, which is part of the rhetoric of sensibility.

Furthermore, the second inquiry, *How did the royal court understand Prince Frederick's relationship to women, war and politics?*, hints at the specific traditions surrounding the expression of feelings such as love, frustration, anger and loyalty at court or in the company of nobility and royals.

In wartime there seems to have been a standard set for a linear relationship between subordinate loyalty and a strive for military collective success. This led to the establishment of collective honour which in turn secured the superior's friendship for the subordinate. Attached to this loyalty-friendship affiliation were also feelings of happiness. Whilst Prince Frederick recognized this ideal as performed by his subordinate officers towards him, he failed to live up to the ideals himself in face of the king whose tradition-bound authority needed immense support from his subordinates to insure success for the common good. This failure earned Frederick a label as lacking in character. The king was the unquestioned authority in the army and showing loyalty to him was the expected emotional stance amongst the commanders in chief. Here, compassion and selflessness had priority over self-interest.

In the family feuds following upon the rumours of the questionable conceiving of Gustave III's firstborn son, Frederick chose to appear loyal towards the attacked king. Here the categorization of "lacking in character" is absent, which might suggest that Prince Frederick's priority was that of royal succession rather than the prospect of national victory and safety. Questioning the king's decisions during war was regretful, questioning his son's legitimacy and right to rule was unbearable.

In affairs of marital love, the couple's families and their wishes had to be respected if the groom wished to earn the sympathies of the royal court. The prince fell in love with, and intended to marry, a noble woman. However, her father was a political opponent to the king and he expressed reluctance towards Frederick's economic difficulties. Gustave III chose to send his youngest brother away, since his feelings were socially inappropriate. This was decided in contrast to the monarch's personal mindset. Gustave hinted at the propriety of princes marrying local women from prosperous noble families rather than wedding meagre foreign princesses who would entail higher debts for the tax-paying people. The refusal of the noble girl's father was probably the reason for the king's disregard for Frederick's romantic

expressions. Sensibility could not subdue the power of politics and economy. Passion was not reason enough to endanger the fragile social order and alliances.

The laissez-faire mentality of the king concerning the illicit relationship between Frederick Adolph and former ballet dancer Sophie Hagman stands in contrast not only to the previous attitude towards the prince's marriage but also towards the threatened social order. A love affair with a woman of lower-class seemed not to jeopardize the order of succession or regiment hierarchy. It concerns only the order of the royal court and how the nobles have to position themselves towards a woman who proceeds them through unlawful liaisons. The nobility is not allowed to protest quite so loudly, since they at court are at the mercy of the fanciful king who does not object to his brother having a mistress.

It seems that in the emotional community encompassing the royal court two main forces struggled against each other. King Gustave and Prince Frederick stood against the noble group in the struggle for dominion at court. At the same time, the prince did not always find himself supported by his eldest brother, the king. When feelings came in the way of politics, power and economy, individuals within the court's emotional community had to submit to the ruling structure and the one who possessed the power to enforce and change it. That is, in the traditional-bound art of war the king was in charge.

Therefore, dutiful loyalty and emotional self-denial in front of the ruler was expected of a prince.

However, the king did not monopolize the sacrament of (noble) marriage. Both partners and their respective families had their say in the forming of a life-long alliance and here Gustave III could not change tradition in favour of his brother. The marital tradition belonged to society and its structure was not ruled by the monarch. Instead, the situation prompted him to send the prince away until marriage no longer was an option. Upon returning from abroad and presenting his mistress at court, Frederick was allowed by the sympathy of his brother to move beyond emotional custom concerning the expression of love.

Any emotional expression that disrespected the social order was unwanted within the royal court. Certain situations required and idealized certain affective manifestations. To gain force within the emotional community one had to depend on the who had the authority to bend the rules of convention. Clearly, this authority was not always the king.

As a response to the third question, *How was the nervous system important for the enforcement of the norms of sensibility?*, the study found that *nerves* as a key term and paraphrase for *exaggerated sensitivity* of the period was essential in order to understand and explain why certain members of the court's emotional community did not manage to respect

social and political traditions. There were given emotional norms in accordance with the culture of sensibility, and these were adapted to the superior social and political structures, rooted in the traditional society. By breaking these traditions, such as the duty of loyalty at war, or failing to understand the economic and political value of marriage, the individual broke the rules of sensibility and risked creating social anxiety. Hence there was a need to fathom the crime by diagnosing the offense as resulting of bodily limitations. The nerves were supposed to express appropriate human sensibility, and failing in this task must be due to a nervous disorder. The norms of sensibility were maintained by individual's understanding of what nerves should express socially. Nature has to adjust itself to culture.

The nerves displays themselves as a form of defensive mechanism of the Swedish royal court towards disruptive emotional behaviour during the eighteenth century. In regarding the person's nervous system as failing and applying demeaning character features on the individual, the community could turn a blind eye to the fact that a prominent person such as Prince Frederick was acting emotionally defiant.

However, this invocation of weakening nerves on behalf of the sensitive person could go the other way around. For instance, Prince Frederick benefitted from his displayed nervous tremors when in an argument his brother the king was in doubt of Frederick's allegiance. Upon witnessing Frederick's attack, Gustave III regarded the prince's credibility restored, since his nervous character was a sign of his sensitivity and innocence. The nerves could be used both to distance yourself from, and create agreement with, the community.

Interestingly enough, the last question of *Are the source writers' judgements influenced by their social and political relationship to the king?*, show that the noble and royal writers seems to be influenced by their economic or political loyalty instead of their respective social status as nobleman or royalty. Emotional opinion is dependent on choice rather than birth, it appears. Gustave III's chamberlain of noble birth does not seem to be an opponent to the king breaking the court rituals by approbation of illicit amorous expression. The king's sister on the other hand, despite her royal naissance, supported Gustave III's rivals because of his tolerance of ignoble love at court. The choice to accept or refuse certain affective demonstrations seems indeed to be the consequence of an evaluation of who had the right to bend established social structures in respect towards the one who should be in power, socially or politically.

KÄLL- OCH LITTERATURLISTA

Källor, tryckta

Carlson Bonde, Carl (utg.), *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok I – 1775-1782*, 1902 Stockholm.

Carlson Bonde, Carl (utg.), *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok II – 1783-1788*, 1903 Stockholm.

von Engeström, Lars, *Minnen och anteckningar*, bd 1, Elof Tegnér (utg.), 1876 Stockholm.

Forsstrand, Carl, *Sophie Hagman och hennes samtida. Några anteckningar från det gustavianska Stockholm*, 1921 Stockholm.

von Proschwitz, Gunnar, *Gustaf III – Mannen bakom myten*, Förlags AB Wiken 1992.

Söderhjelm, Alma (utg.), *Axel von Fersens dagbok*, 1bd, Stockholm.

Söderhjelm, Alma, *Gustaf III:s syskon. Några spadtag I tidens lösa sand*, 1945 Stockholm.

Schröderheim, Elis, *Skrifter till Gustaf III:s historia*, Elof Tegnér (utg.), 1892 Stockholm.

Källor, otryckta

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (RA)

Svenska prinsar och prinsessor

SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, Hertig Fredrik Adolfs utgångna brev till Majoren Jakob Fougberg

SE/RA/710003/03/012/K 382, A0073777, J. R. Bennets rapporter från hert. Fredrik Adolfs sista resa och likfärd (1803; 1804)

Internetmaterial

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se>, 2016.

Svenska Akademiens Ordbok <http://www.saob.se>, 2016.

Litteratur, tryckt

Artéus, Gunnar, *Gustaviansk människosyn*, 2013 Stockholm.

- Forsstrand, Carl, *Sophie Hagman och hennes samtida. Några anteckningar från det gustavianska Stockholm*, 1921 Stockholm.
- Hassan Jansson, Karin, "Lust som last: manlig åtrå i våldtäktsmål från 1700-talet", *Sjuttonhundratals*, 2004
- Helsing, My, *Hovpolitik: Hedvig Elisabeth Charlotta som politisk aktör vid det gustavianska hovet*, 2013 Örebro.
- Joelsson, Eva, *Den moraliska känslan. Unga adelsmän navigerar i 1700-talets sentimentala kultur*, 2015 Stockholm.
- Johannisson, Karin, *Kroppens tunna skal. Sex essäer om kropp, historia och kultur*, 1997 Stockholm
- Johannisson, Karin, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, 2009 Stockholm.
- Johannisson, Karin, "Namn på känslor: Nostalgi – en fallberättelse", *Sjuttonhundratals*, 2004
- Landén, Leif, *Gustaf III – En biografi*, 2004 Wahlström & Widstrand.
- Lönroth, Erik, *Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv*, Stockholm 1986.
- Liliequist, Jonas, "Manlighet och virilitet I 1700-talets Sverige", *Sjuttonhundratals*, 2004
- Nilsson, Anna, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850*, 2012 Agerings bokförlag.
- Nordland, Hugo, *Känslor i krig. Sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788-1814*, 2015 Lund.
- Ohlmark, Åke, *Alla Sveriges prinsar*, 1980 AWE/Gebers
- Planck, Brita, *Kärlekens språk. Adel, kärlek och äktenskap 1750-1900*, 2014 Göteborg.
- Reddy, William M., *The Navigation of Feeling: a framework for the history of emotions*, 2001 New York.
- Rosenwein, Barbara H., *Emotional communities in the early Middle Ages*, 2006 New York.
- Sandén, Annika & Östlund, Joachim, "Medkänslans makt och gränser – Nya linjer i känslornas historia", *Historisk tidskrift (Sweden)*, 130:4, 2010
- Stolberg, Michael, *Experiencing Illness and the sick Body in Early Modern Europe*, 2011 Köln
- Söderhjelm, Alma, *Gustaf III:s syskon. Några spadtag I tidens lösa sand*, 1945 Stockholm